

**T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**BİRİNCİ MECLİS'TE ADANA MİLLETVEKİLLERİ VE
SİYASİ FAALİYETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Gülüstan KÖSE**

2012-NİĞDE

**T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**BİRİNCİ MECLİS'TE ADANA MİLLETVEKİLLERİ VE
SİYASİ FAALİYETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Gülüstan KÖSE**

**Yöneten
Yrd. Doç. Dr. Hamdi DOĞAN**

2012-NİĞDE

ONAY SAYFASI

Yrd.Doç.Dr. **HAMDİ DOĞAN** danışmanlığında **GÜLÜSTAN KÖSE** tarafından hazırlanan “ **Birinci Meclis Döneminde Adana Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri** ” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, TARİH Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

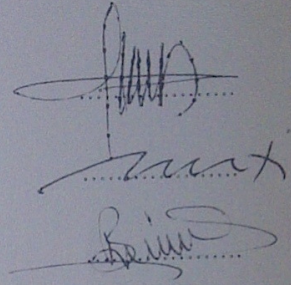
Tarih: 09.05.2012

JÜRİ :

Danışman : Yrd.Doç.Dr. Hamdi Doğan

Üye : Yrd.Doç.Dr. Nezzat Topal

Üye : Yrd.Doç.Dr. Bayram Polat

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mehmet ÖZEL
Enstitü Müdürü

ÖZET

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı 4 yıl sürmüş ve nihayetinde Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu itilaf devletleri tarafından çeşitli bahanelerle işgale başlanmıştır. İşgaller her ne kadar Türk milleti tarafından mitinglerle protesto edilmiş olsa da Padişahın ve hükümetin tutumu işgal devletlerine güç vermekteydi. İşgaller sırasında Türk milleti süratle başlangıçta bölgesel cemiyetler kurarak teşkilatlanmış ve devamında da ulusal bir teşkilatlanmaya giderek işgallere karşı önemli bir rol oynamıştır. Adana ili ise 30 Ekim 1918'den itibaren, İngiltere'nin askeri denetim ve yönetiminde, Fransızların da idari denetim ve yönetiminde kalmıştır. İngilizler Kasım 1919'dan sonra Musul'a çekilmiş, dolayısıyla Adana tamamen Fransızlara bırakılmıştır.

İşgaller karşısında padişah ve İstanbul Hükümeti'nin sessiz kalması üzerine Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlatılan milli mücadeleye Türk milleti katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra kurtuluşun milletin azim ve kararı ile mümkün olabileceğini belirterek bu yönde çalışmalara başlamıştır 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgali ile Osmanlı Mebuslar Meclisi çalışamaz hale gelmiş ve 11 Nisan 1920 tarihinden itibaren tamamen kapanmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmaları ile tamamen millet egemenliğine dayalı bir Meclis 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılmıştır. Bu meclis bir taraftan Mondros Mütarekesi sonrası itilaf devletleri tarafından yapılan işgallere karşı mücadele yürütürken; diğer taraftan yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atma hususunda önemli çalışmalarda bulunmuştur.

Adana çevresi Mondros Mütarekesi sonrası Fransız ve Fransızların kışkırttığı ermenilerin işgaline uğramıştır. Adana halkı bu işgaller başlattığı milli mücadelede üzerine aldığı görev ve sorumluluğu başarıyla yerine getirmiştir. Fransızlar ve ermeniler verilen mücadele sonunda bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır.

Adana şehri ayrıca yeni kurulan Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarına gönderdiği milletvekilleri önemli katkılar sağlamıştır. Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihli genelgesine istinaden Adana'da seçim çalışmalarına başlanmıştır.

Yapılan seçimler neticesinde Adana'dan; Abdullah Faik Efendi, Dr. Eşref Akman, İbrahim Bey, Mehmet Hamdi Efendi, Tevfik Bey, Zamir Bey, Zekai Bey milletvekili olarak seçilmişlerdir. İbrahim ve Tevfik Bey'lerin istifası sonrası 7 olan milletvekili sayısı 5'e düşmüştür.

ABSTRACT

The First World War started in the year 1914, lasted 4 years, and finally the allied powers of the Armistice of Mudros and the Ottoman empire under the various pretenses began occupation. Although the Turkish nation rally to protest the occupations, the attitude of the sultan and the government were giving the power to the occupier states. During the occupations the Turkish nation quickly in the beginning organized regional societies, and played the main role against the occupations by taking part in the national society organization in the continued existence. The Adana province from the october 30, 1918 was left in the United Kingdom's military control and management, and also in the French administrative control and management. After November, 1919 the British was pulled to Musul, so Adana was left completely to the French.

The Turkish nation participated in the national struggle against the silence in the face of occupation by the padishah and the Government of Istanbul under the leadership of Mustafa Kamal Pasha. Mustafa Kamal Pasha, after passing through Anatolia denoted the possibility of salvation with determination and resolution of the nation, and began efforts in this direction with the officially invasion of Istanbul on March 16 , 1920. The Ottoman Parliament had become inoperable and from the date of April 11, 1920, completely obliterated. Instead, there was opened the Assembly in Ankara on April 23, 1920, with the efforts of Mustafa Kamal based completely on the sovereignty of the nation. This Assembly from the one hand after the Armistice of Mudros, carrying out the struggle against the occupation by the Allied Powers; on the other hand had significant work regarding on the foundation of the new Republic of Turkey.

After the Armistice of Mondros the environment of Adana has undergone invasion by the French, and provoked by French armenians. The crowd of Adana has successfully fulfilled its duties and responsibilities on the national fight against the invasions. The French and the Armenians were forced to retreat from the region at the end of the fight.

Adana city was also made significant contributions by sending deputies to the work of the new founded Grand National Assembly. According on the circular of Mustafa Kamal dated on 19 march 1920, there was started elections in Adana. As the result of elections from Adana Abdullah Faik Efendi, Dr. Eşref Akman, İbrahim Bey, Mahmat Hamdi Efendi, Tevfik Bey, Zamir Bey, Zekai Bey were elected as deputies. After the resignation of İbrahim and Tevfik Bey the number of deputies was declined from 7 to 5.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan, *Birinci Mecliste Adana Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri* isimli bu çalışmamızda, meclisin birinci döneminde (23 Nisan 1920–16 Nisan 1923) Adana milletvekilleri ve siyasi faaliyetleri konu edilmiştir.

Birinci Bölümde; Milli mücadele döneminde Adana ve çevresinin genel durumu, İkinci Bölümde; TBMM öncesi dönem, seçimler ve ilk çalışmalar, Üçüncü Bölümde; Birinci dönem Büyük Millet Meclisine katılan Adana milletvekillerinin özgeçmişleri”, Dördüncü Bölümde; Birinci dönem Büyük Millet Meclisi’ne katılan Adana milletvekillerinin görev aldığı şubeler, katıldığı encümen, heyet ve gruplar, Beşinci Bölümde; Birinci dönem Adana Milletvekillerinin siyasi faaliyetleri, Altıncı Bölümde; Birinci dönem Adana milletvekillerinin mecliste yaptıkları konuşmalara yer verilmiştir.

Çalışma konumuz gereği Meclis Zabıt Cerideleri, Gizli Celse Zabıtları, Milletvekillerinin Kişisel Dosyaları ve Nutuk temel başvuru kaynaklarımız olmuştur.

Birinci Meclis’te Adana Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri konulu bu çalışmada konumun seçimi ve her aşamasında yardımlarını esirgemeyen Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Hamdi DOĞAN’a; bilgi ve tecrübeleriyle sürekli desteğini gördüğüm Hocam Yrd. Doç. Dr. Nevzat TOPAL’a, çalışmalarım sırasında ilgimi esirgemek zorunda kaldığım eşim Fatih KÖSE’ye çocuklarım Gökçe ve Kutay’a en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Ayrıca TBMM Arşiv Müdürü Şemseddin KILINÇ’a ve Fazlı YEŞİLKAYA’ya teşekkürlerimi iletirim.

Gülüstan KÖSE

Niğde 2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ADANA VE ÇEVRESİNİN GENEL DURUMU	4
1.1 ADANA’NIN COĞRAFI, TARİHİ VE SİYASİ DURUMU	4
1.2 MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ADANA (1919 YILI OLAYLARI)	6
1.3 ADANA VE HAVALİSİNDE 1921 YILI OLAYLARI	8
1.4 ADANA’NIN İNGİLİZ VE FRANSIZLAR TARAFINDAN İŞGALİ	9
1.5 ADANA’DA GİZLİ TEŞKİLATIN KURULUŞU VE ÇALIŞMALARI	12
1.6 ADANA BÖLGESİNDE MONDROS ATEŞKES ANLAŞMASINDAN SONRAKİ GENEL DURUM	14
İKİNCİ BÖLÜM.....	19
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ÖNCESİ DÖNEM, SEÇİMLER VE İLK ÇALIŞMALAR.....	19
2.1 TBMM. ÖNCESİ DURUM	19
2.1.1 Genel Durumu	19
2.2 SEÇİMLER VE MECLİSİN ANKARA’DA TOPLANMASI	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	27
BİRİNCİ DÖNEM BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NE KATILAN ADANA MİLLETVEKİLLERİ’NİN ÖZGEÇMİŞLERİ.....	27
3.1 ABDULLAH (FAİK) EFENDİ (ÇOPUROĞLU)	27
3.2 EŞREF BEY (AKMAN)	27
3.3 İBRAHİM BEY	28
3.4 MEHMET HAMDİ EFENDİ (İZGİ).....	28
3.5 TEVFİK EFENDİ	29
3.6 ZAMİR BEY (DAMAR) (ARIKOĞLU).....	29
3.7 ZEKAİ BEY (APAYDIN).....	31
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	33
BİRİNCİ DÖNEM BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NE KATILAN ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN GÖREV ALDIĞI ŞUBELER, KATILDIĞI ENCÜMEN, HEYET VE GRUPLAR.....	33
4.1. ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN GÖREV ALDIKLARI ŞUBELER	33
4.2 ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN GÖREV ALDIKLARI ENCÜMENLER	34
4.3 ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN GÖREV ALDIKLARI GEÇİCİ ENCÜMEN VE HEYETLER.....	35
4.4 ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN GÖREV ALDIKLARI GRUPLAR	35
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	37
BİRİNCİ DÖNEM ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN SİYASİ FAALİYETLERİ.....	37
5.1 ABDULLAH (FAİK) EFENDİ (ÇOPUROĞLU)	37

5.1.1 İmzasının Bulunduğu Takrirler.....	37
5.2 EŞREF BEY (AKMAN)	38
5.2.1 İmzasının Bulunduğu Kanun Teklifleri.....	38
5.2.2 Takrirler.....	38
5.2.3 İmzasının Bulunduğu Takrirler.....	39
5.3 İBRAHİM BEY	39
5.4 MEHMET HAMDİ EFENDİ (İZGİ).....	39
5.4.1 İmzasının Bulunduğu Takrirler.....	39
5.5 TEVFİK EFENDİ	41
5.6 ZAMİR BEY (DAMAR) (ARIKOĞLU).....	41
5.6.1 Kanun Teklifleri	41
5.6.2 İmzasının Bulunduğu Kanun Teklifleri.....	42
5.6.3 Takrirler	42
5.6.4 İmzasının Bulunduğu Takrirler.....	46
5.7 ZEKAİ BEY (APAYDIN).....	47
5.7.1 Kanun Teklifleri	47
5.7.2 İmzasının Bulunduğu Kanun Teklifleri.....	52
5.7.3 Takrirler	53
5.7.4 İmzasının Bulunduğu Takrirler.....	58
ALTINCI BÖLÜM	59
ADANA BİRİNCİ DÖNEM MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİSTE YAPTIKLARI	
KONUŞMALAR.....	59
6.1 EŞREF BEY (AKMAN)	59
6.2 ZAMİR BEY (DAMAR) (ARIKOĞLU).....	59
6.2.1 Kanun Teklifleri Üzerine Yaptığı Konuşmaları.....	59
6.2.2 Takrirler Üzerine Yaptığı Konuşmalar.....	62
6.2.3. Diğer Konularda Yaptığı Konuşmalar	64
6.3. ZEKAİ BEY (APAYDIN).....	68
6. 3.1. Kanun Teklifleri Üzerine Yaptığı Konuşmalar.....	68
6.3.2 Dahiliye Encümeni Mazbatası Üzerine Yaptığı Konuşma	77
6.3.3. Bütçeler Üzerine Yaptığı Konuşmalar.....	83
6.3.4. Diğer Konular Üzerine Yaptığı Konuşmalar	84
SONUÇ	94
BİBLİYOGRAFYA	96
EKLER	100

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
D.	: Devre
Der.	: Derleyen
NSD	: Numaralı Sicil Dosyası
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
ZC.	: Zabıt Cerideleri

GİRİŞ

Anadolu'nun bir Türk Yurdu olmasını hazmedemeyen emperyalist batı dünyası; gerek Selçuklu ve gerekse Osmanlı Devleti zamanında düzenledikleri çok sayıda Haçlı Seferleri ve Kutsal İttifak savaşları ile Anadolu'daki Türk hakimiyetine son vermek düşüncesindedirler. Osmanlı Devleti'nin XVII. asrın sonlarında itibaren duraklama ve gerilemesine paralel olarak bu düşüncelerini yeniden uygulama planına koymuşlardır.

İstanbul Antlaşması'yla; İstanbul, Boğazlar ve Marmara kıyıları Rusya; Arap ülkeleri İngiltere; İskenderun, Suriye, Kilikya ve Toroslar Fransızlar tarafından işgal edilecekti. Londra Antlaşmasıyla; İtalya, Trablusgarp Savaşı sırasında işgal ettiği Oniki Ada'yı kesin olarak topraklarına katacaktı. Anadolu'nun işgali söz konusu olduğunda ise Antalya ve çevresi İtalya'ya verilecekti. Sykes-Picot Antlaşmasıyla; Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri ile Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı Rusya, Adana, Antakya bölgesi ile Suriye kıyıları ve Lübnan toprakları Fransa, Fırat Dicle nehirleri arasında kalan bölge İngiltere'ye verilmiştir. Filistin'de ise uluslararası bir yönetim kurulacaktı. Saint Jean de Marienne Antlaşmasıyla; İngiltere, Fransa ve İtalya'yı kendi saflarına daha sıkı bağlamak istemiştir. İtalya'ya Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir veriliyordu. Yine Fransa Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da İtalya'nın serbestçe ticaret yapmasını kabul ediyordu¹.

Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi² ise Osmanlı Devleti'nin sadece savaşı terk ettiğinin belgesi değil, aynı zamanda, galiplerin, Osmanlı topraklarını paylaşma niyetlerini açıkça ortaya koydukları bir belgedir. Mütareke maddeleri, Osmanlı topraklarını aralarında hızlı ve kolayca paylaşabilmek için hazırlanmış gibidir³.

¹ Gizli Anlaşmalar konusunda geniş bilgi için bkz., (Selahattin Tansel, **Mondrostan Mudanyaya Kadar**, C. I, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 151-161; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 1987, s. 124-126; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, s. 5-7; Yücel Özkaya, **Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi yayını, 1981, s. 3-5.

² Mütareke ve metni için bkz. Belen, **a.g.e.**, s. 11-14; M. Akif Bal, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Rize, Akademi Yayınevi, 2001, s.67-69.

³ İlhan Gedik, "Ulukışla Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri 1919-1920", **Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi üzerine**, Editör: Musa Şaşmaz, İstanbul, Kitabevi, 2008, s. 143.

Mondros Mütarekesi hükümlerini kullanan itilaf devletleri işgaller hususunda fazla gecikmedi. İşgallere karşı koyacak Osmanlı kuvvetleri de yine mütarekenin ilgili maddeleri ile dağıtılmış ve silahları elinden alınmıştı. İngiltere, Fransa ve İtalya hızla işgallerini yayma düşüncesi içerisinde idiler. Yine özellikle Fransız işgal bölgelerinde Ermenilerin işgalci güçlerle birlikte hareket ederek taşkınlıklar yaptıkları gözlemlenmektedir⁴.

Mondros Mütarekesi Türk Milleti'nin kayıtsız şartsız teslimini istemiştir. Çok geçmeden işgaller başlayacaktı. 3 Kasım 1918 tarihinde Musul, 9 Kasım 1918 tarihinde İskenderun İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Adana'da Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olarak görev yapan Mustafa Kemal Paşa, bu işgale oldukça sert tepki göstermiştir. 6 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a çektiği telgrafta, İngilizlerin İskenderun'a asker çıkardıkları takdirde, ateşle karşılık verileceğini bildirmiştir. Ancak aynı gün Ahmet İzzet Paşa tarafından işgale karşı hiçbir müdahalede bulunulmaması istenilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın sert tavrından endişe edilerek bir gün sonra yani 7 Kasım'da Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı ile 7. Ordu Karargahı lağvedilmiştir. Böylece Harbiye Nezareti emrine alınan Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım'da Adana'dan ayrılmak zorunda kalarak İstanbul'a hareket etmiştir. İki gün sonra yani 9 Kasım'da da İskenderun, İngilizler tarafından işgal edilmiştir⁵.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul fiilen işgal edilmiştir. 6 Aralık'ta Kilis, 24 Aralık'ta Batum, 15 Ocak 1919'da Antep, 22 Şubat'ta Maraş, 4 Mart'ta Urfa, 13 Nisan'da Kars işgale uğramıştır. Fransızların ise 11 Aralık 1918'de Dörtyol, 17 Aralık'ta Mersin, 21 Aralık'ta Adana ve 27 Aralık'ta Pozantı'yı işgal ettikleri görülmektedir. 15 Mayıs 1919 tarihinde ise Yunanlar İzmir'i işgal etmişlerdir⁶. Bu işgallerin yapıldığı tarihlerde Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dadır (13 Kasım 1918–16 Mayıs 1919). Mustafa Kemal Paşa bu süre zarfında arkadaşları ile sık sık bir araya gelerek kurtuluş yolları aramaktadır. Bu kurtuluşun İstanbul'dan organizesinin mümkün olmadığına farkına varmışlardır.

⁴ Gedik, **a.g.m.**, s. 144.

⁵ İsrail Kurtcebe, Aydın Beden, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Alp Yayınevi, Ankara, 2006, s. 121.

⁶ Kurtcebe, Beden, **a.g.e.**, s. 121.

19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla kurtuluş için gerekli çalışmalara başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla beraber hem işgalci dış güçlere karşı verilen bir milli mücadeleye hem de işgallere seyirci kalan Osmanlı Devletine karşı bir milli egemenlik mücadelesine başlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde birleşen Türk milleti işgallere karşı olağanüstü bir mücadele vererek milli egemenliğe dayalı bir devletin temellerini atmışlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ADANA VE ÇEVRESİNİN GENEL DURUMU

1.1 ADANA’NIN COĞRAFİ, TARİHİ ve SİYASİ DURUMU

Adana ve havalisi, Güney Anadolu’da bugünkü Akdeniz bölgesinin orta kesiminde yer alır. Bu bölge Toros sıradağlarının ortasındadır. Toroslar üç kısma ayrılır. Batı tarafı Göller Bölgesidir. Batıdan doğuya doğru Bolkar Dağı (3585 m.), Aladağ (3784 m.), Tahtalı ve Binboğa dağları uzanmaktadır. Binboğa dağlarından kuzeydoğuya doğru bir yay çizerek uzanan Orta Toroslar, yörenin yukarı (Kuzey) kısmındadır. Çukurova adını taşıyan aşağı (güney) kısmı ise; batıda Taşucu’nda, doğuda Dört Yol civarında Akdeniz ile birleşmektedir.

Çukurova, yörenin önemli akarsuları olan Seyhan, Ceyhan, Tarsus Çayı (Berdan) ve Silifke’nin ortasından geçerek Akdeniz’e dökülen Göksu Irmağı’nın taşıdığı alüvyonlarla oluşan bir delta ovasıdır. Dünyanın en verimli ovalarından biri olan Çukurova’nın büyük bir bölümü Adana il sınırları içindedir. Bu deltanın bir taraftan deniz, diğer taraftan dağlarla kuşatılmış olması ve Torosların, kara ikliminden koruyucu etkileri yörede kışları ılık ve yağışlı yazları sıcak ve kurak tipik Akdeniz ikliminin hüküm sürmesine yol açmıştır. Bu toprak ve iklim özelliği Çukurova’ya tarım açısından büyük bir önem kazandırmıştır. Pamuk, şeker kamışı ve zeytin gibi sanayi ürünleri yanında her çeşit sebze ve meyve bol miktarda yetiştirilmekte ve yılda birden fazla ürün alınabilmektedir¹.

Adana İli 35-38 enlemleri ile 34- 46 doğu boylamları arasında ve Akdeniz Bölgesi’nde yer almaktadır. Kuzeyinde Kayseri, doğusunda Kahramanmaraş ve Gaziantep, batısında Niğde ve İçel, güneydoğusunda Hatay ili bulunur. Güneyi 160 km.yi bulan Akdeniz kıyılarıyla sınırlanan ilin yüzölçümü, 17.253 kilometrekaredir.

¹ Kemal ÇELİK (1999), **Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1.

Şehir merkezinin denizden yüksekliği 23 m. olan Adana'nın; Aladağ, Ceyhan, Feke, İmamoğlu, Karaisalı, Karataş, Kozan, Pozantı, Saimbeyli, Seyhan, Tufanbeyli, Yumurtalık, Yüreğir olmak üzere 17 ilçesi, 46 Belediyesi, 550 köyü bulunmaktadır².

Toros geçitleri Anadolu - Suriye eski kervan yolunun üzerinde olduğu için ticari bakımdan da büyük önem taşımaktadır. Yörede, Sümerler ve Akadlar'la başladığı bilinen ticaret, Asurlular (Süryaniler) ve Fenikeliler ile devam etmiştir³.

Eski bir Kilikya masalına göre de bütün Çukurova şehirlerini ve dolayısıyla Adana'yı ilahlardan Sandon⁴ kurmuştur. Mitolojide Gök İlahı Uranos'un oğulları olan Adanos ve Saros kardeşlerin hikayesi gibi bu masalın da tarihsel yönden kıymeti yoktur. Ancak bunlar Adana'nın çok eski devirlerde kurulduğunu belirtmeleri bakımından enteresandır. Şimdilik ortada belirli olan bir şey varsa o da Kizvatna Krallığı'nın kentleri arasında Adana'nın da bulunduğudur. Boğazköy metinlerinde şehre Uru Adania (Adania kenti) denildiği görülmektedir.

Karatepe Kitabeleri ise bize Hitit İmparatorluğunun yıkılışından daha sonra, M.Ö. yaklaşık 760 tarihlerine doğru Orta Kilikya'da hüküm süren Asitavanda'nın kendisine Danuna (Adana ovası) Halkının Kralı dediğini göstermektedir. Karatepe'deki yazıtlarıyla bu kral, ecdadının Mopsos'a dayandığını ifade etmektedir ki, Yunan geleneğine göre Mopsos Trova'nın düşmesinden bir sene sonra yani aşağı yukarı m.ö. 1183 yılında Çukurova'ya dönen Kilikya kahramanıdır. Böylece Hititler tarafından Adania kenti diye anılan ve Danunalar kralına unvan verecek kadar önem taşıyan Adana'nın kuruluş tarihi çok eski zamanlara doğru gitmektedir. Bu düşüncüyü şehrin coğrafi vaziyeti de güçlendirir niteliktedir. Gerçek insanoğullarının tarih boyunca göç yolları incelenirse, bunlardan birçok önemli olanlarının da Çukurova'dan geçtiği görülmektedir. Adana ise bu ovanın tam orta noktasında ve Seyhan Nehri'nin en müsait geçit noktasındadır. Korunma tedbirleri alınması bakımından bu yerde bir tepenin bulunuşu buranın önemini bir kat daha artırmakta ve şüphesiz ki şehrin bu mevkiye tesis edilmesinde büyük bir rol oynamaktadır.

² <http://adana.cukurova.edu.tr/cografya.asp> (E.T.17.05.2010).

³ Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 2.

⁴ Sandon, bitkiler tanrısı idi ve büyüklükte fırtına ilahı Tarhun'dan sonra geliyordu. Hitit hiyeroglif yazıtlarında onun ismi Şantaş olarak geçmektedir.

Bu suretle kuruluş tarihi efsanelere karışan Adana'nın Hititler zamanında Kizvatna Krallığının bir şehri olduğu ve bu devletin yıkılışından asırlar sonra Kral Asitavanda'ya unvan verdiği görülmektedir⁵.

Roma İmparatorluğunun ikiye ayrıldığı 395 yılında Çukurova Doğu Roma (Bizanslılara)'ya bırakılmıştır. Bizans İmparatoru Justian'ın 23 yıl süren imparatorluğu döneminde imar faaliyetleri yalnız köprülerle sınırlı kalmamış tahkimata önem verilmiş ve birçok kemerli su yolları, hamam ve hastaneler de yaptırılmıştır. Çeşitli kaynaklardan anlaşıldığına birçok defalar tahrip ve imar edilen Adana şehri son olarak da Ermenilerin papadan bir Haçlı Seferi tertip etmesini ısrarla istemeleri üzerine 1334'te Mısır Türk Mümluklarının hücumuna uğramış ve büyük zarar görmüştür. Bu suretle perişan bir halde Ermenilerden Ramazanoğulları'nın eline geçen Adana bu fetihten sonra tekrar bayındır olmuştur⁶.

1453 Yılında Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) İstanbul'u fethi ve Bizans İmparatorluğuna son vermesiyle başlayan Yeniçağ'ın 1'inci yüzyılından sonra Adana hakkında oldukça bilgi edinebiliriz. Bundan önceki tarihlerde ise Adana'nın durumunu belirtebilen Ramazaoğlu Halil ve Piri Bey'lerin zaptiyeleri ile iki Arap bilginin seyahat notları vardır. Ayrıca bunlardan başka Ramazanoğullarına ait kitabelerden de eski bazı eserleri meydana çıkarmak mümkündür.⁷

1.2 MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ADANA (1919 YILI OLAYLARI)

Osmanlı hükümeti istifa etmiş bulunan Vali Nazım Bey'in yerine başkasını göndermediği için Türk halkı, nüfuzu olmayan bir idare amirinin yönetiminde Ermeniler ile karşı karşıya bırakılmıştır. Oysa Lejyon ve Komitecilerin durumundan General Hameline endişe duyuyordu. Çünkü sayısı az olan Fransız askerleri sefahate dalmışlardı. Ermenilerin coşkunlukları ve kötü işlemleri nedeniyle önce İskenderun'da ve Belen'de çarpışmalar oldu. 1 Ocak 1919'da izinli giden Ermeni müfrezeleri Özerli'de Türk baskınına uğramışlardır.

⁵ Kasım ENER (1990), **Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış**, Sekizinci Baskı, Adana 1990, s. 15-16-17.

⁶ **a.g.e.**, s. 91-92.

⁷ **a.g.e.**, s. 172.

Ölenlerin intikamını alacağız diye Ermeniler ellerine geçen müslümanları öldürmeye kalkışmışlardır⁸. 07 Ocak 1919'da, Kahyaoğlu (Şehitlik) yakınındaki, Abdo Ağa'nın çiftliği basılarak iki şahıs şehit edildi. Aynı gün, görevden dönmekte olan iki jandarma da şehit edildi⁹. 10 Ocak 1919'da Abdo Ağa'nın çiftliğini yeniden bastılar. Abdo Ağa ile 14 işçiyi şehit ettiler. Bu kargaşalıkta işçilerden birisi fırının içine saklanarak kendisini kurtarmıştı. Ertesi gün şehre gelip faciayı haber verdi. Birkaç Ermeni askeri tutuklandı ise de bunlar sonra serbest bırakıldılar. 10 Şubat 1919'da Ermeniler Türklerin dükkanlarını yağma ettiler. 25 Şubat'ta Sarraf Vanlı Ahmet Efendi'nin Saracan Mahallesiindeki evi, komşusu Agop ile Kamavorlar tarafından gece talan olundu. Vanlı Ahmet Efendi süngülerle delik deşik edilmişti¹⁰. Adana Eski Milletvekili Suphi Paşa, Hükümete gitti ve katillerin cezalandırılacağı sözünü aldı. Her ne kadar Agop ile arkadaşları hapse atıldılar ise de, suçsuzlukları ileri sürülerek affedildiler¹¹. 4 Mart 1919'da Dellal Mustafa, oturduğu Dellal Ahmet Bağlarındaki evinde öldürülmüş olarak bulundu. Bunu yapanlar ele geçirilemedi¹². Diğer ilçe bucak ve köylerde de bunun gibi işlemler oluyordu. Bu durum karşısında savunma tertiplerine başvuran şehir ve ilçelerden sonra, Kırıkhan-Kilis bölgesinden başlayarak Türkler gerilla harbine giriştiler. Bunun üzerine Başkomutan General Allenbi, Fransız işgalinde bulunan yerleri ikiye ayırmıştır. Mülki yönetimi Fransızlara ve askeri kontrolü, İngilizlere bırakmıştır. Kuzey bölgesi genel valiliğine, merkezi Adana olarak Albay Bremond'u atadı. 9 Ocak 1919'da Bremond Allenbi'den direktif aldıktan sonra 7 kişilik maiyeti ile beraber 1 Şubat 1919'da Adana'ya geldi. 2 Şubat'ta Vali Nazım Bey ile görüşerek vilayette bürosunu kurdu. Teğmen Eskant (Escant)'ı genel sekreterlik ve Yüzbaşı Kule (Coulet)'yi askeri şeflik ile görevlendirdi. Ayrıca her ilçeye kaymakam yardımcısı adı altında bir Fransız subayı gönderdi. Adana vali yardımcılığına Norman (Normand) atandı. Bu suretle Osmanlı Vali ve Kaymakamları birer kukla durumuna sokulmuşlardır¹³.

⁸ Kasım Ener (1970), **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları, İstanbul, s. 30.

⁹ Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 73.

¹⁰ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, s. 30.

¹¹ Bülent Demirbaş (1993), **Anadolu İnkılabı, Mili Mücadele Anıları (1919-1923)**, Miralay Mehmet Arif Bey, İkinci Baskı, Arba Yayınları, İstanbul, s. 10.

¹² a.g.e., s. 10.

¹³ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, s. 30-31.

2 Şubat 1919'da, Albay Bremond'un "Genel Vali" olarak göreve başlamasından sonraki gelişmeler, Türkler açısından, daha çekilmez bir hale geldi. Bu tarihe kadar cereyan eden olaylar Adana ve havalisi halkının haklarını korumak üzere Kilikyalılar Cemiyetinin kurulmasına yol açmıştır¹⁴.

1.3 ADANA VE HAVALİSİNDE 1921 YILI OLAYLARI

Adana'daki Fransız işgal yöneticilerinin, Paris ve Londra görüşmeleri sırasında Adana şehrine giriş ve çıkışlarda denetimi gevşetmelerinden faydalanılmış ve Pozantı'da Adana İstihbarat Müdürlüğü adı verilen bir haber alma teşkilatı kurulmuştur. Meclis Londra ve Paris görüşmeleri sırasında Bekir Sami Bey'in imzaladığı mukaveleleri geçersiz sayınca Fransızlar Adana'ya giriş çıkışlardaki denetimi yeniden sıklaştırdılar. Ancak İstihbarat Müdürlüğü Adana'daki önemli olayları vatansever Türkler vasıtasıyla öğrenmeye devam etmiştir¹⁵.

Bu dönemde Adana ve havalisinde cereyan eden olaylar; 9 Mart 1921 de Zeytinli Köyü ileri gelenleri demiryolunun bozulmasından sorumlu tutularak beşbin lira para cezası istenilmiş ve Adana'ya götürülmüşler, 12 Mart 1921 de Kayarlı Köyünü basan ermeni ve süryani fedailerini iki müslümanı şehit etmişler, 14 Martta Boğalı Çiftliği aynı kimseler tarafından soyulmuş, 30 Mart 1921'de Milli Kuvvetler aleyhinde çalışan İslam Hayır Cemiyeti (Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiye) adında bir cemiyet kurulmuş ve bu kuruluş Türk halkı tarafından nefretle karşılanmış, bu konuda meclise bilgi verilmiş, 30 Nisan 1921 Gecesi Solcenah Müfreze Komutanlarından Gemisuralı Ali askeri teşkilat düzenine uymak istemeyerek çapulculuk hareketlerine kalkıştığı için kuvveti ile birlikte Adana'ya kaçmış, daha sonrada Fransızlarla birlikte Suriye'ye gitmiş, 1921 Yılında Fransızlar Aşar vergisini vermeyen 100 kadar köylüyü hapsedmişler, 20 Haziran 1921 de Naili Hürriyet Köyünü basmışlar ve Tarsus'taki Cezayirli askerleri Milli Kuvvetlere katılmaya teşvik ettiği iddiası ile bu köyün ileri gelenlerinden Kara Veliyi döve döve Adana'ya getirip yaptıkları işkencelerle ölümüne sebep olmuşlar¹⁶.

¹⁴ Çelik, Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), s. 73.

¹⁵ Çelik, Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), s. 470-471.

¹⁶ Çelik, Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922), s. 470-471.

10 Ağustos 1921 de buğday ihracının yasaklandığı ve böyle bir girişimde bulunan şahısların şiddetle cezalandırılacağını duyurmuşlar, 30 Eylül 1921’de Fransızlar, milli kuvvetlerden esir aldıkları ve Mersin’de tutuklu olarak bulunan ve salık durumları çok kötü olan müfreze komutanı ve erlerimizden on beşini Pozantı’ya götürmüşlerdir¹⁷.

1.4 ADANA’NIN İNGİLİZ VE FRANSIZLAR TARAFINDAN İŞGALİ

Birinci Dünya savaşı henüz devam ederken İtilaf Devletleri kendi aralarında gizli anlaşmalar yaparak, Osmanlı topraklarını paylaşmışlardır¹⁸. Bunlardan İngiltere hükümeti adına Albay Sayks (Mark Syks) ve Fransa hükümeti adına da Bakan Piko (Georges Picot) tarafından 16 Mayıs 1916’da Leningrat’ta sözleşme imzalanmıştır¹⁹. Bu gizli anlaşmalar içinde, yöreyi en çok ilgilendiren 16 Mayıs 1916’da imzalanmış olan Sykes-Picot Anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre; İngilizler; Filistin ile Irak’ı (Musul hariç), Fransızlar ise Suriye ve Güney Anadolu’nun tamamını alacaklardı. Böylece İskenderun ve Mersin Limanları ile Kilikya’nın pamuğu ve Ergani bakır madeni Fransızlara bırakılmıştı. Fakat Musul petrollerini elinden kaçırmak istemeyen İngilizler Mondros Mütarekesi’nde işgale hak tanıyan açık bir hüküm olmamasına rağmen 7’nci maddeyi ileri sürerek önce Musul ve İskenderun’u, daha sonra da Ayıntab, Maraş ve Urfa’yı işgal ettiler²⁰. Musul’un, Fransızlar tarafından kendilerine bırakılmasını sağlayan bir anlaşmayı gerçekleştirene kadar da bu illeri bir koz olarak ellerinde tutmuşlardır²¹. 9 Kasım 1918’de İskenderun’dan sonra Amanos sıradağları ile Payas çizgisi arasındaki bölgeye ilerlemişlerdir²².

¹⁷ a.g.e., s. 472.

¹⁸ a.g.e., s. 53.

¹⁹ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, s. 25.

²⁰ Yahya AKYÜZ (1988), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı: 27, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 178.

²¹ Çelik, **Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 53.

²² Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, s. 25.

Mütareke gereğince, asayişin korunması için yeterli ordu birlikleri bırakılması yerine Adana vilayetinin İngiliz Yüksek Komiserliğinin baskısı ile boşaltılmak istenmesi bu vilayetin İtilaf kuvvetlerince askeri işgale uğrayacağı ihtimalini güçlendirmiştir²³.

İskenderun'un işgali ile yetinmeyen İngilizler, Mondros Ateşkes Anlaşması'na aykırı olarak Adana vilayetinin de boşaltılmasını 2'nci Ordu'dan istemişlerdir²⁴.

2'nci Ordu Komutanı da bu ihtimali sezmiş ve 7 Aralık 1918'de Harbiye Nezaretine çektiği şifreli telgrafta ; "İngilizlerin ordumuzun boşaltmasını istedikleri bölgeleri işgal etmeyi kararlaştırdıklarını, Jandarmamızın kalmasına bile muvafakat etmeyeceklerini İngiliz subaylarının memurlarımıza şimdiden çekilmelerini söyledikleri asayiş ve inzibatın devletçe sağlanması için teşebbüste bulunulması lüzumunu" belirtmiştir²⁵.

İngilizler ve Fransızlar arasındaki M. Sykes - G.Picot protokolü gereğince; işgal bölgesinde İngilizler, askeri yönetimden, Fransızlar ise, mülki yönetimden sorumlu olacaklardı.²⁶ Adana ve havalisi, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinden itibaren, İngiltere'nin askeri denetim ve yönetiminde, Fransızların da idari denetim ve yönetiminde kaldı. Kasım 1919'dan sonra, İngilizler Musul'a çekilmiş, yöre topraklarıyla birlikte, her türlü yetki Fransızlara bırakılmıştır²⁷.

Kasım 1919'da İngilizlerin çekilmesinden sonra, mülki idare yanında, askeri yetkilere de sahip olan Fransızlar, General Gouraud'nun Aralık 1920'de yaptığı bir açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Kilikya'da, " Ermeni Politikası" takip etmişlerdir²⁸. Fransa Hükümeti 1918 yılı başlarından, 1919 yılı sonlarına kadar Kilikya yerine, " Ermenistan" adını kullanmıştı. M. Georges Picot, Clemenceau tarafından idari işlerin başına getirilirken, yürüteceği görev için "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" ünvanı kullanılmıştı.

²³ Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 53.

²⁴ Genel Kurmay Başkanlığı (2009), **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, ATASE Başkanlığı Yayınları, s. 51.

²⁵ Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 53-54.

²⁶ a.g.e., s. 67.

²⁷ Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 68.

²⁸ a.g.e., s. 68.

Daha sonra yörede görevlendirilen, General Hamelin ve Albay Bremond gibi Fransız yetkilileri ise, “ Ermenistan Fransız İdarecileri” unvanını taşımışlardır²⁹. Adana’da, Albay Bremond yönetimindeki Fransız kontrol idaresinin, mütarekeye ve Osmanlı egemenliğine aykırı olarak yaptığı uygulamaları özet olarak şu şekilde belirtmek mümkündür;

1. Kadro dikkate alınmadan dışarıdan Jandarmaya subay alınmış ve alaya atanan subaylar İstanbul’a geri gönderilmişti.
2. Adana’dan İstanbul’a giden yolcular bir “yol tezkeresi” almaya ve ücretlerini “madeni para” ile ödemeye mecbur edilmiştir.
3. Adana mahkemelerinden çıkan ilamlar, Beyrut’taki Temyiz Divanına gönderilmektedir.
4. Osmanlı posta pullarına “Kilikya” başlığı yazılmıştı. Mektup ve telgraflar sıkı denetime tabi tutulmuştur.
5. Halka Fransız bayrakları dağıtılmış ve resmi binalara Fransız bayrakları çekilmişti. Rum kilisesine Yunan, Ermeni kilisesine de Ermeni bayrağı çekilmiştir.
6. Kontrol idaresi işlerine gelmeyen Osmanlı kanunlarını kaldırmış, Osmanlı vali, mutasarrıf ve kaymakamlarını. Fransızların keyfi emirlerine uymaya zorlamıştır.
7. Ermeni halkı, ilerde Doğu Anadolu’ya yerleştirilmek üzere, Adana Vilayeti’ne toplatılmıştır. Bunun sonucu bir yılda Adana ve havalisine 120 bin Ermeni göçmeni getirilmiştir.
8. Osmanlı polis ve jandarmasının kıyafeti değiştirilmiş, kalpaklarda Türklüğün simgesi olarak bulunan ‘ay’ kaldırılmış, okullarda Almanca dersi yasaklanmış, eğitim ve kumanda dili Fransızca olmuştur.
9. Türklerin silahları toplanırken, Ermeniler silahlandırılmıştır.

²⁹ a.g.e., s. 68.

10. Fransız idare amirler, dairelerdeki Osmanlı memurlarını istedikleri gibi uzaklaştırmaya, değiştirmeye ve işten çıkarmaya yetkilendirilmişlerdir.

11. Bütün taahhüt işleri Fransızlara verilmişti. Adana’da görevli küçük rütbeli Fransız subayları bile resmi ve özel vasıtalarla binlerce lira kazanmıştır. Bu şekilde, bütçe dışından yüz binlerce lira harcanmış, maaşlar kanunsuz olarak artırılmıştı.

Sonuç olarak, Adana ve havalisindeki Türk halkı, bir taraftan en feci zulüm ve hareketlere uğratılmış, işlenen çok sayıdaki cinayetlerle Türklerin yok edilmesi hedef tutulmuş, öte yandan, Adana, Fransız işgal ve kontrol idaresi altında soyulmuş, yağmalanmış, keyfi para cezaları, vergilerin artırılması, haksız tutuklamalar ve Türkleri öldüren katillerin himaye edilmesi gibi olaylar giderek artmış, esareti kabul etmeyecekleri bilinen Türklerin göçe zorlanması veya tamamen yok edilmesi politikası güdülmüştür. Osmanlı Hariciye Nezareti: “ Mütarekeye aykırı çeşitli hareketlerin durdurulması için İtilaf devletleri yetkililerine yaptığı müracaatlar sonuçsuz kaldığı, benzeri olaylar Adana Vilayeti dışında da cereyan ettiği ve politik bakımdan bir sonuç almanın mümkün olmadığı bilindiği halde”, Osmanlı Hükümeti’nin, Hariciye Nezaretinden görüş istemesinin gereksiz olduğunu açıklamıştır. Bu durum, Türk Milleti için kurtuluşun ancak kendi çabasına kaldığını gösteren açık bir delil olmuştur³⁰.

1.5 ADANA’DA GİZLİ TEŞKİLATIN KURULUŞU VE ÇALIŞMALARI

30 Ekim 1918’de imzalanmış olan Mondros Mütarekesinin hükümleri, haksız bir şekilde Osmanlı Devletinde büyük çoğunluğunu teşkil eden Türkler aleyhinde uygulamaya konulmuş; Adana ve havalisinin işgalini öngören gizli anlaşmalar gereğince, itilaf devletleri Türk ordusunun Kilikya’yı boşaltarak Torosların kuzeyine çekilmesini istemişlerdir³¹.

³⁰ Çelik, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, s. 70-71.

³¹ Demirbaş, *Anadolu İnkılabı, Mili Mücadele Anıları (1919-1923)*, Miralay Mehmet Arif Bey, s. 4.

Bu arada Türk ordusunun çekilmesi dolayısıyla yörede büyük karışıklıklar çıkabileceği, hatta geçici bir hükümet kurulacağı söylentileri yayılmıştır³².

Fransızlar Çukurova'yı işgal ettikten sonra aydın gençler Türk haklarını savunmak amacıyla yer yer gizli teşkilat kurmuşlardır³³. Çukurova'nın işgalinden sonra büsbütün telaşlanan Adana'lı gençlerin 1918 yılı Aralık ayı başlarından itibaren göndermiş oldukları "Feryadname" ve "Protesto Telgrafları" basına uygulanan sansüre rağmen 13-15 Aralık 1918'de dönemin İstanbul gazeteleri tarafından yayınlanmıştır. Fakat devletin başında Türk ve müslümanlara karşı yapılan haksızlıklara karşı durabilecek, protesto edecek güçte bir padişah ve hükümet yoktu. Tam aksine padişah ve Osmanlı Hükümetinin her şeye baş eğin tutumu, Türk milletinin geleceğinin İtilaf Devletlerinin kararına bağlı kaldığını göstermektedir. Bu devletler sadece çıkarlarını gerçekleştirmek ve ermeni emellerine alet olmak yolunda faaliyet göstermişlerdir. Başta gençler ve aydınlar olmak üzere, bazı Adanalılar gizli bir teşkilat kurarak ülke toprakları ve kendi yöreleri kurtarıncaya kadar Türklerin ve müslümanların haklarını savunmayı kararlaştırmışlardır. Kurulan bu teşkilatın yaşaya bilmesi için yörenin büyükleri ve ileri gelenleri tarafından da desteklenmesi gerekiyordu. Bu desteği sağlamakla Eczacı Basri (Arsoy) ile Doktor Ali Hikmet (Coral) görevlendirilmiştir³⁴.

Mektuplar, telgraflar sansür edildiği ve PTT Fransızların sıkı kontrolü altında bulunduğu için temelli iş yapılamamış, gençler olaylar hakkında birbirinden habersiz ayrı ayrı bilgi toplamışlardır. Bunlar arasında Fasih İncirlioğlu, Turhan Cemal Beriker, Ferit Celal Güven, Fevzi Dural, Semih Uygur vs. gençler vardı³⁵.

Alınan haberler bir taraftan İstanbul'a gizlice bildirilmiş, bir taraftan da Müftü Vekili Hüsnü Efendi (Eren) aracılığıyla vilayet protesto edilmiştir. Yaz aylarında ermenilerin azgınlıkları çok arttı. Hiç kimse bir mahalleden diğerine gidememiştir. Durumu bilmeyip de dışarıdan şehre gelenlerin, eski Kiremithane (o vakitler Ermenilerin oturduğu Döşeme mahallesi) yolunda arabaları durdurularak, içindeki yolcular eli kolu bağlandıktan sonra ya bir kuyuya veya orada göle atılmışlardır.

³² Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 124-125.

³³ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, s. 42.

³⁴ Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 125.

³⁵ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, s. 42-43.

Adana’da bu şekilde kritik vaziyet devam ederken Erzurum ve Sivas Kongreleri olmuştu.

Suphi Paşa Gizli Milli Teşkilata maddi ve manevi destek olmakla kalmamış, teşkilatın başına getirilmiştir³⁶.

1.6 ADANA BÖLGESİNDE MONDROS ATEŞKES ANLAŞMASINDAN SONRAKİ GENEL DURUM

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından hemen sonra Güney ve Güneydoğu Anadolu İngiliz, Fransız ve Ermeniler tarafından işgal edilmişti³⁷.

Fransızlar Adana bölgesini işgal etmişlerdi. İngilizler anlaşma gereğince, 29 Ekim-5 Kasım 1919 tarihleri arasında, Kilis, Antep, Urfa, Maraş şehirlerini Fransızlara teslim etmişlerdir. Irak da İngiltere’nin mandasına verilmiştir³⁸.

Adana ve havalisi 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesinden itibaren, İngiltere’nin askeri denetim ve yönetiminde, Fransızların da idari denetim ve yönetiminde kaldı. Kasım 1919’dan sonra İngilizler Musul’a çekilmiş, yöre topraklarıyla birlikte her türlü yetki Fransızlara bırakılmıştır³⁹. Hükümetin işgallere seyirci kalması İtilaf devletlerinin yeni taleplerde bulunmalarını kolaylaştırmıştır⁴⁰.

Mondros Mütarekesinin bazı maddelerine dayanılarak Fransız ve İngiliz birlikleri tarafından bütün Kilikya işgal edilmişti. Bu işgaller bu bölgede oluşturulmaya başlanan Müdafai Hukuk Heyetlerince protesto edilmiştir. Ancak Fransızlar, Adana ve dolaylarındaki kuvvetlerini Ermenilerle takviye etmişler ve ermenilerle birlikte müslüman halka karşı binbir çeşit mezalim uygulamışlardır⁴¹.

³⁶ Çelik, **Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 126.

³⁷ Semih YALÇIN, Mustafa TURAN, Mustafa EKİNCİKLİ, Şarika GEDİKLİ (2003), **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003, s. 185.

³⁸ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, s. 155.

³⁹ Çelik, **Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, s. 68.

⁴⁰ Yalçın vd., **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, s. 185.

⁴¹ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi IV’üncü Cilt Güney Cephesi**, s. 185-186.

Fransız birlikleri içerisinde bulunan 10.000 ermeni askeri silahlandırılmış ve kuzeydeki⁴² Saimbeyli, Doğanbeyli ve Şar kasabalarına yerleşerek bu mevkiileri tahkim etmişlerdir⁴³. Ayrıca Toros Tünellerini, Ceyhan'ı, Pozantı'yı ve Sis (Kozan) kazalarını da Fransızlar işgal altında tutmuşlardır⁴⁴.

Fransızlar Adana bölgesini işgal ederken, ilk direnme, milli mücadelenin başlangıcı sayılabilecek, Dört Yol'da olmuştur. 1919 yılı sonunda İstanbul'da Kilikyalılar, Kilis'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Hukuk Fakültesi mezunu bir genç olan ve muharebe meydanında şehit olan Saim Bey de Kozan'da milli teşkilat kurmuştur⁴⁵.

Sivas Kongresi sonrasında oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinin yürütme kurulu olan Temsil Heyeti, Güney Cephesindeki bu faaliyetleri yakından takip etmiştir⁴⁶.

Temsil Heyeti Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, Kilikya'da beliren milli hareketi kuvvetlendirmeye ve teşkilatlandırmaya büyük bir önem vermiş, bölgeye subayları gönderdiği gibi, yakın Kolorduların da ilgilenmelerini sağlamıştır⁴⁷.

Fransızların Ermeniler ile birlikte Müslüman halka yönelik başlattıkları bu zulüm hareketlerine karşılık galeyana gelen halk, namus ve haysiyetini savunmak için silaha sarılmaktan başka çare kalmadığını anlamış ve Kuvai Milliye teşkilatı ile birlikte müdafaya başlamıştır. Ordu mensubu subaylarda Kuvai Milliye ile çalışarak Mersin'den Edirne'ye kadar olan sahra hareketini başlatmış ve bir cephe tesis etmişti. Maraş ve çevresinde gelişen Fransız işgaline karşı oluşan tepkiler ile birlikte Adana Cephesi de Fransızlara karşı tepki göstermekte geç kalmamıştı.

⁴² Demirbaş, **Anadolu İnkılabı, Mili Mücadele Anıları (1919-1923)**, Miralay Mehmet Arif Bey, s. 5.

⁴³ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, s. 155.

⁴⁴ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, s. 185-186.

⁴⁵ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, s. 155.

⁴⁶ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, s. 185-186.

⁴⁷ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, s. 155.

15'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa 3 Şubat 1920'de Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal'e yazdığı raporda Sivas Kongresinde alınmış olan “ Milli Sınırlar” ile ilgili kararı vurguladıktan sonra vatanın her karış toprağının milletin namusu sayılacağını belirterek Kuvai Milliye'nin etkin şekilde kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu konuda üzerine düşen tüm görevleri yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmiştir.

20 Şubat 1920 tarihinde Maraş Kuvayı Milliye Komutanı Kılıç Ali Bey, Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı şifrede Adana çevresindeki Ermenilerin Fransızlar tarafından silahlandırılarak Maraş'a sevk edilmeye başlandığını bildirmekteydi. Bu durum Fransızların Ermenileri sadece Adana bölgesindeki Jandarma görevi için silahlandırmadığını ortaya çıkarmıştır⁴⁸.

İstanbul'da Fransız Yüksek Komiserliği ile Hariciye Nezareti arasında yapılan müzakereler sonucu Fransızların ve onların kullandıkları Ermenilerin Kilikya'da yaşayan Müslüman halka karşı daha seviyeli davranacakları İstanbul Hükümeti Dahiliye Nazırı Ebubekir Hazım Bey tarafından Ankara Valiliği aracılığıyla Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir.

Fransızların Adana bölgesindeki hareketleri 1920 yılı başlarında oldukça artmıştır. Maraş ve Urfa bölgelerindeki Kuvayı Milliye başarıları ve direnişleri Fransızların Kilikya'daki varlıklarını tehlikeye düşürmüştür. Bu nedenle Fransızlar Adana'nın elde tutulmasının bir zorunluluk olduğunun farkındaydılar. Bu yüzden Adana bölgesindeki Kuvayı Milliye birlikleri ile Fransız kuvvetleri arasında sık sık çatışmalar yaşanmıştır⁴⁹.

Adana Bölgesi Komutanı Sinan Paşa (Yüzbaşı Ali Ratip) 6 Nisanda Külek (Gülek) Boğazındaki Hacıkırı mevkiini zaptederek Pozantı'daki Fransız Taburunun ikmal yolunu kesmiştir. 5 Mayıs'ta Kuzeyden Ulukışla'dan gelen müfrezenin Pozantı'ya yaptığı taarruz başarılı olmamıştır⁵⁰.

⁴⁸ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, s. 185-186.

⁴⁹ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, s. 186-187.

⁵⁰ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, s. 258.

Adana'nın Pozantı kasabasında bulunan Fransız kuvveti bu bölgedeki Türk Müfrezelerini geriye atmak için uğraş vermiştir. Bu sırada 126'nci Alay komutanı Yarbay Rüştü Bey, Kilikya Merkez Bölgesi Genel Kuvayı Milliye komutanı olan Tekelioğlu Sinan Bey'den Pozantı bölgesinde bulunan Fransız birliklerine taarruz etmesi emrini vermiştir. 30 Nisan'ı 1 Mayıs'a bağlayan gece Topçu Tepesi bölgesine yapılmaya başlayan taarruz 1 Mayıs 1920 tarihinde de devam etmiş ve Kırmızı Tepe bölgesi Türk birliklerinin eline geçmiştir. Böylece Fransız kuvvetleri Pozantı kasabası içerisinde kuşatma altına alınmıştır. 27 Mayıs'ta Kuvayı Milliye birlikleri Fransızlardan 55 asker ile birçok subayı esir almışlardır. Ayrıca iki Fransız topu da Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir⁵¹.

Fransızlar zaman kazanmak, yeni kuvvet getirmek ve sarılı bir durumda bulunan kuvvetlerini kurtarmak için mütareke yapmak istiyorlardı. Ankara'ya gelen Döke (Robert De Caix) başkanlığındaki kurul ile yapılan görüşme (30 Mayıs 1920) sonunda 20 günlük bir ateşkes yapılmıştır. Yerinde yapılan görüşmede Türk Komutanı Ayıntab'daki kuvvetlerin şehrin tamamı ile dışına çekilmelerini, Fransız Komutanı da Kozan ve Pozantı'daki Fransız kuvvetlerinin serbestçe çekilmelerini istemiştir. Fransızlar Kozan'dan çekilerek silah ve cephanelerini Ermenilere bırakmışlardır⁵².

9 Temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği emir ile Adana ve havalisinde Adana Cephesi Komutanlığının kurulduğunu bildirmiştir. Bu emre göre Adana Cephesi, Mersin'den itibaren Fırat Nehri'ne kadar uzanan Fransız Cephesi'nı kapsar. Silifke, Niğde, Kayseri kuvvetleriyle Adana ili ve Konya ilinin Ereğli kazası, Maraş, Antep sancakları ikmal ve askere alma bölgesi olarak Adana Cephesi Komutanlığına ayrılmıştır. Bu cephede bulunan Pozantı, Maraş ve Adana çevresindeki kuvvetin 1'inci Tümen ile Haçin, Sis bölgesindeki Kilikya Kuvayı Milliyesi doğrudan doğruya Adana Cephesi Komutanlığı'nın emrine gireceklerdir.

⁵¹ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, s. 186-187.

⁵² Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, s. 258-259.

3'üncü ve 20'inci Kolordulardan şimdiye kadar Kilikya Cephesi'ndeki Kuvayı Milliye ye katılmış olan birlikler, makineli tüfek ve hayvanlar bulundukları yerlerde kalacak ve Adana Cephesi Komutanlığının emrine verilecektir. Adana Cephesi Komutanlığı kendi bölgesinde yer alan illerdeki asayiş ve askeri konular ile bunlara ilişkin hususlarda yetkilidir. Adana Cephesi Komutanlığı askeri hareketler ve idari işler konusunda Milli Savunma Bakanlığına bağlıdır. Cephe karargahı için gerekli subaylar Milli Savunma Bakanlığınca atanacaktır. Adana Cephesi Komutanlığına Kolordu Komutanı yetkisi ile Albay Selahattin Adil Bey atanmıştır⁵³.

⁵³ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi**, s. 186-187.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ÖNCESİ DÖNEM, SEÇİMLER VE İLK ÇALIŞMALAR

2.1 TBMM. ÖNCESİ DURUM

2.1.1 Genel Durum

Atatürk'ün Ankara'ya geldiği ve Yunanlıların Küçük Asya İşgal Ordusu Komutanlığı'na atanan Korgeneral Miliotis Komninos'un göreve başladığı 1919 yılı sonunda Batı Anadolu'daki işgalci Yunan kuvvetleri 2400 subay ve 62,000 erden oluşmaktadır. İki kolordu halinde tertiplenmiş olan bu kuvvetin dört tümeni cephede, bir tümeni geride ihtiyatta tutuluyordu. Tümen karargahları İzmir, Umurlu, Bayındır, Manisa ve Bergama'da idi.

Yunan kuvvetleri karşısındaki Türk Cephesi ise üç tümen bölgesine ayrılmıştır¹;

- **İzmir Kuzey Cephesi (Ayvalık, Bergama, Akhisar bölgeleri);** Karargâhı Balıkesir'de olan, Albay Köprülü'lü Kazım Bey (General Özalp) komutasındaki 61. Tümen tarafından tutuluyordu. Tümen emrindeki iki alaydan biri Muratlı'nın Kuzeydoğusunda idi. Öteki alayın bir taburu Akhisar'da, bir taburu Somada bulunuyordu. Bu bölümde ayrıca 2000 kişilik bir milli kuvvet de vardı.
- **İzmir Doğu Cephesi (Salihli Bölgesi);** Karargâhı Afyonkarahisar'da bulunan, Ömer Lütfü Bey komutasındaki 23. Tümen tarafından korunuyordu. Emrindeki alayın bir taburu Alaşehir'de olup Çerkez Etem ve Sarı Efe (Edip Bey) milli müfrezeleri de bu cephede idi.
- **İzmir Güney Cephesi (Aydın bölgesi);** Karargâhı Nazilli'de olan, Albay Şefik Bey (Aker) komutasındaki 57. Tümen tarafından tutulmakta idi. Tümenin emrinde üç alay vardı.

¹ Mahmut GOLOĞLU (1994), *Üçüncü Meşrutiyet (1920) Milli Mücadele Tarihi 3*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s. 15.

Üç taburluk bir kuvvetle toplamı 750 kişiye varan iki efe müfrezesi Bademiye-Çayırkoy bölgesinde, dört taburla toplamı 1000 kişi olan iki millialay ve bir efe müfrezesi Köşk bölgesindeydi. Bozdağ Bölgesi tamamen milli kuvvetler elinde olup komutanı Demirci Mehmet Efe'dir².

Cephe gerisindeki durum ise, yurtsever Balıkesirlilerin büyük milli mücadele çabalarına rağmen bir türlü düzene sokulamamıştır. İstanbul'a yakın oluşlarının da önemli etkisiyle Bursa, Balıkesir, İzmit ve Bolu bölgelerinde İstanbul taraftarları ile Ankara taraftarları arasındaki çekişme sürüp gitmiş, bu yüzden milli mücadele çabaları da karmakarışık bir durum göstermiş, hatta bazı hallerde kimin hangi taraftan olduğunu anlamak bile zorlaşmıştı. Mesela; İzmir'in işgali üzerine halkı silahlayıp kurulacak milis birlikleriyle düşman kuvvetleri üzerine yürümek gerektiğini İstanbul Hükümetine ilk defa ve ısrarla teklif edenlerden biri Bursa Valisi Gümülcineli İsmail Bey olduğu halde, teklifi İstanbul Hükümetince tasvip görmeyince, tam tersine bir davranışla Kuvayı Milliye aleyhtarı olmuştu³. Buna karşılık Bursa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Erzurumlu Hoca Salih Efendi var gücüyle milli mücadele çabalarını geliştirmeye çalışmıştır⁴.

Trakya Bölgesinde; ne askeri, ne de sivil silahlı bir karşı koyma hareketi yoktur. Batı Trakya Fransızların himayesinde bir Yunan kolonisi haline gelmiştir. Fransızlarla Yunanlılar, Doğu Trakya'yı da Batı Trakya'ya katıp burada da Fransız himayesinde Yunan idaresi kurmaya çalışmışlardır. Merkezden verilen emirle Rum çeteleri birdenbire faaliyete geçmiş ve kötülüklerini arttırmıştı. Merkezi Edirne'de bulunan I. Kolordu, İşgal Kuvvetleri Komutanı General Milne'in müsaade etmediği gerekçesiyle, hiç bir harekette bulunamamıştır⁵.

² Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi (1964), **Türk İstiklal Harbi 2/2**, s. 127.

³ Refik Halit KARAY (1992), **Minelbab İlelmihrab**, İnkılab Kitabevi, İstanbul, s. 126.

⁴ Rahmi APAK (1990), **İstiklal Savaşında Carp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 108.

⁵ Mustafa Kemal ATATÜRK (1919-1927), **Nutuk: Vesika: 246** (Der. Zeynep KORKMAZ), Alfa Yayınları, İstanbul.

Güney bölgesinde Adana, Urfa, Maraş, Antep illeri Fransızların işgali ve onlardan cesaret alan Ermenilerin dayanılmaz kötülükleri altında ve halk her an ayaklanabilecek bir bunalım içinde kalmıştır. Fakat henüz düzenli bir şekilde silahlı direnme ve karşı koyma hareketi başlamamıştır⁶.

Wilson Prensipleri'ne göre Anadolu halklarının durumunu inceleyen General Harbord Heyeti raporunu vermiş, Anadolu'nun bütünüyle bir Türk yurdu olduğunu bildirmiş olmasına rağmen, merkezi Samsun olarak, Karadeniz kıyılarında kurulacak bağımsız bir devletle Doğu Karadeniz bölgesini Türklerin elinden almak isteyen Pontoscuların çabaları daha da artmıştı ve bu çabaların arkasında da Yunanlılar vardı, onları da İtilaf Devletleri ve özellikle İngilizler destek vermiştir.

Yunanlılar bu hazırlıklarına, Mondros Mütarekesi yapıp da Türkler savaşı bırakır bırakmaz başlamışlardır⁷. İzmir'i işgale hazırlandıkları zaman ise, Kuzey Anadolu'daki hazırlıklarını da tamamlamışlardır. Bölgedeki Pontoscuları ayaklandırmış, Rum çetelerini faaliyete geçirmiş, Kızılhaç gemileriyle çetecilere silah ve cephane getirmiş, Rusya'daki Rumları göçmen diye gönderip çetecilere katmış, bölgedeki asayiş bozup itilaf devletlerinin müdahalesine müsait durum yaratmışlardır. Nitekim İtilaf Devletleri, İzmir'in işgalinden bir kaç gün önce, İstanbul hükümetine bir nota vererek müslüman çetelerin hristiyanlara kötülükler yaptıklarını, bölgede asayiş kalmadığını, tez elden asayişin sağlanmaması halinde Samsuna çıkılıp Karadeniz kıyılarının işgal edileceğini bildirmişlerdir. Telaşa düşen İstanbul Hükümeti de genç, güçlü ve güvenilir bir komutan olarak Mustafa Kemal Paşa'yı, Ordu Komutanlığı görevi ve mülki idareyi de kapsayan geniş yetki ile Anadolu'ya göndermiştir⁸.

Böylece; Karadeniz kıyılarının 1919 yılı ilkbaharındaki işgali önlenmişti ama Pontoscuların ümidi kırılmamış, Yunanlılar isteklerinden vazgeçmemiş, İtilaf Devletlerinin ve özellikle İngilizlerin onlara yardımcı olma çabaları da devam etmiştir.

⁶ Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, s. 15-16.

⁷ Mahmut GOLOĞLU (2008), **Erzurum Kongresi- Milli Mücadele Tarihi 1**, İş Bankası Yayınları, İstanbul s. 32.

⁸ Mahmut GOLOĞLU (2008), **Sivas Kongresi- Milli Mücadele Tarihi 2**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, s. 223.

1919 Ekiminde bir Karadeniz seyahati yapan İngiliz Fevkalade Komiseri, Samsun ve Trabzon'da özellikle asayiş durumu ve Mütarekename hükümlerinin uygulanması konuları üzerinde durmuş, Trabzon'da bulunan Ruslardan kalma eşyaların verilmesinde güçlük çıkarıldığını, bunun mütareke şartlarına aykırı olduğunu ileri sürmüştür⁹.

23 Ekim 1919'da da Eiffel Topidosu ile İstanbul'a gelen bir Yunan subaylar grubu, Doğu Karadeniz bölgesi zabıtasını düzenlemek göreviyle, Albay Alexandros Sımbarakis'in emrine girmişti. Batum'da Sarraf Yuvanidis başkanlığındaki (Pontos Komitesi) ne bağlı Rumlar (Pontos Rum Hükümeti) adı ile bir teşkilat kurmuşlar ve (Elefteria Pontus) adlı bir de gazete çıkarmışlardır.

Trabzon'daki Pontoscular ise Kral Konstantin'ci ve Başbakan Venizelos'cu olarak ikiye ayrılmışlardır. Venizelos'cu olan Trabzon Metropolitisi Hrisantos, Paris'e giderek, Bağımsız Pontos Devleti konusunda Büyük Devletler temsilcilerinden olumlu bir karar almaya çalışmıştı ve Venizelos, Anadolu'daki Rumları bahane ederek, onların bulundukları yerlere sahip olmak istemiştir¹⁰.

Bütün İtilaf Devletleri Wilson Prensipleri'ni kendi yararlarına uygun gördükleri gibi, bizim devletimiz de on ikinci maddeye uymakta bir sakınca görmeyerek kabul etmiştir. Gerçekten de bunlar kabul edilebilecek prensiplerdi. Çünkü müslüman olmayanların can ve mal güvenlikleri ile her türlü hakları ve gelişmeleri için gereken her şeye zaten, öteden beri, devletimiz ve milletimizce uyulmuştur. Müslüman olmayanlar, üç yüz yılı aşan bir zamandan beri, Osmanlı devletinin ve milletinin kucağında çok imtiyazlı muamele görmektedirler. Bundan ötürü bu kayıt bizim için yeni bir şey değildir. Boğazların açık tutulması konusuna gelince; bu geçit yerinde devletimizin kalbi olan başkentimiz vardır. Bunun güvenliği sağlandıktan sonra Boğazın ticaret için herkese açık tutulması da gerekli görülmüştür.

⁹ M. Tayyip GÖKBİLGİN (1959), **Milli Mücadele Başlarken I - II. Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine, Sivas Kongresinden, Büyük Millet Meclisinin Açılmasına (4 Eylül 1919 – 23 Nisan 1920)**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s. 2 195.

¹⁰ Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU (1953), **30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi (I. Kısım 1918–1922)**, Ülku Basımevi, İstanbul, s. 233.

Adana çevresini, Urfa'yı, Gaziantep'i, Maraş'ı önce İngilizler, sonra Fransızlar işgal ettiler. Buna dair de Mütarekenamede bir madde yoktur. Çukurova'da sadece, askeri kuvvetlerimizin bölge düzenini sağlayacak kadarından artanı terhis olunacaktır.

İtalyanlar Antalya'yı, kendisiyle savaşıyor durumda bulunmadığımız Yunanlılar İzmir ve dolaylarını işgal etmişlerdir. İstanbul Hükümeti de bu saldırganlıklara, bu haksızlıklara karşı bir şey yapamamıştır. Bu uygunsuzlukları protesto bile edememiştir. Üstelik henüz barış anlaşması yapmadığımız bir ulustan jandarmamıza komutan tayin etti. Kömür bulamadığı için, İstanbul tramvayları ile su işletmesini ve demiryollarını İtilaf Devletleri'nin "yönetimine" verdi. Oysaki Mütarekenamede yalnız "denetim" söz konusudur. Ve yönetimin, henüz barış anlaşması yapmadığımız devletlere verilmesi akıl ve vicdanın kabullenemeyeceği bir tutumdur ve Ferit Paşa, Babıali'nin korunmasını bile, son zamanlarda, yabancılara bırakmıştır.

Ülkenin düzenini ve sınırlarını korumak, güvenliği sağlamak için gereği kadar asker silahaltında tutulacaktır. İlk zamanlarda 80 binden çok bir kuvvet yeterli görülmüş daha sonra bu kuvvet 43 bine ve daha da aşağıya indirilmiştir. Bütün silahlarımızın sürgü kollarını çıkarıp, sandıklara doldurup götürmüşlerdir. Ulusumuzu, ülkemizi tümünden savunmasız bırakmak amacı ile bunu yapmışlardır.

Anlaşılmaktadır ki; İtilaf Devletleri iki noktada sözlerinde durmamışlardır. Birincisi; Versay Konferansı'nda Wilson Prensipleri'ni yani 12. maddedeki haklarımızı kabullendikleri halde, tutum ve davranışlarında Wilson Prensipleri'ni ve 12. maddeyi gözden ırak tutmuşlardır. İkincisi; şeref ve namusları üzerine imza ettikleri mütarekenamenin hiçbir noktasına uymadıktan başka, devletimizi manda altına almak ve hatta parçalamak kararlarına da varmışlardır¹¹.

2.2 Seçimler ve Meclisin Ankara'da Toplanması

İstanbul'daki Osmanlı Meclisi dağıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bir Kurucu Meclis kurmak istemiştir.

¹¹ Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet (1920)*, s. 21.

Kazım Karabekir Paşa başta olmak üzere kurucu meclis fikrini uygun bulmayanlar olmuştur. Kurucu Meclis deyiminden rejimi değiştirmek amacı sezilmiştir¹². Bundan vazgeçilerek olağanüstü yetkilere sahip meclis deyimini kabul olunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mart günü her sancaktan 5 üye seçilmesini bir genelge ile yayınlamıştır. 21 Mart bildirisinde de olağanüstü meclisin 23 Nisanda Ankara’da toplanmasını istemiştir. 21 Mart bildirisinde meclisin dini törenle açılacağı, vilayetlerde de dini merasimin yapılması istenilmiştir.

İstanbul’dan Anadolu’ya kaçan Mebuslar büyük zorluklar çekmişlerdir. Sultan Tepe’deki Özbekler Tekkesi Şeyhi Ata Efendi ve Maltepe’de Kocaeli Kuvayı Milliye Komutanı Şükrü Bey bunların kaçmalarını kolaylaştırmışlardır. Bu zorluklar olurken hükümet tarafından trenle gönderilen bir mebus kurulu dikkati çekmiş, kısa bir incelemeden sonra onlarda kabul edilmişlerdir.

Diğer yandan Anadolu’daki mebus seçimleri de zorluklara uğramıştır. Bir İngiliz Muhrip ile İstanbul’dan Trabzon’a gelen Vali Hamit Bey seçimleri geri bıraktırmışlardır. Diyarbakır, Konya, Elazığ, Malatya ve Dersim’de de seçimler yapılamıyordu. Diyarbakır’daki 13. Kolordu Komutan Vekili Albay Cevdet Bey bunun nedeni olarak kürtcülük hareketinin başlamasını göstermiştir.

İstanbul’dan kaçarak 27 Martta DüZCe’ye gelen, İstanbul Meclisi Başkanı, Celalettin Arif Bey de ortaya yeni bir mesele çıkarmıştır. İstanbul’dan Anadolu’ya geçeceklerden başka her sancaktan beş değil iki üye seçilmesini, beş üye seçmenin anayasaya aykırı olduğunu ileri sürmüştür. O İstanbul’dan gelenlerin çoğunlukta kalmalarını, bu suretle kendisinin de başkan olmasını istemiştir¹³.

Büyük Millet Meclisi 23 Nisan’da 120 kişi ile öğleden evvel Hacı bayram Camii’nde dini merasim yapıldıktan sonra toplanmıştır. En yaşlı olan Sinop Mebusu Şerif Bey oturumu açarak konuşma yapmıştır¹⁴.

24 Nisanda 112 üye ile toplanan meclis Mustafa Kemal Paşa’yı başkanlığa seçmiştir.

¹² Atatürk, **Nutuk**, s. 421.

¹³ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, s. 168.

¹⁴ **a.g.e.**, s. 168169.

Mustafa Kemal Paşa Mecliste verdiği nutukta genel durumu geniş ölçüde açıklamıştır. Onun başlıca dilekleri; Eğer bu milleti insan olarak, namus ve şerefi ile yaşatmak istiyorsak kabul edeceğimiz husus, bütün kuvvet ve vasıtalarımızı gereğine göre kullanarak, bizi yok etmeye çalışan düşmanların, düşmanca emellerini kırmaktır. Saltanat ve hilafet merkezi fiilen işgal altındadır. Halifemiz ulu atalarımızın en değerli yadigarı olan padişahımız işgal altındaki bir memlekettir... Padişahımız efendimiz hazretleri cuma namazına giderlerken kendilerini koruyan askeri birlik İslam askeri değil, İngiliz askeridir. Bu elim şartlar içinde padişahımız ile özel temas kurulamaz¹⁵.

25 Nisan 1920 oturumunda Hacı Bektaş Çelebisi Cemalettin Efendi ile, Mevlevi Çelebisi Abdülhalim Efendi ve Celalettin Arif Bey'ler başkan vekilliklerine seçilmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, meclisin bütün işlere el koymasına düşüncesinde olduğunu, genel kurula karşı sorumlu olarak meclis başkanının hükümete de başkanlık etmesini teklif etmiştir. Bu teklif kabul edilerek 10 kişilik bir yürütme organı kurulmuştur. 2 Mayıs 1920'de meclis vekillerine dair kanun kabul edilerek, meclis vekillerini seçmiştir. 3 Mayıs'ta hükümet kurulmuştur. 9 Kasım'dan sonra da vekillerin başkanın gösterdiği adaylardan seçilmesi kabul edilmiştir.

Büyük Millet Meclisi kendisini Son Osmanlı Meclisinin devamı saymaktadır. Bu fikri Celalettin Arif Bey ortaya koymuş, bunu Mustafa Kemal Paşa'da kabul etmek zorunda kalmıştır. O Cumhuriyete benzer bir hükümetin halkı ürkütmesinden çekinmektedir. Memaliki Mahrusa, Tebai Şahane sözleri kullanılmaktadır. Kanunu Esasi ve yürürlükteki kanunların uygulanması isteniliyordu. Meclisin adına (Meclisi Kübrai Millet, Meclisi Kebiri Milli) adlarının konulması tavsiye edilerek bunların Türkçe karşılığı olan (Büyük Millet Meclisi) adı kabul olunmuştur¹⁶.

Anadolu'da İslam Ümmetçiliği, sosyalizm akımları varsa da padişaha bağlılık ve ümmetçilik kuvvetlidir. Siyasal ve sosyal hayata da hocalar, şeyhler, arazi sahipleri hakimdir.

¹⁵ a.g.e., s. 169-170.

¹⁶ Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, s. 170.

Mecliste ilk anda hilafet ve saltanat makamı ile irtibat ve merkezi hükümet ile anlaşma cereyanı baş göstermiştir. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa devrimci fikirlerini bir sır gibi saklamıştır¹⁷.

¹⁷ a.g.e., s. 171.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KATILAN ADANA MİLLETVEKİLLERİ'NİN ÖZGEÇMİŞLERİ

3.1 ABDULLAH (FAİK) EFENDİ (ÇOPUROĞLU)

1857 (1273)¹'de Adana-Karaisalı ilçesinin Aşağı Yirikler Köyünde doğmuştur. Babası Hoca İbrahim Efendi'dir. İlk ve orta öğrenimini Karaisalı Rüştiyesinde tamamladıktan sonra Kayseri'de medrese eğitim ve öğrenimi görerek Müderrislik icazeti almıştır. Karaisalı'da Mahkeme Üyeliği ve Naib Vekilliği yaptıktan sonra 13 Eylül 1908'de Karaisalı Müftülüğü'ne atanmıştır. Bu görevde iken boşalan bir milletvekilliği için 16 Kasım 1910'da yapılan seçimde Osmanlı Mebusan Meclisinin I'inci dönemine Adana Milletvekili seçilmiştir. Feshi üzerine Ocak 1912'de meclisten ayrılmıştır. II'nci dönemde 28 Nisan 1912'de tekrar seçilerek yasama görevini dönem sonuna kadar sürdürdü. Milletvekilliği sona erince memleketine dönmüştür. I'inci Dünya Savaşı sonundaki Mondros mütarekesi ile yöre düşman işgaline uğrayınca ulusal direnişe katılarak kurulan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetinin başkanlığına seçilmiştir. TBMM'nin I'inci dönemi için yapılan seçimde Adana Milletvekili olarak 9 Mayıs 1920'de meclise katıldı. Mecliste Şer'iye ve Evkaf Komisyonu'nda çalışmıştır. Dönemin sona erdiği 16 Nisan 1923'te Karaisalı'ya dönmüştür. 17 Temmuz 1939'da ölmüştür. Evli olup sekiz çocuk babasıdır. Arapça bildiği kısa hal tercümesinde yazılıdır².

3.2 EŞREF BEY (AKMAN)

1863 (1279)'te halen Yunanistan sınırları içindeki Yanya İlinin Libohova Kasabası'nda doğmuştur³. Nüvvab'tan Süleyman Hilmi Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini Kasaba İbtidai Mektebi ve orta öğrenimini Görice Rüştiyesinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi'ne girmiştir.

¹ TBMM Arşivi, 1 NSD, Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

² Fahri ÇOKER (1995), *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, Cilt III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, s. 43.

³ TBMM Arşivi, 2 NSD, Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

21 Nisan 1887’de Tıp Doktoru ünvanıyla mezun olup Kosova İlinin İştîp İlçesi Belediye Tabipliğine atanmıştır.¹³ Mart 1890’da Üsküp Belediye Tabipliğine nakledilmiştir.²³ Şubat 1899’da Adana İli Sağlık Müfettişi ve sonra da memuriyet ünvanının değişmesi ile Sağlık Müdürü olmuştur. Adana Valiliği’nin lüzum göstermesi üzerine memuriyetine son verilmekle 4 Ocak 1915’te hakkında yeniden hizmete alınma kararı verilmiş ise de, ileride bir memuriyete tayin edilmek üzere açık aylığı alması uygun görülmüştür⁴.

1’inci Dünya Savaşı Mütarekesinden sonra, yörenin düşman işgaline uğradığı dönemde ulusal direnişe katılarak Müdafaayı Hukuk Teşkilatında çalışmıştır. TBMM’nin I’inci dönemi için yapılan seçimde Adana Milletvekili olarak 9 Mayıs 1920’de meclise katılmıştır. Bir süre sonra bölgesinde mili mücadele için faaliyette bulunmak üzere izinli sayılarak meclisten ayrılmıştır. Bu izni 4 Temmuz 1920’de bir buçuk ay ve sonra yine uzatılmak suretiyle 28 Şubat 1921 tarihine kadar sürmüştür.⁵ Mart 1921’de Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonuna seçilmiştir. Milletvekilliği I’inci dönemde sona erince Adana’ya dönmüştür. Serbest doktorluk yapmaya başlamıştır. 2 Mart 1938’de ölmüştür. Adana Şehir Mezarlığında toprağa verilmiştir. Evli olup altı çocuk babasıdır. Fransızca, Arnavutça ve Rumca bilmektedir⁵.

Mecliste ve cephede hizmeti nedeniyle 25 Aralık 1925 tarih ve 202 sayılı meclis kararıyla kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir⁶.

3.3 İBRAHİM BEY

Meclise katılmadan istifa etmiştir⁷.

3.4 MEHMET HAMDİ EFENDİ (İZGİ)

1878 (1294)’de Adana-Karaisalı İlçesi, Beydemir (Rumkuz) Köyünde doğmuştur. Hacı Hüseyin Efendi’nin oğludur⁸. İlköğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Konya-Karatay Medresesinde okuyarak icazet almıştır.

⁴ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, s. 44.

⁵ TBMM Arşivi, **2 NSD**, Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

⁶ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, s. 44-45.

⁷ TBMM Arşivi, **3 NSD**, Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

⁸ TBMM Arşivi, **4 NSD**, Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

Ticaret ve tarım ile meşgul olurken bir yandan da fahri olarak İmam-Hatiplik yapmış ve müftülükte yardımcı olarak çalışmıştır. İl Genel Meclisi Üyesi iken ulusal direnişe katılmıştır. TBMM'nin I'inci dönemine Adana Milletvekili seçilerek 9 Mayıs 1920'de Ankara'ya gelmiştir. Mecliste İrşad Encümeninde çalışmıştır. 20 Kasım 1922'de Halife'ye Kutsal emanetleri meclis adına teslim edecek ve kendisini kutlayacak kurulda görev almıştır. Milletvekilliği I'inci dönemde sona erince Adana'daki ticaret hayatına dönmüştür. Daha sonra da doğduğu köydeki çiftliğinde tarım ile meşgul olmuştur. 5 Ocak 1959'da ölmüştür. Evli olup altı çocuk babasıdır⁹.

Hal tercümesinde Arapça ve farsça bildiği yazılıdır. Muhammet Hamdi olan adını sonradan mahkeme kararı ile Mehmet olarak değiştirmiştir¹⁰.

3.5 TEVFİK EFENDİ

Meclise katılmadan istifa etmiştir¹¹.

3.6 ZAMİR BEY (DAMAR) (ARIKOĞLU)

1889 (1305)'da Adana'da doğmuştur. Şehrin ileri gelenlerinden Arızkade Hacı Süleyman Efendi'nin oğludur. Özel olarak öğrenim görmüştür. Meşrutiyetin ilanından sonra genç yaşta politikaya atılarak İttihat ve Terakki Partisine girmiştir. 1909 nisanında patlak veren Ermeni olayının bastırılmasından sonra Adana'ya Vali atanan Albay Cemal Bey tarafından Milli Eğitim Müdürlüğü'nün İlköğretim Yönetim Kuruluna getirilmiştir. Tarım Odası üyesi ve 1910'da kurulan Donanma Cemiyetinin Yönetim Kurulu üyesi olmuştur. Fahri olarak yerine getirdiği bu görevlerden sonuncusundaki çalışmaları ile cemiyete büyük yararlar sağlamıştır. Balkan Savaşı'nda Adana'dan tam teçhizatlı bir gönüllü taburunun oluşturulması ve cepheye gönderilmesinde etkili olmuştur. 1913 yılında İttihat ve Terakki Partisi İl Kongresinde Yönetim Kurulu Üyeliğine, sonra da İl Genel Meclisine üye seçilmiştir. I'inci Dünya Savaşı'nda Bedelli Askerlik yaparak tarım ile uğraşımını sürdürmüştür.

⁹ TBMM Arşivi, 4 NSD, Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

¹⁰ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, s. 46.

¹¹ TBMM Arşivi, 5 NSD, Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

25 Kasım 1918’de Adana’nın Fransızlar tarafından işgalinde, sonradan Mersin’den milletvekili seçilen Muhtar Fikri, İsmail Safa ve diğer iki arkadaşı ile işgal komutanı tarafından Adana’yı terk etmesi istenilmiştir. Ancak bunu kabul etmemiştir. Fransızların ermenilerle ortaklaşa düzenledikleri baskın ve terör havasında gizlice ulusal direnişi örgütlemeye çalışması nedeniyle tutuklanmıştır. Fransız Generali Gouraud’un Adana’ya gelmesinden sonra salıverilmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Komiteciliği isnadı sürdürülmüştür. Silifke’de bulunan Muhtar Fikri ve İsmail Safa Bey’lere katılmak üzere yola çıktığında yeniden tutuklanmıştır. Onbir gün tutuklu kalmıştır. Eylül 1919’da Konya’ya gelerek orada toplanan Adanalılarla, Adana’nın kurtuluşu için Kilikya Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin kurulması ve müfrezeler teşkili çalışmalarına katılmıştır. Bu şekilde Çukurova direnişi başlatılmıştır. Kendisi de cephede görev almıştır. TBMM’nin I’inci dönemine, meclise katılmadan istifa eden Tevfik Bey yerine Adana’dan milletvekili seçilmiştir.

Cephedeki görevi nedeniyle ancak 1 Temmuz 1920’de meclise katılabilmıştır. 6 Ağustos 1920’de bölgesinde vatani hizmet için yeniden izinli sayılmıştır. Mecliste İktisat, İçişleri Komisyonlarında çalışmıştır. II’nci Toplantı yılında İktisat Komisyonunun Katipliğini, III’üncü Toplantı yılında Başkanlığını yapmıştır. Mecliste Müdafaayı Hukuk Grubu üyesi olmuştur. Sonra da CHP’li olmuştur. I’inci Dönemde kürsüde (35) konuşma yapmıştır. (2) Soru önergesi ve (1) kanun önerisi vermiştir¹².

II’inci, III’üncü, IV’üncü, V’inci, VI’ncı, VII’nci dönemlerde (1923-1946) Yasama görevini sürdürmüştür.

Zamir olan asıl adı 1934’te Atatürk tarafından Damar olarak değiştirilmiştir. Evli ve yedi çocuk sahibidir. Anılarını 1961’de yayınladığı “Hatıralarım” adlı kitabında toplamıştır. Meclisten ayrıldıktan sonra sahip olduğu tarım işletmesini modern hale getirerek bu alandaki çalışmasıyla örnek olmuştur. 8 Nisan 1969’da İstanbul’da ölmüş ve Adana Asri Mezarlığındaki aile kabristanında toprağa verilmiştir¹³.

¹² Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, s. 47-48; TBMM Arşivi, **6 NSD**, Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

¹³ **a.g.e.**, s. 48.

3.7 ZEKAİ BEY (APAYDIN)

1884 (1300)' te halen Bosna Hersek sınırları içindeki Bosna ilinin Graveşka Köyünde doğmuştur. Bosna tüccarlarından Hacı Salih Efendinin oğludur¹⁴. Ailesinin Aydın'a göç etmesi ile orta ve lise öğrenimini Aydın Rüştîyesi ve İzmir Merkez İdadisinde tamamladıktan sonra Mülkiye Mektebine girmiştir. 1903'te Yüksek kısmını bitirerek İzmir Vilayeti Maiyyet Memurluğuna atanmıştır. Stajını Aydın Maiyyet Memurluğu ile sürdürmüştür. Bir süre Aydın İdadisi Müdürlüğü ve Karasu ilçesi Kaymakam Vekilliği yaptıktan sonra 1907'de Volçetrin Kaymakamı olmuştur¹⁵.

1908-1913 yılları arasında Planga, Uşak, Eskişehir ve Beykoz Kaymakamlıklarında bulunmuştur. Son Kaymakamlık görevinden sonra Mutasarrıflığa yükseltilerek Mayıs 1914'te Mersin Mutasarrıflığına getirilmiştir. Ekim 1916'da Kayseri, Haziran 1917'de Eskişehir Mutasarrıfı olmuştur. Mütarekenin imzasından sonra iş başına gelen Damat Ferit Hükümeti tarafından Ocak 1919'da görevinden azledilmiştir. Arandığını ve tutuklanacağını öğrenince gizlice Avrupa'ya kaçarak Bosna'ya gitmiştir. Milli Mücadelenin başlaması ile dönerek Mersin'e gelmiştir. Adana Cephesinde gönüllü olarak çalışmıştır. TBMM'nin I'inci Dönemine Adana'dan milletvekili seçilen Kethüdazade İbrahim Bey'in, meclise katılmadan istifası üzerine boşalan milletvekililiğine 27 Ağustos 1920'de seçilmiştir. 1 Eylül 1920'de Eskişehir İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçildiyse de 9 Kasım 1920'de istifa ederek üyelikten ayrılmıştır. Aralık ayında altı gün Adliye Vekaletine vekillik etmiştir. İçişleri, Dışişleri, İktisat ve PTT komisyonlarında çalışmıştır. II'nci Toplantı yılında İçişleri, Dışişleri, İktisat ve PTT komisyonlarında çalışmıştır, II'nci Toplantı yılında İçişleri, III'üncü toplantı yılında PTT Komisyonlarının sözcülüğünü yapmıştır. Bu arada 21 Şubat – 12 Mart 1921 tarihlerinde Londra Konferansına gönderilen Delege Heyetinde bulunmuştur. Suriye ile Gümrük Anlaşmasını Hükümet adına imzalamış ve zaferden sonra Lozan Barış Konferansına gönderilen delegasyona Danışman olarak katılmıştır.

¹⁴ TBMM Arşivi, 7 NSD, Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

¹⁵ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, s. 49.

Dönem sırasında kürsüde yedisi gizli oturumlarda olmak üzere (28) konuşma, (4) kanun önerisi yapmıştır. İstiklal mahkemelerine gerektiğinde kurul içinde yer almak üzere bir üye daha seçilmesi hakkında 28 Kasım 1920 tarih ve (65) sayılı kanun, önerisi üzerine kabul edilmiştir.

II'nci Dönemde Aydın Milletvekili seçilmiştir. 6 Mart 1924'te İsmet Paşa Kabinesinden Ziraat Vekili olmuştur. 10-31 Temmuz 1924 arası İsmet Paşa'nın üzerinde bulundurduğu Hariciye Vekaletine Vekillik etmiştir. Londra Elçiliğine atanması nedeniyle 2 Eylül 1924 tarihli istifa dilekçesi 18 Ekim 1924'te meclisin bilgisine sunulmuştur. 6 Mayıs 1925'te Moskova Büyükelçisi olmuştur.

III'üncü dönemde Diyarbakır'dan Milletvekili seçilerek 1 Kasım 1927'de elçilik görevinden ayrılmıştır. Bu dönemde Fransa ile Ankara'da imzalanan Ticaret, İkamet, Seyr-i Sefain Anlaşmasında Türkiye Delegasyonu Başkanlığı yapmıştır. Paris'te toplanan Uluslararası Etablisman Konferansında Türkiye'yi temsil etmiştir. 27 Haziran 1930'da Nafia, 27 Aralık 1930'da Milli Müdafaa Vekili olmuştur.

IV'üncü Dönemde yine Diyarbakır'dan Milletvekili seçilmiştir. 26 Kasım 1933-4 Şubat 1934 arası Adliye Vekaletine vekillik etmiştir. 1 Mart 1935'te Milli Müdafaa Vekaletinden istifa ederek ayrılmıştır¹⁶.

V'inci Dönemde tekrar Diyarbakır'dan Milletvekili seçilmiştir. Dilekçe Komisyonu Başkanlığı yapmıştır. 9 Temmuz 1935'te Moskova Büyükelçiliğine atanması ile milletvekilliğinden çekilmiştir. Bu görevden Eylül 1939'da kendi isteği ile çekilerek emekliye ayrılmıştır. 29 Nisan 1947'de İstanbul'da ölmüştür. Evli olup beş çocuk babasıdır. Milli Mücadelede hem cephede ve hem de Mecliste hizmet ettiği için Yeşil-Kırmızı Şeritli Madalya ile ödüllendirilmiştir. Fransızca ve Rusça bildiği hal tercümesinde yazılıdır. Nüfus kaydında adı "Aziz Üzeyir Zekai"dir¹⁷.

¹⁶ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, s. 49-50.

¹⁷ a.g.e., s. 50.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KATILAN ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN GÖREV ALDIĞI ŞUBELER, KATILDIĞI ENCÜMEN, HEYET VE GRUPLAR

4.1. ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN GÖREV ALDIKLARI ŞUBELER

Abdullah Faik Efendi; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 4. İçtimai 1. Şube'de¹, 2. İçtimai 3. Şube'de², 1. İçtimai 5. Şube'de³ görev almıştır.

Eşref Bey; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 2. İçtimai 1. Şube'de⁴, 1. İçtimai 3. Şube'de⁵, 3. İçtimai 5. Şube'de⁶ ve 4. İçtimai 5. Şube'de⁷ görev almıştır.

Mehmet Hamdi Efendi; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 3. İçtimai 1. Şube'de⁸, 4. İçtimai 1. Şube'de⁹, 1. İçtimai 3. Şube'de¹⁰ ve 2. İçtimai 5. Şube'de¹¹ görev almıştır.

Zamir Bey; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 1. İçtimai 2. Şube'de¹², 3. İçtimai 2. Şube'de¹³, 4. İçtimai 3. Şube'de¹⁴ ve 2. İçtimai 4. Şube'de¹⁵ görev almıştır.

Zekai Bey ;Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 1. İçtimai 3. Şube'de¹⁶, 2. İçtimai 3. Şube'de¹⁷, 3. İçtimai 3. Şube'de¹⁸ ve 4. İçtimai 3. Şube'de¹⁹ görev almıştır.

¹ Genya, **Amş**, s. 105.

² **a.g.e**, s. 111.

³ **a.g.e**, s. 118.

⁴ **a.g.e**, s. 103.

⁵ **a.g.e**, s. 110.

⁶ **a.g.e**, s. 120.

⁷ **a.g.e**, s. 121.

⁸ **a.g.e**, s. 104.

⁹ **a.g.e**, s. 105.

¹⁰ **a.g.e**, s. 110.

¹¹ **a.g.e**, s. 119.

¹² **a.g.e**, s. 106.

¹³ **a.g.e**, s. 108.

¹⁴ **a.g.e**, s. 113.

¹⁵ **a.g.e**, s. 115.

¹⁶ **a.g.e**, s. 110.

¹⁷ **a.g.e**, s. 111.

¹⁸ **a.g.e**, s. 112.

¹⁹ **a.g.e**, s. 113.

Tevfik Efendi; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 1. İçtimai 4. Şube'de²⁰ görev almıştır.

4.2 ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN GÖREV ALDIKLARI ENCÜMENLER

Abdulah Faik Efendi; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 2. İçtimai²¹ “Şerife ve Evkaf Encümeni”ne katılmıştır.

Eşref Bey; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 2. İçtimai²² “Sıhhiye ve Muave Encümeni” ile 3. İçtimai²³ “Sıhhiye ve Muane Encümeni”ne katılmıştır.

Mehmet Hamdi Efendi; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 4. İçtimai²⁴ “İrşat Encümeni” ve 4. İçtimai²⁵ “Şerife ve Evkaf Encümeni”ne katılmıştır.

Zamir Bey; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 2. İçtimai²⁶ “Hariciye Encümeni”, 2. İçtimai²⁷ “İktisat Encümeni”, 3. İçtimai²⁸ “İktisat Encümeni” ve 4. İçtimai²⁹ “İktisat Encümeni”ne katılmıştır.

Zekai Bey; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 2. İçtimai³⁰ “Dahiliye Encümeni”, 4. İçtimai³¹ “Dahiliye Encümeni”, 1. İçtimai³² “Hariciye Encümeni”, 4. İçtimai³³ “İktisat Encümeni” ve 3. İçtimai³⁴ “Posta ve Telgraf Encümeni”ne katılmıştır.

²⁰ a.g.e, s. 114.

²¹ a.g.e, s. 201.

²² a.g.e, s. 193.

²³ a.g.e, s. 194.

²⁴ a.g.e, s. 150.

²⁵ a.g.e, s. 203.

²⁶ a.g.e, s. 140.

²⁷ a.g.e, s. 144.

²⁸ a.g.e, s. 145.

²⁹ a.g.e, s. 146.

³⁰ a.g.e, s. 120.

³¹ a.g.e, s. 131.

³² a.g.e, s. 139.

³³ a.g.e, s. 146.

³⁴ a.g.e, s. 190.

4.3 ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN GÖREV ALDIKLARI GEÇİCİ ENCÜMEN VE HEYETLER

Mehmet Hamdi Efendi; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 3. İçtimai³⁵ “Emanatı Mukaddeseyi Teslim ve Merisimi Mahsusa İcrasına Memuren Giden Heyet”inde bulunmuştur.

Zamir Bey; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 3. İçtimai³⁶ “Memurin Ve Mütেকaidinin Tensik ve Tasfiye ve Terfihkeri İçin Encümeni Mahsus”da görevde bulunmuştur.

Zekai Bey; Birinci Dönem Millet Meclisi'nde 2. İçtimai³⁷ “Heyeti Vekilenin Vazife ve Salahiyetlerine Dair Kanunun Tanzimine Memur Encümeni Mahsus”da, 1. İçtimai³⁸ “Dahiliye Vekaleti”nde, 1. İçtimai³⁹ “İktisat Vekaleti”nde, 3. İçtimai⁴⁰ “Lozan Konferansı İçin Münhetap Heyeti Murahhasa”sında, 2. İçtimai⁴¹ “Tetkik Encümeni”nde, 2. İçtimai⁴² “Tetkik Encümeni”nde ve 3. İçtimai⁴³ “Tetkik Heyeti”nde bulunmuştur.

4.4 ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN GÖREV ALDIKLARI GRUPLAR

Eşref Bey; Birinci Dönem Millet Meclisi “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu”nda aza⁴⁴ olarak bulunmuştur.

Zamir Bey; Birinci Dönem Millet Meclisi “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu”nda idare memuru⁴⁵ ve aza⁴⁶ olarak bulunmuştur.

³⁵ a.g.e, s. 210.

³⁶ a.g.e, s. 219.

³⁷ a.g.e, s. 212.

³⁸ a.g.e, s. 214.

³⁹ a.g.e, s. 215.

⁴⁰ a.g.e, s. 217.

⁴¹ a.g.e, s. 223.

⁴² a.g.e, s. 224.

⁴³ a.g.e, s. 227.

⁴⁴ a.g.e, s. 245.

⁴⁵ a.g.e, s. 244.

⁴⁶ a.g.e, s. 245.

Zekai Bey; Birinci Dönem Millet Meclisi “Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu”nun I., II. ve III.⁴⁷ Dönemlerinde aza olarak bulunmuştur.

⁴⁷ a.g.e, s. 243.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN SİYASİ FAALİYETLERİ

5.1 ABDULLAH (FAİK) EFENDİ (ÇOPUROĞLU)

5.1.1 İmzasının Bulunduğu Takrirler

1- Mersin Mebusu Salahaddin Bey’le rüfekasının, *Adana muhacirleri hakkındaki 5 Kasım 1919 tarihli takrirde* Zamir Bey’in de imzası bulunmaktadır¹.

2- Meclisin 13 Mayıs 1920 tarihli oturumunda Saruhan Mebusu Mahmud Celal Bey’le rüfekasının, *muhtelif cephelerdeki milli kuvvetlerin iaşe ve sair ihtiyaçlarını tanzim için bir nizamname ihzar etmek üzere bir encümen teşkiline dair takrirde* Abdullah Faik Efendi’nin de imzası bulunmaktadır².

3- Meclisin 05 Temmuz 1920 tarihli oturumunda İçel Mebusu Ali Sabri Efendi ve arkadaşlarının, *memur olan mebusların esamisini havi bir cedvelin Heyeti Vekileden talep edilmesine dair takrirde* Abdullah Faik Efendi’nin de imzası bulunmaktadır³.

4- Meclisin 2 Haziran 1920 tarihli oturumunda İçel Mebusu Ali Sabri Efendi ve rüfekasının, *şimdiye kadar azil ve nasbedilen memurinin bir listesinin Heyeti Vekileden talep edilmesine dair takrirde* Abdullah Faik Efendi’nin de imzası bulunmaktadır⁴.

5- Meclisin 15 Ağustos 1922 tarihli oturumunda Trabzon Mebusu Hasan Bey’le arkadaşlarının, *Kırşehir sabık Mebusu Bekir Efendiye ait İstida Encümeni mazbatasının müstacelen müzakere edilmesine dair takrirde* Abdullah Faik Efendi’nin de imzası bulunmaktadır⁵.

¹ ZC, D.I, C.14, s. 87.

² ZC, D.I, C.1, s. 289.

³ ZC, D.I, C.2, s. 177-178.

⁴ ZC, D.I, C.2, s. 178.

⁵ ZC, D.I, C.24, s. 228.

6- Meclisin 14 Ekim 1922 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir Bey’le arkadaşlarının, *Ziraat makinalarında müstamel mevaddı müşteile ve damızlık hayvanat ve kimyevi gübrelerin Gümrük Resminden muaaf olmasına dair kanun teklifinin Perşembe Ruznamesine alınmasına dair takrirde* Abdullah Faik Efendi’nin de imzası bulunmaktadır⁶.

5.2 EŞREF BEY (AKMAN)

5.2.1 İmzasının Bulunduğu Kanun Teklifleri

1- Meclisin 19 Eylül 1921 tarihli oturumunda Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Bey’le 62 arkadaşının vermiş oldukları; *Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazilik unvanı verilmesine ve müşirlik rütbesi tevcih edilmesine dair kanun teklifinde* Eşref Bey’in de imzası bulunmaktadır⁷.

2- Meclisin 15 Nisan 1923 tarihli oturumunda Edirne Mebusu Şeref Bey’in vermiş olduğu; *Hiyaneti Vataniye Kanunu’nun tadiline dair kanun teklifinde* Eşref Bey’inde imzası bulunmaktadır⁸.

5.2.2 Takrirler

30 Ocak 1922 tarihli Meclis oturumunda görüşülen Adana Mebusu Zamir Bey’le, Eşref Bey’in *Adana’daki zahire buhranına dair takrir* telgrafı şöyledir; *Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Hariçten gelecek zahaire gümrük, Anadolu’dan tedarik edileceklere vaziyet suretiyle Adana’nın kapıları bağlanmıştır. Muavenete intizarda iken ekmek fiyatı işgal zamanın iki misline çıkmaktadır. Telgrafımızın Heyeti Umumiyece okunmasını istirham eyleriz.* Bu takrir Maliye Encümenine görüşülmek üzere havale edilmiştir⁹.

⁶ ZC, D.I, C.23, s. 402-403.

⁷ ZC, D.I, C.12, s. 263-264.

⁸ ZC, D.I, C.29, s. 181-182

⁹ ZC, D.I, C.16, s. 168-169.

5.2.3 İmzasının Bulunduğu Takrirler

1- Meclisin 27 Mayıs 1920 tarihli oturumunda Kastamonu Mebusu Doktor Suat Bey ve arkadaşlarının vermiş oldukları; *mülki ve askeri müessesatı sıhhiyenin tevhidine dair takirde* Eşref Bey'in de imzası bulunmaktadır¹⁰.

2- Meclisin 14 Ekim 1922 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir Bey'le arkadaşlarının vermiş oldukları; *Ziraat makinalarında müstamel mevaddı müşteile ve damızlık hayvanat ve kimyevi gübrelerin Gümrük Resminden muaf olmasına dair kanun teklifinin Perşembe Ruznamesine alınmasına dair takirde* Eşref Bey'in de imzası bulunmaktadır¹¹.

3- Meclisin 18 Ekim 1922 tarihli oturumunda Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey'le arkadaşlarının vermiş oldukları; *Meclisin Ankara'dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı takirde* Eşref Bey'in de imzası bulunmaktadır¹².

5.3 İBRAHİM BEY

Meclise katılmadan istifa etmiştir.

5.4 MEHMET HAMDİ EFENDİ (İZGİ)

5.4.1 İmzasının Bulunduğu Takrirler

1- Mersin Mebusu Salahaddin Bey'le rüfekasının, *Adana muhacirleri hakkındaki 5 Kasım 1919 tarihli takirde* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır¹³.

2- Meclisin 13 Mayıs 1920 tarihli oturumunda Saruhan Mebusu Mahmud Celal Bey'le rüfekasının, *muhtelif cephelerdeki milli kuvvetlerin iaşe ve sair ihtiyaçların tanzim için bir nizamname ihzar etmek üzere bir encümen teşkiline dair vermiş oldukları takirde* Mehmet Hamdi Efendi'nin de imzası bulunmaktadır¹⁴.

¹⁰ ZC, D.I, C.3, s. 557.

¹¹ ZC, D.I, C.23, s. 402-403.

¹² ZC, D.I, C.24, s. 25-26.

¹³ ZC, D.I, C.14, s. 87.

¹⁴ ZC, D.I, C.1, s. 289.

3- Meclisin 2 Haziran 1920 tarihli oturumunda İçel Mebusu Ali Sabri Efendi ve rüfekasının, *şimdiye kadar azıl ve nasbedilen memurinin bir listesinin Heyeti Vekileden talep edilmesine dair vermiş oldukları takrirde* Mehmet Hamdi Efendi'nin de imzası bulunmaktadır¹⁵.

4- Meclisin 5 Temmuz 1920 tarihli oturumunda İçel Mebusu Ali Sabri Efendi ve rüfekasının, *memur olan mebusların esamisini havi bir cedvelin Heyeti Vekileden talep edilmesine dair vermiş oldukları takrirde* Mehmet Hamdi Efendi'nin de imzası bulunmaktadır¹⁶.

5- Meclisin 20 Haziran 1921 tarihli oturumunda Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'le arkadaşlarının ve Muş Mebusunun, *muhacirlerin bir an evvel yurtlarına şevklerine dair vermiş oldukları takrirde* Mehmet Hamdi Efendi'nin de imzası bulunmaktadır¹⁷.

6- Meclisin 8 Aralık 1921 tarihli oturumunda İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey'le arkadaşlarının, Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in, *Ciheti askeriye elinde bulunan lagar ve dermansız öküzlerin bilabedel fakir köylülere verilmesine dair kanun teklifinin ruznameye alınmasına dair vermiş oldukları takrirde* Mehmet Hamdi Efendi'nin de imzası bulunmaktadır¹⁸.

7- Meclisin 31 Aralık 1921 tarihli oturumunda Burdur Mebusu Akif Bey'in *İstanbul'daki fezahati ahlakıyeye karşı bir beyanname neşrine dair vermiş olduğu takrirde* Mehmet Hamdi Efendi'nin de imzası bulunmaktadır¹⁹.

8- Meclisin 14 Ekim 1922 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir Bey'le arkadaşlarının, *Ziraat makinalarında müstamel mevaddı müşteile ve damızlık hayvanat ve kimyevi gübrelerin Gümrük Resminden muaf olmasına dair kanun teklifinin Perşembe Ruznamesine alınmasına dair vermiş oldukları takrirde* Mehmet Hamdi Efendi'nin de imzası bulunmaktadır²⁰.

¹⁵ ZC, D.I, C.2, s. 178.

¹⁶ ZC, D.I, C.2, s. 177-178.

¹⁷ ZC, D.I, C.10, s. 419.

¹⁸ ZC, D.I, C.15, s. 63-64

¹⁹ ZC, D.I, C.15, s. 268-269.

²⁰ ZC, D.I, C.23, s. 402-403.

9-Meclisin 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey’le 78 arkadaşının, *Osmanlı İmparatorluğunun mümkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümetinin onun varisi bulunduğuna ve Makamı Hilafetin esaretten kurtulacağına dair vermiş oldukları takirde* Mehmet Hamdi Efendi’nin de imzası bulunmaktadır²¹.

10- Meclisin 9 Nisan 1923 tarihli oturumunda; *Konya Belediye Riyaseti intihabatı hakkında yedi zat imzasıyla verilen şikayeti mutazammın istida ile Kozan Mebusu Doktor Mustafa Bey’le rüfekasının Belediye rüesasının intihabı hakkındaki Kanunun tefsirine dair vermiş oldukları takirde* Mehmet Hamdi Efendi’nin de imzası bulunmaktadır²².

5.5 TEVFİK EFENDİ

Meclise katılmadan istifa etmiştir.

5.6 ZAMİR BEY (DAMAR) (ARIKOĞLU)

5.6.1 Kanun Teklifleri

1- Meclisin 1 Ocak 1921 tarihli oturumunda Bolu Mebusu Dr.Fuat Bey’in firenginin meni ve tahdidi sirayeti hakkındaki kanun teklifi ile Adliye ve Sıhhiye Encümenleri Mazbataları üzerine Zamir Bey’in vermiş olduğu teklif şöyledir: *Müzakere kafidir. Beşinci maddedeki Sıhhiye Encümeninin vermiş olduğu kararın aynen kabulünü teklif eylerim*²³.

2- Meclisin 4 Nisan 1921 tarihli meclis oturumunda Zamir Bey’in, *Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Beyin, ziynet eşyasının men'i duhulüne dair kanun teklifi ile ilgili verdiği teklif şöyledir; Müzakere kafidir, fesin maddei kanuniyeden tayyını teklif ederim*²⁴ . Kanun teklifi kabul edilmiştir.

²¹ ZC, D.I, C.24, s. 292-293.

²² ZC, D.I, C.29, s. 19.

²³ ZC, D.I, C.7, s. 112.

²⁴ ZC, D.I, C.9, s. 351.

3- Meclisin 13 Eylül 1921 tarihli meclis oturumunda Adana Mebusu Zamir Bey; *harpte azasından birini kaybedenlere ayda sekiz yüz kuruş maaş tahsisine dair kanun teklifinde* bulunmuş ve teklif Layiha Encümenine havale edilmiştir²⁵.

5.6.2 İmzasının Bulunduğu Kanun Teklifleri

1- Meclisin 28 Mayıs 1921 tarihli oturumunda Kozan Mebusu Mustafa Bey'in *iktisadiyatın tekamülü ismindeki kanun teklifinde* Adana Mebusu Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır²⁶.

2- Meclisin 6 Eylül 1922 tarihli oturumunda Karahisarı Sahih Mebusu Mustafa Hulusi Efendi'nin, *Konya eşrafından Başaralı Mustafa Efendi'nin affı hakkında kanun teklifi ve Adliye Encümeni mazbatasında* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır²⁷.

3- Meclisin 7 Eylül 1922 tarihli oturumunda *Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey'le arkadaşlarının, Eskişehir'le sair tahliye edilen yerlerin ihrak edilmesi hususunun Meclisi Milli tarafından protesto ve Bursa ile henüz istirdad olunmayan sair şehirlerdeki bedayii mimariye ve asarı tarihivenin avnı tehlikei imhaya' maruz kaldığının ve irtikab olunan cinayati tahripka-i raneyi milletin hiçbir zaman affetmeyeceğinin alemleri medeniyete iblağ ve ilan olunmasına dair vermiş oldukları teklif de* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır²⁸.

5.6.3 Takrirler

1- Meclisin 23 Aralık 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir Bey'in verdiği takrir şöyledir; *Bu kabilden olmak üzere Adana'da Fransızlar tarafından on bir arkadaşımız bir semti meçhule gönderilmiş olduğundan aileleri perişan bir halde bulundukları cihetle bunlara da bir miktar maaş tahsis edilmesini teklif ederim. Bu takrir yapılan oylamada nazarı mütealaya alınmamıştır*²⁹.

²⁵ ZC, D.I, C.12, s. 192.

²⁶ ZC, D.I, C.10, s. 340.

²⁷ ZC, D.I, C.22, s. 531.

²⁸ ZC, D.I, C.22, s. 552-553.

²⁹ ZC, D.I, C.6, s. 522.

2- Meclisin 25 Aralık 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir ve Mersin Mebusu Yusuf Ziya Bey'lerin, *Adana'da Fransızlar tarafından şehit edilen esirlerimiz hakkında Müdafai Milliye Vekaletinden sual takriri* bulunmakta olup, bu takrir Müdafai Milliye Vekaletine havale edilmiştir³⁰.

3-Meclisin 17 Şubat 1921 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir Bey'in *Tarik Bedeli Nakdisi Kanunu hakkında vermiş olduğu takriri* şöyledir; Tarik bedeli nakdisini müddeti muayyenesinin kabulünden itibaren bir ay zarfında tediye etmeyen mükelleften Tahsili Emval Kanunu mucibince derhal istifa olunur. Ashabı maaşın mükellefiyeti nakdiyeleri tekasit zamanına tesadüf eden aylarda maaşlarından kat ve tevkif olunur. Bu takrir tadilat veçhile kabul edilmiştir³¹.

4- Meclisin 19 Mart 1921 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir Beyin, *Meclis içtimai umumilerinin haftada üç gün olmasına dair verdiği takrir* meclis genel kurulunun oyuna sunulmuş fakat kabul edilmemiştir³².

5- Meclisin 30 Ocak 1922 tarihli oturumunda görüşülen Adana Mebusu Zamir Bey ve Eşref Bey'in *Adana'daki zahire buhranına dair takrir* telgrafı şöyledir; Hariçten gelecek zahaire gümrük, Anadolu'dan tedarik edileceklerle vaziyet suretiyle Adana'nın kapıları bağlanmıştır. Muavenete intizarda iken ekmek fiyatı işgal zamanının iki misline çıkmaktadır. Telgrafımızın Heyeti Umumiyece okunmasını istirham eyleriz. Bu takrir Maliye Encümenine görüşülmek üzere havale edilmiştir³³.

6- Meclisin 17 Ağustos 1922 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir Bey'in *Maliye Bütçesi hakkında vermiş olduğu takriri* şöyledir: Maliye bütçesinin altmış beşinci faslın onuncu maddesindeki süvari tahsildarlarının yem bedeli olan (37 500) liranın tayyımını teklif ederim. Bu takrir yapılan oylama sonucunda kabul edilmemiştir³⁴.

³⁰ ZC, D.I, C.7, s. 4.

³¹ ZC, D.I, C.8, s. 279.

³² ZC, D.I, C.9, s. 149.

³³ ZC, D.I, C.16, s. 168-169.

³⁴ ZC, D.I, C.22, s. 227.

7- Meclisin 7 Ekim 1922 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir Bey'in *Matbuat Müdüriyeti Umumiyesinin 1338 senesi bütçesine dair vermiş olduğu takriri şöyledir*; Matbuat bütçesinin 344'üncü faslının sekizinci maddesinde muharrer Anadolu matbuatına muavenet tertibi namı altında vaz'edilen otuz bin lira muhassasatın en ziyade Ankara merkezindeki ceraide verildiği ve taşra matbuatına pek ehemmiyetsiz bir nispet dahilinde muavenet olunduğu görüldüğünden, bu tertibin dahili memlekette mevcut bilumum gazetelerin çıkardıkları nüshalar miktarına göre taksim edilmesi hususunun Matbuat Müdüriyeti Umumiyesine tebliğ ettirilmesini teklif eylerim³⁵.

8- Meclisin 14 Ekim 1922 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir Bey'le arkadaşlarının, *Ziraat makinalarında müstamel mevaddı müşteile ve damızlık hayvanat ve kimyevi gübrelerin Gümrük Resminden muaaf olmasına dair kanun teklifinin Perşembe Ruznamesine alınmasına dair vermiş olduğu takriri şöyledir*; *Riyaseti Celileye, Encümenlerce muamelei lazimesi ikmal edilerek 4 Eylül 1338 tarihinde Makamı Riyasete takdim kılınan Ziraat makinalarında müstamel her türlü mevaddı müşteile ile damızlık hayvanat, kimyevi gübrelerin Gümrük Resminden muafigiyeti hakkındaki layihai kanuniyenin memlekette vaziyeti itibariyle intacı elzem olduğundan müstaceliyet karariyle ruznameye alınarak önümüzdeki Perşembe günü müzakere edilmesini teklif ederiz*. Bu takrir genel kurul oyuna sunulmuş, fakat Reisin Perşembe günü Nevahi Kanunu görüşmeleri olduğunu bildirmesi ile Cumartesi günü görüşülmesi kararlaştırılmıştır³⁶. Meclisin 13 Aralık 1922 tarihli oturumunda yapılan oylamada da bu takrir kabul edilmiştir³⁷.

9- Meclisin 28 Nisan 1921 tarihli oturumunda Çorum Mebusu Dursun Beyin, *makamatı resmiyeye takdim edilen mazrufların sansür edilmemesi hakkında temenni takriri* ile İzmit Mebusu Hamdi Namık Beyin, *İstanbul'dan gelen şüpheli eşhasın bir garnizonda muhafaza ve Hükümetçe iâşe edilmelerine dair temenni takrir ile ilgili verdiği takrir şöyledir*; Müzakere kafidir, teklifin reddini teklif ederim³⁸. Bu takrir yapılan oylamada kabul edilmiştir.

³⁵ ZC, D.I, C.23, s. 296.

³⁶ ZC, D.I, C.23, s. 402-403.

³⁷ ZC, D.I, C.25, s. 350.

³⁸ ZC, D.I, C.10, s. 131.

10- Meclisin 28 Ağustos 1922 tarihinde *Türk Ordusunun Garp Cephesinde taarruza geçmesi nedeniyle Ordumuzun nusret ve muvaffakiyetinin devamı hakkında dua, edilmesine dair verdiği tahrir* kabul edilerek, Kırşehir Mebusu Müfit Efendi tarafından dua okunmuştur³⁹.

11- Meclisin 8 Ocak 1923 tarihli oturumunda *Ziraat makinalarında müstamel mevaddı müştailenin Gümrük Resminden istisnası hakkındaki Kanunun müzakeresi hakkında Zamir Bey'in tahriri* şöyledir: Riyaseti Celileye Tahminen bir hafta mukaddem Heyeti Um ilmiyece müzakeresi tercihan kabul buyurulan Ziraat makinalarında müstamel mevaddı müştemilatının Gümrük Resminden muafiyetine ait layihai kanuniyenin bugünkü Celsede tercihan müzakere edilmesini teklif ederim. Bu tahrir kabul edilmemiştir⁴⁰.

12- Meclisin 27 Ocak 1923 tarihli oturumunda *Memaliki müstahlasadaki memurin hakkında Heyeti Vekilede zuhur eden ihtilafın halline dair İstihdamında mani görülmeyen memurların ahar bir mahalle nakli suretiyle tayin edilmesini hakkında Zamir Bey meclis genel kuruluna tahrir* vermiştir. Bu tahririn sonucu hakkında zabıt ceridelerinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır⁴¹.

13- Meclisin 12 Şubat 1921 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zamir Bey'le arkadaşlarının, *bir celsei hafife akdolanmasına dair tahriri* olup, bu tahrir ile ilgili adı geçen oturumda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır⁴².

14-Meclisin 27 Ocak 1923 tarihli oturumunda Zamir Bey *İstihdamında mani görülmeyen memurların ahar 'bir mahalle nakli suretiyle tayin edilmesi hakkında meclis genel kuruluna tahrir* vermiştir. Fakat bu tahrir yapılan görüşmelerde izahtan ziyade aleyhte söylendiği kabul edilmiştir⁴³.

³⁹ ZC, D.I, C.22 , s. 369.

⁴⁰ ZC, D.I, C.26, s. 236.

⁴¹ ZC, D.I, C.27, s. 17.

⁴² ZC, D.I, C.8, s. 196.

⁴³ ZC, D.I, C.27, s. 16-17.

5.6.4 İmzasının Bulunduğu Takrirler

1- Mersin Mebusu Salahaddin Bey'le rüfekasının, *Adana muhacirleri hakkındaki 5 Kasım 1919 tarihli takirde* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır⁴⁴.

2- Meclisin 24 Temmuz 1922 tarihli oturumunda Mersin Mebusu Ziya Bey'le arkadaşlarının, *Adana'da evvelce Başadministrafor tarafından kuyudu tasarrufiyede vukua getirilen gayrikanuni muamelatın keenUmyekün addi hakkındaki kanun layihasının müstacelen müzakere edilmesine dair takririnde* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır. Yapılan görüşmeler sonucunda kabul edilmiştir⁴⁵.

3- Meclisin 7 Eylül 1922 tarihli oturumunda Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey'le arkadaşlarının, *düşman tarafından tahliye edilen yerlerin hini tahliyede ihrak edilmelerinin protesto edilmesine dair takririnde* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır⁴⁶.

4-Meclisin 11 Eylül 1922 tarihli oturumunda Burdur Mebusu İsmail Subhi Bey'le arkadaşlarının, *memaliki müstahlasa için tedabir ittihazı hakkındaki takririn de* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır⁴⁷.

5- Meclisin 19 Ekim 1922 tarihli oturumunda Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey'le arkadaşlarının, *Meclisin Ankara'dan başka bir mahalle nakli hakkındaki 115 imzalı takirde* Zamir Bey'inde imzası bulunmaktadır⁴⁸.

6- Meclisin 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda Sinob Mebusu Dr. Rıza Nur Bey'le 78 arkadaşının, *Osmanlı İmparatorluğunun mümkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümetinin onun varisi bulunduğuna ve Makamı Hilafetin esaretten kurtulacağına dair takirde* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır⁴⁹.

⁴⁴ ZC, D.I, C.14, s. 87.

⁴⁵ ZC, D.I, C.21, s. 485-486-487.

⁴⁶ ZC, D.I, C.22, s. 552-553.

⁴⁷ ZC, D.I, C.22, s. 609-610.

⁴⁸ ZC, D.I, C.24, s. 25-26.

⁴⁹ ZC, D.I, C.24, s. 292-293.

7- Meclisin 1 Kasım 1922 tarihli oturumunda Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey'le arkadaşlarının, *Hilafetin Hanedanı Al - i Osman'a ait olduğuna ve Halifenin bu hanedandan Büyük Millet Meclisince intihabolunacağına dair takrirde* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır⁵⁰.

8- Meclisin 11 Nisan 1923 tarihli oturumunda Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi ile rüfekasının, *Şer'ie Vekili Vehbi Efendinin müstahikkini ilmiye tahsisatının kendi dairei intihabiyesi ulemasına tahsis ettiğine ve kayınbiraderini himaye eylediğine dair Şer'ie Vekaletinden istizah takririnde* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır⁵¹.

9- Meclisin 28 Şubat 1923 tarihli oturumunda; Saruhan Mebusu Reşad Bey'le rüfekasının, *Sulh Heyeti Müşavirlerinden Burdur Mebusu Veli Beyin Meclise iltihakı için bir karar ittihaz edilmesine dair takririnde* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır⁵².

5.7 ZEKAİ BEY (APAYDIN)

5.7.1 Kanun Teklifleri

1- Meclisin 26 Eylül 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Bey *İhracat Kanununa zeyledilecek mevad hakkında kanun teklifi* vermiş ve bu teklif Layiha Encümenine verilmiştir⁵³.

2- Meclisin 26 Eylül 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Bey'in vermiş olduğu teklif şöyledir; *Ordu ve kolordu ve fıkra kumandanlariyle ümera ve zabitanın maiyetleri arasında temini zaptı rapt için bıla muhakeme tatbikına idareten salahiyyettar oldukları mücazâtı tedibiye ile harp safhalarında haiz oldukları salahiyyeti terhibiyeleri mahfuz olmak üzere istihlas ve istiklali vatan ve hilafet için ilh...*Bu teklifin yapılan oylaması sonucu nazarı mütealaya alınmasına karar verilmiştir⁵⁴.

⁵⁰ ZC, D.I, C.24, s. 304.

⁵¹ ZC, D.I, C.29, s. 31.

⁵² ZC, D.I, C.27, s. 545-546.

⁵³ ZC, D.I, C.4, s. 351.

⁵⁴ ZC, D.I, C.4, s. 372.

3- Meclisin 2 Ekim 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Bey'in vermiş olduğu *Müdafaai Hukuk cemiyetlerinin umuru maliyesi hakkında teklifi kanunisi (2/110)* okunmaya ihtiyaç olmadığı belirtilerek Layiha Encümenine havale edilmiştir⁵⁵.

4- Meclisin 4 Ekim 1920 tarihli oturumunda *Baltalık Kanunu Layihası ve İktisat, Ziraat ve Muvazeneli Maliye Encümenleri Mazbataları hakkında Adana Mebusu Zekai Bey'in vermiş olduğu tadilname* şöyledir; Heyetin orman memuriyle mühendis ve tapu memurundan ve bir de alakadar köyler heyeti ihtiyariyesinden ikişer aradan mürekkep olmak üzere teşkili ve vergi memurlarına lüzum olmadığına mebni onların ihracı suretiyle tadilini teklif eylerim⁵⁶.

5- Meclisin 4 Ekim 1920 tarihli oturumunda *Köy Baltalıkları Hakkındaki Kanunun ikinci maddesinin tadili ile ilgili vermiş olduğu teklif* şöyledir; Köy civarındaki ormanların eşhas uhtesinde bulunmasından naşı birinci maddede gösterilen miktarda miriden baltalık tefriki kabil olamadığı takdirde orman memurunun tahtı riyasetinde ikisi köylülerden ikisi de orman sahibi tarafından intihap edilecek muhamminlerden ibaret olmak üzere beş zatin takdir edeceği kıymet üzerinden nisbeti mezkûre dairesinde köy namına teferruğ olunur ve bedeli bervechi peyin köy ahalisi veyahut köylü mukassatan ödemek üzere İktisat Vekaleti tarafından tediye edilir. Şayet takdiri kıymetten veyahut haddizatında istimlaki icabedip etmiyeceği noktasından dolayı İtilaf hasıl olmazsa mahalli matlubun gerek istimlak ve gerekse bedel hakkındaki muamelesi İktisat Vekaletince gönderilecek iki müfettişin heyete iltihakile yeniden yapılacak tetkikat üzerine verilecek karara göre tayin olunur. Bu karar iktisat Vekaletince kabul ve tasdik edilince icra ve tenfiz olunur. Razı olmıyan tarafın mehakim nezdinde hakkı itirazı varsa kararın tenfizine mani değildir. Bin dönümden dun olan hususi korular bu ahkamdan müstesnadır⁵⁷.

⁵⁵ ZC, D.I, C.4, s. 487-488.

⁵⁶ ZC, D.I, C.4, s. 524.

⁵⁷ ZC, D.I, C.4, s. 530.

6- Meclisin 27 Ekim 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Bey'in vermiş olduğu, *İstiklal Mahkemeleri aza adedinin dörde iblağına dair* teklifi kanunisi (2/126) şöyledir: *Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine istiklal mahkemelerinin azası adedi üç olmak üzere mürettep olup heyeti hakime bu suretle teşekkül etmekte ve vezâifin kesretine mebni yekdiğerlerinden biran bile ayrılmaları kabil olamayacak surette müçtemi bulunmakta ise de bir mazereti sıhhiye zuhurunda azadan birisinin muvakkaten vazife başından infikaki takdirinde azayı mütebakiye ile teşkili heyete imkan görülemiyor. Bu takdirde diğçerlerinin de muattal kalması lazım gelmekte olduğundan böyle bir mazeret zuhurunda teşkili heyetin temini İmkânı için Meclisi Aliden bir dördüncü aza intihap ve indelhace davet edilerek muvakkaten ifayi vekalet etmek ve mazeretin zevalinde yine Meclise avdet eylemek üzere tavzif buyurulması muvafık olacağı mütalaasıyle icrayı İcabına müsaade buyurulmasını arz eylerim efendim.* Bu kanun teklifi müzakere edilmek üzere Adliye Encümenine havale edilmiştir⁵⁸.

7- Meclisin 30 Kasım 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Bey'in vermiş olduğu teklif şöyle olup; *Büyük Millet Meclisi, meslekler erbabınca doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir* teklifi kanuni hakkında Zekai Bey şu teklifte bulunmuştur; *Encümenin ahiren teklif ettiğı tadilnamenin şu şekle ifrağını teklif eylerim.* Bu teklif nazarı mütalaaya alınmamıştır⁵⁹.

8- Meclisin 30 Ekim 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Bey'in vermiş olduğu İhracat kanununa zeyledilecek mevat hakkında teklifi kanunisi ve Layiha encümeni mazbatası (21102) şöyledir; *Memaliki Osmaniyeden vukubulacak ihracata veyahut Maliye vekaleti veznesinden resmi rayice tevfiikan Türk evrakı nakdiyesine tahvil edilecek altın ve altın fiyatına yakın kıymeti itibariyeyi haiz evrakınakdiyei ecnebiyenin ithaline müsaade olunmasına ve saireye dair Adana mebusu Zekai Beyin Heyeti Umumiyyeden muhavvel ve şayanı kabul olan teklifinin taalluku hasebiyle bir kere de İktisat encümenine lüzumu havalesi tezekkür kılındı.*

⁵⁸ ZC, D.I, C.5, s. 207.

⁵⁹ ZC, D.I, C.6, s. 162.

Bu teklif ve layiha encümeni mazbatası yapılan oylama sonucunda kabul edilmemiştir⁶⁰.

9- Meclisin 20 Kasım 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Beyin, vermiş olduğu *İstiklal mahkemeleri azalara adedinin dörde iblağına dair teklifi kanunisi ve Adliye Encümeni mazbatası* Heyeti Vekileye havale edilmiş,⁶¹ Meclisin 25 Kasım 1920 tarihli oturumunda yapılan görüşmelerin sonucunda ise tecil edilmiştir⁶².

10- Meclisin 28 Kasım 1920 tarihli oturumunda Adana mebusu Zekai Beyin, vermiş olduğu *İstiklal mahkemeleri aza adedinin dörde iblağına dair teklifi kanunisi ve Adliye encümeni mazbatası* şöyledir; *Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine istiklal mahkemelerinin azası adedi üç olmak üzere mürettep olup Heyeti Hakime bu suretle teşekkül etmekte ve vezâifin kesretine mehni yekdiğerlerinden biran bile ayrılmaları kabil olamayacak surette muçtemi bulunmakta ise de bir mazereti sıhhiye zuhurunda azadan birisinin muvakkaten vazife başından infikaki takdirinde azayı mütebakiye ile teşkili heyete imkan görülemeyip bu takdirde diğğerlerinin de muattal kalması lazımgelmekte olduğundan böyle bir mazeret zuhurunda da teşkili heyete temini mekan İçin Meclisi Aliden bir dördüncü azanın intihap ve indelhace davet edilerek muvakkaten ifayi vekalet etmek ve mazeretin zevalinde yine Meclise avdet eylemek üzere tavzif buyurulması muvafık olacağı mütalaasıyle icrayi icabına müsaade buyurulması arzeylerim efendim. Yapılan görüşmeler sonucu kanun teklifi kabul edilmemiştir⁶³.*

11- Meclisin 4 Aralık 1920 tarihli oturumunda Adana mebusu Zekai Beyin, vermiş olduğu *İstiklal mahkemeleri kanununa bir madde ilavesi hakkındaki kanun teklifi* Layiha Encümenine havale edilmiştir⁶⁴. Bu teklif Meclisin 9 Aralık 1920 tarihli oturumunda yapılan görüşme sonrası layiha encümenince muvafık görülmeyip eddine karar verilerek müstaceliyet kararıyla Adliye Encümenine havale edilmiştir⁶⁵.

⁶⁰ ZC, D.I, C.5, s. 241.

⁶¹ ZC, D.I, C.5, s. 441-442.

⁶² ZC, D.I, C.6, s. 40.

⁶³ ZC, D.I, C.6, s. 79.

⁶⁴ ZC, D.I, C.6, s. 189.

⁶⁵ ZC, D.I, C.6, s. 271-272.

12- Meclisin 4 Ocak 1921 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Bey'in vermiş olduğu *İstiklal Mahkemeleri Kanununa bir madde ilavesine dair* kanun teklifi şeyledir; *Riyaseti Celileye istiklal mahkemeleri kanununun birinci maddesinin zeylinde Memleketin kuvayi maddiye ve maneviyesini her ne suretle olursa olsun kesir ve tenkise sai edenlerin icrayi muhakemesi İstiklal mehakimine mevdu olduğu muharrer olub bu fıkranın tatbikat sahasında mehakimi müşarileyhaca tarzı tefsiri berveçhi mutlakıyet her türlü suiistimalata teşmil edilmekte ve bu sebeble hükkamı adliyenin gerek zabitan ve ümerayı askeriye ile rüesayı memurini mülkiyenin vazifei memurelerindeki suiistimalleri kuvayi maddiye ve maneviyyei memleketi tenkis ettiği içtihadıyla salahiyeti kazaiye dahilinde telakki edilerek mehakimi müşarileyhaca muhakeme olunmaktadır. Bundan bittabi fevaidi azime temin edilmiş olub bilhassa tekml devairi Hükümetin de sürat ve selametle temşiyeti umur etmelerinde ve ahalii memleketin de Hükümete karşı emniyet ve itimadını tezyit etmekteki muhassenatı her gün daha fazla kuvvet ve katiyetle tezahür eylemekte olmakla İstiklal mahkemelerince tatbik edilmekte olan bu şekli tefsirin Meclisi alic de tasdik ve kabulıyla umuru ammenin bir kat daha emniyet ve kefaleti kanuniyeye raptmı arz ve berveçhi ati ikinci zeylin müzakere buyurulmasını teklif eylerim⁶⁶. Bu kanun teklifi müzakere edilmek üzere Adliye Encümenine havale edilmiştir⁶⁷. Yapılan görüşmeler sonucunda Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁶⁸.*

13- Meclisin 6 Ekim 1921 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Bey'in vermiş olduğu *İdare, Nevahi Kanunun 7'nci maddesinin tadili* hakkındaki teklifi şöyledir; *Riyaseti Celileye Yedinci maddenin berveçhiati tadilini teklif eylerim. Mütaaddit köylerden mürekkep bir nahiye'nin şahsiyeti maneviyesine ait emval ve emlaki o nahiye'nin malı müştereki olur. Ancak her köy kendisine ait baltalık ile mera ve harman mahalleri gibi arazii metrukeden kema'fissas bık münhasıran istifade etmek hakkını muhafaza eyler. Bir köy merbut olduğu nahiyeden bir müstakil nahiye teşkil etmek üzere ayrıldıkta hududu sabıkasını ve mera ve baltalıklarını muhafaza eder.*

⁶⁶ ZC, D.I, C.7, s. 166-167.

⁶⁷ ZC, D.I, C.7, s. 167.

⁶⁸ ZC, D.I, C.7, s. 167.

Müşterek olan emval ve akarat ve duyun ve matlubat ile tesisatı nafia masarifine gelince, bunlar bir komisyon marifetiyle nahiye ile ayrılan köyün derecesi istifadesi ve hissei iştiraki esas ittihaz edilerek aralarında taksim tibat ile diğer bir nahiyeye iltihak ederse evveldi nahiyenin diğer köylere kalacak emval ve akaratı müşterekesiyle duyun ve matlubatı hissesinden ve yeni nahiyenin emvali ile düyunu matlubatma dereeei mükellefiyeti nispetinde iştirak eyler. İhtilaf zuhurunda vilayet Şurasına müracaat olunur. Şura meseleyi sureti katiyede halleder⁶⁹. Zekai Bey'in vermiş olduğu bu takrir ile bahse konu kanun hakkında Dahiliye Encümen Heyetince yapılan tadilin aynı yönde olması nedeniyle oylamaya sunulmadan kaldırılmıştır⁷⁰.

14- Meclisin 7 Ekim 1922 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Bey; *Sebilürreşad ve Hakimiyeti Milliye gazetelerinin Matbuat bütçesinden görmekte oldukları muavenetin kat'ı suretiyle bu nizam faslını teklif etmiş ve bu maddenin tayini esamiyle reye vaz'ına dair bir takrir daha olduğundan buna lüzum görülmemiştir⁷¹.*

5.7.2 İmzasının Bulunduğu Kanun Teklifleri

1- Meclisin 19 Eylül 1921 tarihli oturumunda Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Bey'le 62 arkadaşının, *Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazilik unvanı verilmesine ve müşirlik rütbesi tevcih edilmesine dair kanun teklifinde Zekai Bey'inde imzası bulunmaktadır⁷².*

2- Meclisin 6 Eylül 1922 tarihli oturumunda Karahisarı Mebusu Mustafa Hulusi Efendi'nin, *Konya eşrafından Başaralı Mustafa Efendi'nin affı hakkında kanun teklifi ve Adliye Encümeni mazbatasında Zekai Bey'in de imzası bulunmaktadır⁷³.*

⁶⁹ ZC, D.I, C.13, s. 100-101.

⁷⁰ ZC, D.I, C.13, s. 102.

⁷¹ ZC, D.I, C.23, s. 297-298.

⁷² ZC, D.I, C.12, s. 263-264.

⁷³ ZC, D.I, C.22, s. 531.

3- Meclisin 7 Ekim 1922 tarihli oturumunda Mersin Mebusu İsmail Safa ile birlikte *Sebilürreşad ve Hakimiyeti Milliye gazetelerinin Matbuat bütçesinden görmekte oldukları muavenetin kat'ı suretiyle bu nizam faslının teklifin de bulunmuşlardır*⁷⁴.

5.7.3 Takrirler

1- Meclisin 16 Eylül 1920 tarihli oturumunda verdiği takrir şöyledir; *B.M.M. Riyaseti Celilesine İhracat rüsumu kanununun birinci maddesinden veya işgal altında aksamı Memaliki Osmaniye kaydının ihracım ve tarifede mukayyet kilo basma elli kuruştan ibaret olan halı rüsumunun halıların kıymetlerine nazaran üç sınıfa tefriki ile ala kısmından kilo başına yetmiş, evsat kısmından 40 ve edna kısmından -yirmi kuruş nöbeti üzerinden alınmasını teklif eylerim*⁷⁵. Bu takrir aynı gün yapılan görüşmeler sonucu kabul edilmemiştir⁷⁶.

2- Meclisin 16 Eylül 1920 tarihli oturumunda verdiği takrir şöyledir; *Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine İhracat rüsumu kanununun birinci maddesinden veya işgal altında bulunan aksamı Memaliki Osmaniye kaydının ihracını teklif eylerim*. Bu takrir yapılan oylama sonucu kabul edilmemiştir⁷⁷.

3- Meclisin 10 Ocak 1921 tarihli oturumunda Teşkilatı Esasiye Kanunu ile ilgili vermiş olduğu takrir şöyledir; *Yirmi ikinci maddeye (Ekalli üç yüz haneyi muhtevi olacak surette) kaydının ilavesini teklif ederim*⁷⁸. Bu takrir yapılan oylama sonucu kabul edilmemiştir.

4- Meclisin 19 Ekim 1922 tarihli oturumunda verdiği takrir şöyledir; *Riyaseti Celileye Nahiye müdürünün yalnız nahiye halkı arasından İntihab edilmesi şartı mevcut muhtarları idame şekline müncer olacağından vazaifin ehemmiyetine mebni, müdürlerin ehil ve münevver olmasını temin için, vilayet veya kaza halkından olması kaydının tercihi ve şu kadar ki;*

⁷⁴ ZC, D.I, C.23, s. 297.

⁷⁵ ZC, D.I, C.4, s. 177.

⁷⁶ ZC, D.I, C.4, s. 178.

⁷⁷ ZC, D.I, C.4, s. 184.

⁷⁸ ZC, D.I, C.7, s. 265.

*nahiye içinde tesanüdü temin için müdürlüğe intihabedilen zat diğer nahiye halkından ise, intihabedildiği nahiye nakil ve kaydimekan etmeye mecbur olacağı kaydının ilavesi lazım gelir. Bu cihetin kabulünü teklif eyleriz*⁷⁹. Bu takdir yapılan oylama sonucu kabul edilmiştir.

5- Meclisin 23 Aralık 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Bey'le arkadaşlarının, bütçe müzakeresi için haftada üç defa geceleri veya sabahları dahi içtima edilmesine dair takriri şöyledir; *Riyaseti Celileye Bütçe müzakeratı Meclisi Alinin ehemmiyet ve süratle takibine mecbur olduğu vezâiften olup evrakı varidenin kıraati sırasında buna heman her gün vakit kalmamakta ve bu sebeple gittikçe tehir etmekte olmakla bütçe müzakeratına hafta da üç gece alafıranga saat sekizden onbire kadar veyahut haftada üç gün sabahları saat sekizden keza on bire kadar devam edilmesini teklif eyleriz*⁸⁰.Yapılan görüşmeler sonucu bu takdir ; sabahları saat dörtten altıya kadar ve altıda teneffüs, yedi buçuğa kadar, yedi buçuktan on bire kadar içtima edilmesi, cumartesi gününden itibaren sabahleyin alaturka saat dörtten altıya kadar içtima ve altıdan yedi buçuğa kadar yemek, yedi buçuktan sonra içtima saat on bire kadar şeklinde kabul edilmiştir⁸¹.

6- Meclisin 21 Eylül 1920 tarihli oturumunda Temettü Kanunu ile ilgili vermiş olduğu takdir şöyledir; *Riyaseti Celileye Üçüncü maddenin berveçhi atı tadilini teklif eylerim yüzde on hesabiyle alınmakta olan vilayet hissesiyle belediye resmine de birinci maddede muharrer nispet dairesinde zamaim icra kılınacaktır.*Bu takdir yapılan oylama sonucu kabul edilmiştir⁸².

7- Meclisin 21 Eylül 1920 tarihli oturumunda Temettü Kanunu ile ilgili vermiş olduğu takdir şöyledir; *Şehir ve kasabalar haricinde bulunan değirmen, fabrika ve sanayii beytiyeden maada müessesatı sınaîye köylerde dahi bulunsalar senei ilahiye için temettü vergisi ile mükellef olurlar. Bu suretle tahakkuk eden temettü vergisi Teşrinievvel 1336 ve kanunuevvel minih iptidasında olmak üzere iki taksitte tahsil olunur.* Bu takdir yapılan oylamada kabul edilmiştir⁸³.

⁷⁹ ZC, D.I, C.24, s. 37.

⁸⁰ ZC, D.I, C.6, s. 505.

⁸¹ ZC, D.I, C.6, s. 509.

⁸² ZC, D.I, C.4, s. 248-249.

⁸³ ZC, D.I, C.4, s. 253.

8- Meclisin 26 Eylül 1921 tarihli oturumunda İdarei Nevahi Kanununun ikinci maddesinin ile ilgili vermiş olduğu karar şöyledir; *Her nahiye münasebeti mevkiye ve iktivadiye gözetilerek masarifi zaruriyei daimesini temin edebileceği vilayet şurasınca anlaşılan bir veya birkaç köyden teşekkül eder. Masarifi daimesini temin edemeyeceği halde mevkien ayrı ve diğer köylerden uzak olmasına mebni müstakillen bir nahiye halinde idaresi lazımgeleceği anlaşılan köylere masarifi daimeleri için Muvazenei Umumiyeden muavenet olunur. Böyle bir zaruret olmadığı halde 'müstakil bir nahiye halinde kalmak istiyen köyler ise masarifi daimi zaruriyesi mukabilinde köy sekenesi tarafından daimi varidatı münasibi irae ve taahhüd olunması aktazidir. Her kaza dahilinde bu suretle o kazanın merbut olduğu vilayet şurası tarafından tefrik olunacak nahiyelerle bunların her birisinin ihtiva edeceği köylerin esamisini mübeyyin cetveller badettasdik Dahiliye Vekaletine gönderilecek ve Heyeti Vekileee bittasvip işbu kanunun eczayı mütemmünesinden olmak üzere isimleri mecelle şeklinde ilan edilecektir*⁸⁴. Bu karar yapılan görüşmeler sonucu kabul edilmemiştir⁸⁵.

9- Meclisin 29 Temmuz 1922 tarihli oturumunda İstiklal Mahkemeleri Kanunu hakkında verdiği kararı şöyledir; *Mülki ve askeri kavaninde muayyen cezaları ve esbabı muhaffife veya esbabı muhaffife mevcut olduğu halde ise mukarreratı idariye ittihaz eylemek ibaresinin ilavesini teklif eylerim*⁸⁶. Bu karar yapılan oylama sonucu kabul edilmemiştir⁸⁷.

10- Meclisin 23 Aralık 1920 tarihli oturumunda vermiş olduğu karar şöyledir; *Düveli muharibe tarafından memlekette çıkarılıp tevkif edilen hamiyetkararı millet yalnız Malta'da değildir. Bu gibilerden eZCümle Adanalılardan bir kısmı da sair memaliki ecnebiyede mevkuf bulunuyorlar. Binaenaleyh madde kanuniyedeki (Malta'da) kaydından sonra (veya sair bilad ecnebiyede) kaydının ilavesini teklif ederim. Bu karar encüme havale edilmiştir*⁸⁸.

⁸⁴ ZC, D.I, C.13, s. 37.

⁸⁵ ZC, D.I, C.13, s. 39.

⁸⁶ ZC, D.I, C.22, s. 55-56.

⁸⁷ ZC, D.I, C.22, s. 56.

⁸⁸ ZC, D.I, C.6, s. 522.

11- Meclisin 19 Ekim 1922 tarihli oturumunda İdarei Kura ve Nevahi Kanun Layihası ile ilgili verdiği karar şöyledir; *Nahiye müdürünün yalnız nahiye halkı arasından intihabedilmesi şartı mevcut muhtarları idame şekline müncer olacağından vazâifin ehemmiyetine mebni, müdürlerin ehil ve münevver olmasını temin için, vilayet veya kaza halkından olması kaydının tercihi ve şu kadar ki; nahiye içinde tesanüdü temin için müdürlüğe intihabedilen zat diğer nahiye halkından ise, intihab edildiği nahiye nakil ve kaydimekan etmeye mecbur olacağı kaydının ilavesi lazım gelir. Bu cihetin kabulünü teklif eyleriz.* Bu karar kabul edilmiştir⁸⁹.

12- Meclisin 6 Aralık 1920 tarihli oturumunda vermiş olduğu karar şöyledir; *Mevzuubahis olan Konya harakatı isyanıyesinin ehemmiyeti malumdur. Bu vukuat ne kadar mühim ise tekmil safahatında bizzat bulunmuş olan Meclis azasından Çelebi Efendi hazretleriyle refiki Kazım Hüsnü Bey'e atfedilen töhmet hasebiyle Meclisin mevki ve şerefine tesiri o kadar büyüktür ki yapılmış olan tahkikat ise gayet nakıstır. Buna binaen meseleye Meclisi alicane bir karar verilmeden evvel yeniden bir heyeti tahkikiye teşkiliyle tahkikatın tevsi ve tamikini ve neticeye göre işin karara raptı ile azaların ademi mesuliyeti anlaşıldığı takdirde Divanı harbin tahtı suale alınmasını teklif eylerim.* Yapılan oylama sonucu bu karar kabul edilmemiştir⁹⁰.

13- Meclisin 14 Aralık 1920 tarihli oturumunda Teşkilatı Esasiye kanunu hakkında vermiş olduğu karar şöyledir; *Mevzuubahis olan on birinci madde, teşkilatı idare hakkında Meclisin noktai nazarı taayyün ettikten sonra kabili tedvin olup teşkilat ve taksimatı idarenin şekli henüz Meclisi alicane taayyün etmeden bu maddenin kabulü caiz olamayacağından evvel emirde nahiye haklarındaki maddelerin müzakeresine geçilmesini, teklif ederim.* Bu karar yapılan oylama sonucu kabul edilmemiştir⁹¹.

14- Meclisin 3 Nisan 1923 tarihli oturumunda vermiş olduğu karar şöyledir; *Reşad Beyin tahririnde Merkezden mansup memurunin mevki memuriyetlerinin bulunduğu dairei intihabiye tabiri vardır. O halde müsaadenizle soruyorum :*

⁸⁹ ZC, D.I, C.24, s. 37.

⁹⁰ ZC, D.I, C.6, s. 250-251.

⁹¹ ZC, D.I, C.6, s. 366.

*Vekaletler, müsteşarlarının ve müdiri umumilerinin dairei meuriyetleri bütün imemleket olmakla bu zevat hiçbir yerden intihab edilemeyecekler midir? Bu takrir yapılan oylama sonucu nazarı dikkate alınmamıştır*⁹².

15- Meclisin 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda okunan Sadrazam Tevfik Paşanın göndermiş olduğu telgraf şöyle olup; *Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Gayet müstaceldir. Konferansa Babialide, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babiali'nin ademi icabeti Devletin altı asrı mütecaviz zamandan beri müesses ve mahfuz olan bütün alemleri İslamın alakadar olduğu hüviyeti tarihiyesini mahkumu indiras etmek, Büyük Millet Meclisinin ademiicabeti ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhu akim bırakmaktır. Bu mühim mesuliyetleri bittabi ne Babiali ne Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder. Zaten Babiali ile Büyük Millet Meclisi arasında hakiki bir ikilik mutasavver olmadığı ve her türlü ısrar ve tazyika karşı Sevr Muahedesinin ademitasdikinde mukavemet ve tesadüf olunan müşkilatı azimenin iktihamı ile umuru idarenin tedviri ve işgalin taklili tesiri hususunda bezli makderet ve bu meyanda muvaffakiyatı vakıanın husulüne bikaderilimkan hizmet eden heyetimiz. Hakimiyeti Milliyeyi tahkim ve tevsik suretiyle Vahdeti idareyi temin için müzakereye hazır olduğu halde mesaii harbiyenin bir sulhu nafi ile semarati siyasiyesini iktitaf hengamında mücadelei milletten ayrı kalmayı ve bu sebeple bilittihat istihsali mümkün olan menafii aliyei vatandan cüz'ü layetecazzasını bile ifateyi asla tecviz etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez. Hatta payiadayı kati velepsi istilayı izale yolunda seyfen mesaii cansiperane ve hüdapesnidanede bulunanları nefislerine tercih eyler. Binaenaleyh; ademiitilaf sebebiyle Devlet ve milletin başına maazallahü taala bir musibeti uzma getirmek ve muaveneti maddiye ve müzaheretü maneviyelerine nail olduğumuz alemleri islami müteallim etmekten ise menafii aliyei vatan uğrunda temini vahdet evvelce vacip ise bugün farz olmuştur.*

⁹² ZC, D.I, C.28, s. 339.

*Şu halde hem istikbali memleket, hem müdafaai hukuku yatan hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisince tayin olunacak bir zatın talimatı mahsusa ile hemen gönderilmesi hassaten temenni ve bu şık tensip buyurulmadığı halde heyetimizden Ziya Paşa Hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur*⁹³.

Bu telgraf üzerine Zekai Bey'in vermiş olduğu takrir şöyledir; *telgrafnamesinde mevzuu bahsettiği devletin hüviyeti tarihiyesi mahkumu indiras olmamış, bilakis azmi millinin istihsal ettiği bugünkü şerefli neticeye de mütehakkak olan hüviyeti devlet içinde yaşadığımız inkılabı içtimai ile teyyüt ve teşeyyüdetmiştir. Mahkumu indiras olan bir mevcudiyet varsa o yalnız İstanbul'daki hükümeti şahsiye heyülasıdır. Mesuliyet ise icap ve kabul ile tahakkuk etmez. Vicdanı millet tarafından hüküm ve tahmil edilir. Bu hüküm günleri de artık gelmiştir. İstanbul heyetinin Türkiye Devletini duçarı zafetmeye matuf bu son hareketi faciası bir hiyaneti vataniyedir. Bu hiyaneti vataniyenin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince takibi lazımdır. Hükümetimizi bu cürmü meşhut muvacehesinde ifayı vazifeye davet teklifini arz ederim*⁹⁴. Yapılan görüşmeler sonucunda bu takrir kabul edilmemiştir.

5.7.4 İmzasının Bulunduğu Takrirler

1- Mersin Mebusu Salahaddin Bey'le rüfekasının, *Adana muhacirleri hakkındaki 5 Kasım 1919 tarihli takirde* Zamir Bey'in de imzası bulunmaktadır⁹⁵.

2- Meclisin 3 Şubat 1921 tarihli oturumunda Bursa Mebusu Muhittin Bey'le rüfekasının; *Tecil Kanununun ikinci maddesinin otuz beş yaşından dun sinde bulunup talimgaha gitmemiş olan muallimlerin askerliği hakkındaki fıkrasının tayyile bilumum muallimlerin tecili esasının kabul edilmesine dair takririnde* Zekai Bey'in de imzası bulunmaktadır⁹⁶.

⁹³ ZC, D.I, C.24, s. 270.

⁹⁴ ZC, D.I, C.24, s. 292.

⁹⁵ ZC, D.I, C.14, s. 87.

⁹⁶ ZC, D.I, C.8, s. 72.

ALTINCI BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM ADANA MİLLETVEKİLLERİNİN MECLİSTE YAPTIKLARI KONUŞMALAR

6.1 EŞREF BEY (AKMAN)

Meclisin 12 Aralık 1921 tarihli oturumunda Adana'nın Anavatana kavuşmasından dolayı Belediye Başkanı Mehmed Fuad Bey ve Mersin Mebusu Muhtar ile birlikte Gazi Mustafa Kemal Paşa adına gönderdikleri tebrik ve davet telgrafı şöyledir; *Ankara Büyük Millet Meclisi Reisi Alisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Tedabiri celilei vatanperveraneleri takdiri alii ilahiye tevafuk ederek, sevgili Adana'mız anavatana kavuştu. Adana başta zatı samileri bulunduğu halde Büyük Millet Meclisini bu güzel eserin müessirlerini kemali iştihakla davet ediyor. Bu nimeti cihankıymeti Hazreti Bariye arzı istidat ve istihkak eden Adanalılar beyannamei devletlerindeki vesayayı celile dairesinde muktazayâtı menaf ii aliyei memlekete tevfi iki hareket ettiklerini bizzat müşahede buyurmak üzere Adana'ya teşrifinizi istirham ediyorlar. Bu mesulünün isaf buyurulduğu tepşiratına intizaren muvaffakiyeti samilerini tebrik, himmeti celilei vatanperveraneye arzı şükran eyleriz¹.*

6.2 ZAMİR BEY (DAMAR) (ARIKOĞLU)

6.2.1 Kanun Teklifleri Üzerine Yaptığı Konuşmaları

1- Meclisin 17 Şubat 1921 tarihli oturumunda Tarik Bedeli Nakdisi Kanunu hakkındaki sözleri şöyledir; *Bir had tayin etmek doğru değildir. Efendim, muhtelif memleketlerde çalışan amelenin yevmiyeleri miktarını Meclis bilemez. İhtimal daha fazla olur, daha noksan olur. Bunun için herhalde mecalisi umumiyyeye bırakmalıdır².*

2- Meclisin 26 Mart 1921 tarihli oturumunda; Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey'in Ziynet Eşyasının Men'i Duhulü Hakkındaki Kanun teklifi ve Bursa Mebusu Operatör Emin Bey'in Ziynet Eşyasından İthalat Resmi Alınması

¹ ZC, D.I, C.15, s. 115.

² ZC, D.I, C.8, s. 276.

hakkındaki kanun teklifi hakkında Zamir Bey'in sözleri şöyledir; *Bazı sıcak memleketlerde halk tül örtünmeye mecburdur. Bazı sinekler vardır ki sıtma getirir, hastalık getirir. Binaenaleyh hiç olmazsa buna karşı müsait bir kayıt koymak lazımdır. Şimdi ihtimali yoktur. Yazın Ankara'da sinekten kurtulmak için cibinlik lazım: mıdır? Değil midir? Onlar danteladır. Tül başka, dantela başkadır. Benim Söyliyeceğim efendim; bir defa sıcak memleketlerde sinekler pek çok bulunur. Halk bir cibinlik yapıyor ve onun altına geçiyor. Kendisini sinekten muhafaza ediyor. Binaenaleyh bendeniz bunun istisna edilmesi taraftarıyım. Efendim hayata taalluk eden bir mesele bu olamaz³.*

3- Meclisin 4 Nisan 1921 tarihli oturumunda *Ziynet Eşyasının Men'i Duhulü* Hakkındaki Kanun teklifi ile Ziynet Eşyasından İthalat Resmi Alınması Hakkındaki Kanun teklifi ile ilgili yapılan görüşmelerde Zamir Bey'in sözleri şöyledir; *Efendim, fes ziynet eşyasından madut mudur, değil midir? Bir kere bu meselenin anlaşılması lazımdır. Biz ziynet eşyasını men ediyoruz. Fes; ziynet eşyasından mıdır? Şüphesiz değildir. Şu halde bunu ziynet eşyası listesi meyanma neden ithal ediyoruz? Memleketimizin hararetini hepimiz biliyoruz, Temmuzda başımıza ne giyeceğiz? Şu halde fese ihtiyacımız vardır. Ne zaman milli bir şey kabul edersek o zaman başka... Şimdi, bendeniz, fesin ithalini ve bu kanunun istisnasını teklif ediyorum⁴.*

4- Meclisin 4 Nisan 1921 tarihli oturumunda *Piyasada Mevcut Eşyanın Fiyatını Tezyideden Esnaf ve Tüccar İhtikar Kanunu* teklifi ile ilgili Zamir Bey şöyle konuşmuştur; *Şimdi efendim bu kanun ile menettiğimiz eşyalar vardır ki, elde mevcuttur. Bugün beş yüz liralık bir mal, on gün ve bir ay sonra emin olunuz ki beşbin liraya çıkacaktır. Sonra bundan başka kaçak suretiyle de memleketimize girecektir. Bu kaçak suretiyle giren mallar da daha ziyade bir fiyatla memlekette satılacak. Her halde bunun için kanuna bir maddei mahsusa koymak lazımdır. Sonra eldeki mevcut mal damgalanacak mı? Ne yapılacak? Ne suretle ihtikarın önüne geçmek lazımgelecekse bir şeye teşebbüs etmek lazımdır.*

³ ZC, D.I, C.9, s. 244,249.

⁴ ZC, D.I, C.9, s. 350.

Çünkü kaçakçılığa mani olmak lazımgelir. Benim arz etmek istediğim nokta, bunu her halde bir maddei mahsusa ile tesbit etmek lazımdır⁵.

5- Meclisin 23 Ağustos 1922 tarihli oturumunda *Harp Kazançlarının Vergisinin Tahsili* ile ilgili Zamir Bey'in konuşması şöyledir; *Arkadaşlar bu Harb Kazançları Vergisinin Tahsiline dair olan Kanunun birinci ve ikinci maddeleri zannıma göre - maksadı tamamiyle temin etmiyor. Çünkü 1336 senesinde verilen beyannameler esas ittihaz edilmiyor. Hilafı hakikat beyanname verenlerle, vermiyenler hakkında birde cezayı nakdi isteniyor. Rica ederim, 1336, 1337 nihayetine doğru hilafı hakikat beyanname tanzim eden tüccaranın hiçbir serveti kalmadığı tahakkuk ederse cezayı nakdi meselesi ne olacak? Yani, halen hiç, serveti kalmamış olan adamlardan da cezayı nakdi alacak mıyız? Bendeniz burasını anlıyamıyorum. Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey'in "Vergiye almyacağınız ki cezayı alalım" demesi üzerine; Ama beyefendi, burada bir kanun yapıyoruz. Bunu tesbit etmek lazımdır⁶ demiştir.*

6- Meclisin 21 Mart 1921 tarihli oturumunda; Muvazenei Maliye Encümeninin sekiz milyon liralık İkinci Avans Kanunu teklifi üzerine Zamir Bey şöyle konuşmuştur; *Efendim, bundan bir ay evvel iki milyon lira avans olarak vermiştik. Şimdi de sekiz milyon lira veriyoruz ki, ceman yekun on milyon lira oluyor. Demek ki, Muvakkat Tahsisat Kanuniyle on milyon lira sarfiyat yapılacak. Malumu ihsanınız geçen sene de, aynen böyle olmuştur. Geçen sene de, yine muvakkat kanunlarla bütçeyi bitirmiştik. Netice itibariyle ne oldu efendiler? Bir emri vaki karşısında kaldık. Bu senede böyle olmayacağını acaba Muvazenei Maliye encümeni temin ediyor mu? Binaenaleyh bendeniz, teklif olunan sekiz milyon liralık avansın son olarak kabul edilmesini Meclisi Aliden rica edeceğim ve bir an evvel 1337 Bütçesinin umumunu çıkarmaya gayret buyurulmasını da istirham ederim⁷.*

⁵ ZC, D.I, C.9, s. 364.

⁶ ZC, D.I, C.22, s. 284-285.

⁷ ZC, D.I, C.9, s. 175.

6.2.2 Takrirler Üzerine Yaptığı Konuşmalar

1- Meclisin 26 Şubat 1921 tarihli oturumunda Mersin Mebusu Yusuf Ziya Bey ile arkadaşları tarafından verilen Adana ve havalisinde Fransızların Adana Halkının Fransız işgalinden memnun oldukları ve Anadolu hükümetini istemediklerine dair zorla oy topladıkları yönündeki sual takriri üzerine Zamir Bey'in sözleri şöyledir; *Nazarı dikkate alınacak. Yalnız bir mesele vardır efendiler. Şimdi bu ahalinin yapmış olduğu protestoyu, hiç olmazsa Londra'daki murahhaslarımıza bildirelim. Bu mühim meseledir. Hariciye Vekili ahalinin göstermiş olduğu bu hissiyatı oraya yazsın*⁸.

2- Meclisin 15 Şubat 1921 tarihli oturumunda 1336 senesi Müdafaai Milliye Vekaleti (Milli Savunma Bakanlığı) bütçesi ve o meyanda müzakere edilen teklif ve sual takrirleri münasebetiyle Zamir Bey'in sözleri şöyledir; *Reis Bey, bir şey soracağım. Kadro Encümenleri bu vazifelerini yapıyorlar, yalnız devair kadrolarını tanzim ediyorlar*⁹.

3- Meclisin 12 Şubat 1921 tarihli oturumunda Amasya Mebusu Hamdi Bey ile arkadaşları tarafından verilen Mebdei içtimain Mart 1337 tarihine alınmasına dair takrir münasebetiyle Zamir Bey'in sözleri şöyledir; *Efendim, yalnız meselenin anlaşılmıyan bir ciheti vardır. Biz bugün arkadaşlarımızı Mart iptidasında toplamak istiyoruz ve onlarla müzakere etmek istiyoruz. Karşımızda da bir takım şeyler söylenmiştir. Şu halde biz gelmeyen arkadaşlarımızı tekrar geldikleri günden itibaren tahsisat devresine şey edecek olursak şuhalde biz ne kazanmış oluyoruz? Bu düşünülecek bir meseledir. Biz arkadaşların buraya toplanmasını arzu ediyoruz. Bu, düşünülecek bir meseledir*¹⁰.

4- Meclisin 27 Ocak 1923 tarihli oturumunda vermiş olduğu *Memurların Tayin ve istihdamı* hakkındaki takriri ile ilgili Zamir Bey'in yaptığı izahat şöyledir; *Efendiler bu arkadaşınız da işgal görmüş memleketin mebuslarından biridir. Biz de gözümüzle görmüşüz. Efendiler katiyen omların mağdur olmalarını da istemem.*

⁸ ZC, D.I, C.8 , s. 435.

⁹ ZC, D.I, C.8 , s. 253.

¹⁰ ZC, D.I, C.8 , s. 199.

Binaenaleyh kendi hissiyatımı da Heyeti Celilenize arz etmek isterim. Adana'ya gittiğimiz zaman bendeniz gördüm. Orada istihdam edilen adamların, maalesef diyeceğim, yüzde doksanı düşmanın amaline hizmet etmiş insanlardır. Yani bir parça bırakmak lazımdır. Ben onun için yüzde on kadarını bırakıyorum. Emin olunuz mübalağadan haric olmak üzere söylüyorum. Bu Türk Milletinin parasını alıp da düşman işgalinde bulunanlar düşman amaline hizmet edenler, rica ederim bu memlekete hizmet ederler mi? (Doğru sesleri) Evet bunların içerisinde mağdurları da düşünmek lazımdır. Bendeniz de sizinle beraber onları düşünelim diyorum. Seçmek lazımdır. Yüzde onu iyi. Ve yine yüzde doksana acımak doğru mudur? Beyefendiler bu bir açık kapıdır. Emin olunuz ki, vaktiyle bir tensikat yapılmıştır. Kadro haricinde kalan memurunin cümlesine istihdam kararı verilmiştir. Bu açık kapıdır. Binaenaleyh böyle açık kapı bıraktıkça bunlar daima girecektir ve istihdam edilecektir.

İkincisi; mademki bunların içerisinde iyileri vardır ve biz bunlar için titriyoruz, fakat iyileri kanlarını dökerken, düşman ile göğüs göğüse çarpışırken onlar yerlerinde oturuyorlardı, hiç olmazsa onları başka yere naklederek ahalinin hissiyatına hürmət etmiş bulunalım. İşte mütalaatım bundan ibarettir¹¹.

5- Meclisin 9 Nisan 1923 tarihli oturumunda Mardin Mebusu Necib Bey ve arkadaşlarının vermiş olduğu Memurini Mülkiyenin Tekaüt Kanununun Tadili Hakkındaki Kanun Teklifinin müzakere edilmesine dair vermiş oldukları taktir ile ilgili Zamir Bey şöyle konuşmuştur; *Meclis her vakit takdimen, tercihan diye karar veriyor. Yarın başka bir şeye yine karar verirse, her gün takdimen, verilen kararlar bütün kararların üzerine geçecek midir? Yoksa sıra numarası ile mi müzakere edilecek¹².*

¹¹ ZC, D.I, C.27, s. 17.

¹² ZC, D.I, C.29, s. 6.

6.2.3. Diğer Konularda Yaptığı Konuşmalar

1- Meclisin 8 Kasım 1922 tarihli oturumunda Şimendifer Tarifesinin Tenzili Hakkındaki Kanunun tefsirine dair İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Tezkeresi Muvazenei Maliye, Nafia ve İktisat encümenleri mazbataları hakkında Zamir Bey şöyle konuşmuştur; *Efendim, bu teklif encümenimize geldi ve müzakere ettik. Hakikaten eski tarife gayet fenadır. Buradan bir yolcu Eskişehir'e kadar 87 kuruşa gidiyor. Fakat buna dört misli zammederseniz 348 kuruş eder. Halbuki buradan oraya bir araba ile gitmek lazımgelirse kırk elli lira vermek lazımgelir. Sonra efendim Eskişehir'den tam on beş tonluk buğday vagonuna kilo başına on para düşüyor. Yeni tarifeye dört misli zammettiğimiz zaman bu on paranın hiçbir ehemmiyeti yoktur. Binaenaleyh bunda hiçbir mahzur görmedik ve hükümetin teklifini gayet muvafık bulduk*¹³.

2- Meclisin 11 Kasım 1922 tarihli oturumunda Heyeti Murahhasamızın Lozan'da takip edeceği kattı hareket hakkında Hariciye Vekili İsmet Paşanın beyanatı ve bu hususta cereyan eden müzakerede Zamir Bey şöyle konuşmuştur; *Muhterem arkadaşlar bu kürsü hitabete çıkan arkadaşlarımız birçok meseleleri söylediler. Bendeniz öyle zannediyorum ki bazı noktalar kaldı. Bunlar hakkında Heyeti Celilenizin tenevvür etmesi çok lazımdır ve memleketin menafii iktizasındandır. Paşa Hazretleri bu kürsüde buyurdular ki, bizim hututu esasiyemiz Misakı Millidir. Evet şüphe yoktur ki Heyeti Celileniz gibi, bütün milletin gayesi de budur. Bazı zaruret neticesi, muvakkat bir zaman için hudut haricinde kalan ve adedleri üç yüz binden fazla...Evet muhterem arkadaşlarımın söyledikleri gibi beş yüz bine karip Türk kardeşlerimiz, hudut haricinde kalmıştır. Şüphesizdir ki yapılan bir itilaf ve bir zaruret neticesi idi. Buna kanaatim vardır. Biz arkadaşlar, bir hak istiyoruz. Şüphe yoktur ki, bu hudut haricinde kalan kardeşlerimizin böyle hudut haricinde kalmaları, bizim kalblerimizde de bir ukde olarak kalacaktır. Ve hiçbir vakit bu kardeşlerimizi, bu ırkdaşlarımızı unutmayacağız ve bizimle samimi bir dostluk tesis etmek isteyen devletler ve milletler bunu bilmelidirler ki; böyle yüreğimizde bir uhde kaldıkça, onlarla aramızda bir dostluk devamına imkan yoktur.*

¹³ ZC, D.I, C.24, s. 423.

Çünkü davamız halktır. Arkadaşlar biz bir hak istiyoruz ve hak için meydana atılmışızdır ve bizim hiç kimsenin ne malında, ne canında ve aharın arazisinde bir gözümüz yoktur. İstedığımız bir haktır. Bütün dünyanın kabul etmiş olduğu bir haktır. Biz bu hakkı iddia etmekle beraber, bütün dünyanın ortaya attığı prensipleri müdafaa ediyoruz demektir. Davamız halktır. Hiçbir vakit beş yüz bin kadar olan Türk kardeşlerimizin hariçte kalması doğru bir şey değildir ve bu halin böylece devamı daima ileride ihtilaflı mucib olacaktır. Bizimle dost olmak isteyenlerle aramızdaki samimiyetimizi daima bozacaktır. Bendeniz Paşa Hazretlerinden çok rica ediyorum ve bu meselenin samimi bir surette halledilmesi de çok muhtemeldir, bunu kendilerinden bilhassa istirham ediyorum ve bütün millet de bu meselenin bu suretle hallini bekliyor¹⁴.

3- Meclisin 11 Ocak 1923 tarihli oturumunda Avans Kanunu ile ilgili yapılan görüşmede *Hududu Milli haricinde ikamet eden memurlara maaş verilmesi* ile ilgili madde hakkında Zamir Bey şöyle konuşmuştur; *Osman Bey biraderimiz Hakkı tekaüdiyesini iktisab etmiş memurların böyle üçüncü maddedeki şekil üzerine kayıt altına alması doğru değildir. Binaenaleyh mademki hakkı tekaüdiyesini iktisabetmiştir; ne zaman isterse maaşını alır diyorlar. Bendeniz bunu kabul etmiyorum. Efendiler; muhterem arkadaşlar; Osmanlı İmparatorluğu devresindeki vasi memleketimizi düşünün ve burada istihdam ettiğimiz memurları da düşününüz. Eğer böyle açık kapı bırakacak olursanız emin olunuz sulhten sonra başımıza o kadar memurlar gelecektir ki, bu millet o kadar parayı vermekte aciz kalacaktır. Binaenaleyh bendeniz maddeyi gayet muvafık görüyorum ve bunun üzerine, zannederim, fazla müzakere zaittir. Aynen kabulünü teklif ediyorum¹⁵.*

4- Meclisin 7 Nisan 1923 tarihli oturumunda yapılan Tedrisati İptidaiye Vergisi Kanunu ile ilgili yapılan görüşmede Zamir Bey şöyle konuşmuştur; *Arkadaşlar bendeniz Nebil Efendinin fikirlerine iştirak etmiyorum. Bir vergi tarh ediyoruz. Buna bir kısım halk iştirak ediyor, bir kısmı iştirak etmiyor.*

¹⁴ ZC, D.I, C.24, s. 349.

¹⁵ ZC, D.I, C.26, s. 295-296.

*Bu nasıl olur arkadaşlar? Sonra bu vergiye iştirak edenler ki Hükümetin, emrine, kanununa itaat ediyor demektir. Vermiyenleri ise şimdi affetmek doğru değildir. Behemehal bu gibilerin de vermesi lazımgelir ve bu katiyen lazımdır*¹⁶.

5- Meclisin 12 Nisan 1923 tarihli oturumunda Hariçten İthal Edilecek Hayvanatı Bahariye ve Feresiyenin Gümrük Resminden Muafiyetine Dair Kanun Layihiyle, Kütahya Mebusu Ragib Beyin, Ziraat Makinalarında İstimal Edilmek Üzere Hariçten Celbolunacak Benzin, Benzol, Azot ve Maden Kömürü ile Makina Yağı ve Damızlık Çift Hayvanatı ve sairesinin Gümrük Resminden Muafiyetine Dair Kanun Teklifi Hakkında Zamir Bey'in konuşmaları şöyledir; *Muhterem arkadaşlar! Müsaadeleriyle, bu husustaki mütalaalarından dolayı Neşet Bey biraderimizi tenkid ve muahaza edeceğim. Heyeti Celileleri de hakem olsun... Arkadaşlar! Memleketimizin, vaziyeti itibariyle bir ziraat memleketi olduğu ve baştanbaşa topraklarımızın münbit ve mahsuldar bulunduğu cümlemizCe malumdur. Bu hususta uzun uzadıya izahat vermeyi zait görüyorum. Gerek harbi umumi dolayısıyla ve gerek diğer hadisat dolayısıyla memleketimizde çalışan kolların, uzuvların adedi maatteessüf çok azalmıştır. Bugün iktisat alemine çıkmak ve Türkiye'yi iktisaden de yükseltmek için çok çalışmaya mecburuz. Bu mesai için de vasi olan toprağımıza nazaran nüfusumuz kafi değildir. Behemehal memleketimize makina sokarak ondan istifade edeceğiz. Bu memlekete makina girmezse; yapmış olduğumuz ne kadar büyük zaferler olursa olsun, netice itibariyle iktisadi bir tehlike vardır. Binaenaleyh bugün en dar zamanlarımızda bize muavenet eden çiftçilerimiz, himayeye pek muhtaçtır. İşte bu himayeyi Türkiye Büyük Millet Meclisi bir kanun yaparak ilan ediyor ve çiftçilerimizi himaye ettiğini ispat eyliyor ve çiftçiliğin terakkisi aleminde, onlara mühim -bir istifade temin ettiğini gösteriyor. Bu kanun, öyle ceffelkalem reddedilecek bir kanun değildir. Aleyhinde söz söylemeyi de bendeniz muvafık görmüyorum. Bu kanun, iktisaden çok lazım olan bir kanundur. Bugün her şeyden evvel memleket zengin olmalı ve memlekete servet girmelidir. Bizim sanayi fabrikalarımız, Avrupa'ya karşı rekabet yapabilecek müessesatımız yoktur. Binaenaleyh, biz de bu topraktan azami surette istifade edeceğiz, bu istifadeyi de makinalar temin edecektir.*

¹⁶ ZC, D.I, C.28, s. 414.

*Arkadaşlar! Ahalimizi, çiftçilerimizi ve bilhassa ekseriyeti azimeyi teşkil eden köylülerimizi zengin etmek gayemiz ve maksadımızdır. Bunlar yükselecekler ve memleketimiz o zaman terakki edecek. O zaman düşmanlara karşı, zengin olarak her suretle karşı çıkabilecek kadar kendimizde bir kuvvet göreceğiz*¹⁷.

Kangırı Mebusu Neşet Bey'in; Bu mevaddın ithalini serbest bırakın sözlerinin ardından Zamir Bey konuşmasına devam ederek; *Beyefendi bendeniz de serbesti taraftarıyım. Fakat maatteessüf, biliyorsunuz ki, bundan istifade edecek bazı adamlar da olabilir ve bu ihtimale mebnidir ki, bu meseleyi gerek İktisat Encümeni ve gerek Muvazenei Maliye Encümeni mükerreren tezekkür etmişler ve neticede bu makul şekli vücuda getirmişlerdir. Bu memlekete azami mikyasta makina girmesi lüzumundan bahsediyoruz. Halbuki; eğer bu kanunu yapmıyacak olursak, memlekete girecek olan bu makinaların hiçbir faidesi olmaz ve verdiğiniz paralar heder olur gider. Tasavvur ediniz ki, bu makinanın bu gibi mevaddını köylüye elli altmış kuruşa mal etmelisiniz ki, ondan istifade edebilsin. Binaenaleyh, heyeti umumiyesi itibariyle bu kanun kabul edilmelirdir. Bu kanun evvelce esasen kabul edilmiş, mühim maddeleri çıkmış ve yalnız cezaya mütaallik olan son maddesi encümene gitmişti. Encümen, o hususta bir şekil bulmuştur ki, makuldür ve doğrudur. Rica ederim bu kanunu kabul edelim. Bu suretle Büyük Millet Meclisinin çiftçileri himaye ettiğini ve tarihte onlara mühim bir mevki vermiş olduğunu ispat etmiş oluruz*¹⁸.

6- Meclisin 6 Ocak 1921 tarihli oturumunda Muhtacini Zürraa Tahsis Edilen 300 bin liranın nerelere tahsis edildiğine dair sual ile ilgili yapılan görüşmelerde Zamir Bey'in sözleri şöyledir; *Malumu ihsanınız bugün Adana on aydan beri çarpışmaktadır. Pek çok köyler yanmıştır. Her halde onlara mümkün mertebe muavenet yapsanız daha iyi olur*¹⁹.

7- Meclisin 26 Mart 1921 tarihli oturumunda Gümrük Tarifesinin (B) ve (D) cetvelleri hakkındaki Kanun münasebetiyle Zamir Bey'in sözleri şöyledir; *Burada efendim, mühim olan bir şey daha unutulmuş ki: Bu yüzden memleketimizden hakikaten birçok paralar çıkıyor.*

¹⁷ ZC, D.I, C.29, s. 69.

¹⁸ ZC, D.I, C.29, s. 69-70.

¹⁹ ZC, D.I, C.7, s. 199.

Avrupa'dan memleketimize birçok suni çiçekler geliyor... İkincisi efendim, Krepdöşin, malumu aliniz bunun metresi bugün 8-10 lirayadır. Beyhude yere buna verilen paralarımız gidiyor. Bugün Bursa'da ve sair yerlerde buna muadil kumaşlar vardır. Binaenaleyh, bunun da ithal edilmesine taraftar değilim²⁰.

Yine aynı tarihli oturumda bir diğer görüşme konusu olan Safi ipekten veya kamçı başından veya suni ipekten örme çorapçı eşyası, eZCümle örme gömlek çorap, eldiven ve sair elbise ve eşya konusunda Zamir Bey şöyle demiştir; *Efendim, Bendeniz burada bir şey daha unutulmuş olduğuna kanaat getiriyorum. Ponje denilen gayet ince bir şey yarıdır ki, bu da birçok renklerde. Binaenaleyh, buna da lüzum yoktur. Bunun da memlekete girmemesine taraftarım, bu süs içindir. Başka bir şey için değildir²¹.*

6.3. ZEKAİ BEY (APAYDIN)

6. 3.1. Kanun Teklifleri Üzerine Yaptığı Konuşmalar

1- Meclisin 4 Ekim 1920 tarihli oturumunda Köy Baltalıkları Hakkındaki Kanunun ikinci maddesinin tadili ile ilgili vermiş olduğu teklif hakkındaki sözleri şöyledir; *Efendim bendeniz filhakika iktisat Vekaletince veyahut mafevk makamca, yani bunu söylemekle bu tertibi yapmakla, heyeti aliyeleri hangisini tercih ederse o cihetin kabulünü ima ettim. Yoksa teklif bu şekilde bittabi kabul edilemez. Ya İktisat Vekaletince kabul edilecektir veya mafevk meclis idarelerince tasdik edilecek. görülüyor ki arkadaşlardan bir kısmı, bu keyfiyeti tasdikini İktisat Vekaletine kadar gitmemesi ve mafevk meclisi mahalliyesine tasdik olunduktan sonra yapılması taraftarıdır. Onun için bendeniz her iki cihete şamil olmak üzere, hangi cihet tercih olunursa o cihet tespit edilmek üzere mutarize içerisinde Mafevk meclisi mahalliyeye dedim. Binaenaleyh bu cihet heyeti aliyelerinin takdirine ait bir meseledir²².*

²⁰ ZC, D.I, C.9, s. 257.

²¹ ZC, D.I, C.9, s. 258.

²² ZC, D.I, C.4, s. 530-531.

2- Meclisin 18 Nisan 1921 tarihli oturumunda Zonguldak ve Ereğli'de Kömür Tozlarının Amele Menfaatine Furuhtu Hakkında Kanun ile ilgili Zekai Bey'in yaptığı konuşma şöyledir; *Heyeti Vekile tarafından Meclise maden ocaklarında çalışan amele için bir kanun takdim edilerek İktisat Encümeninden geçti. Efendim orada, oldukça amelenin hukuku nazarı dikkat ve itibara alınmış ve kendilerine birçok menfaatler temin edilmiştir. Binaenaleyh zannederim ki, o da birkaç güne kadar Meclisi Alinizde müzakere edilecektir. O zaman münakaşa ile hakikat meydana çıkar. Bendeniz bunu teklif ediyorum*²³.

3- Meclisin 2 Mayıs 1921 tarihli oturumunda Maden Amelesi Hakkında Kanun Layihası ve İktisat Encümeni mazbatası üzerine Zekai Bey'in yaptığı konuşma şöyledir; *Efendiler 12 veya 16 yaşındaki bir çocuk böyle maden ocaklarının en gizli noktalarına girer çalışacak olursa rica ederim onun vücudu artık ne dereceye kadar neşvünüme bulacaktır? Binaenaleyh encümen bunu düşünmüştür ve Heyeti Vekilenin iştirakiyle bunun müzakeresini yapmıştır. Malumu ihsanınız öteden beri birtakım hastalık ve sairenin neslimiz üzerinde gittikçe tahribat yapmakta olduğunu ve bu çocukların maden ocaklarında çalıştırılması ise bu tahribatı bir kat daha teşdidedeceğini düşünerek bunları biz çıkardık. Binaenaleyh 18 yaşından dun olanların kabul edilmemesi taraftarıyız*²⁴.

4- Meclisin 1 Ocak 1921 tarihli oturumunda Bolu Mebusu Dr.Fuat Bey'in Firenginin Men-i ve Tahdidi Sirayeti Hakkındaki Kanun teklifi ile Adliye ve Sıhhiye Encümenleri Mazbataları üzerine Zekai Bey'in yaptığı konuşma şöyledir; *Müsaade buyurur musunuz efendim? Tazminat olamaz efendim. Demin Vehbi Beyefendi kelimesini teklif ettiler ve Meclisi Alileri kabul etti. Fakat Beyefendinin teklifleri pek muvafıktır. Ya hapsedilmeli, ya hapis yerine cezayı nakdi alınmalıdır. Yoksa tazminat değil, tazminat alınırsa ve mutazarrır olana verilirse ceza kendiliğinden sakıt olur gibi olur. Esasatı hukukiye ile kabili telif değil. Hapsolunur, cezayı nakdi alınır veyahut hapis cezası cezayı nakdiye tahvil olunur. Çok yanlış olur efendim*²⁵.

²³ ZC, D.I, C.10, s. 28.

²⁴ ZC, D.I, C.10, s. 206.

²⁵ ZC, D.I, C.7, s. 121.

5- Meclisin 10 Ocak 1921 tarihli oturumunda Teşkilatı Esasiye Kanunu hakkındaki Zekai Bey'in yapmış olduğu konuşması şöyledir; *Efendim zannederim 21 nci maddede Nahiye meclisi tabiri yerine Nahiye şurası ve idare heyeti demek lazımdır. Yoksa nahiye meclisinin kazai, iktisadi ve mali salahiyetlerinde nahiye ahalisinin fiilen ve tatbikat itibariyle istifadeleri yoktur. Nahiye idare heyeti bu salahiyetleri haiz olmalıdır. Daimi münakit olan heyet, nahiye idare heyetidir. Nahiye Meclisine gelince o, senede ihtimalki yirmi gün kadar içtima edecektir ve yalnız bütçe tanzim edecektir. Asıl idare heyeti ceza tertip edecektir, öte yapacaktır, beri yapacaktır. Velhasıl yani bu nahiye meclisine tevdi etmek istediğiniz salahiyetleri nahiye idare heyetine tevdi edeceğiz ki onlar ahali ile doğrudan doğruya temas edecektir ve onlar bu salahiyeti haiz olduktan, sonra nahiye meclisi evleviyetle haiz olur ve tabiatıyla o da hasıl olur*²⁶.

*Yirmi birinci madde hakkında Necib Bey biraderimiz güzel söylediler. Filhakika nahiye teşkilatında en mühim madde bu maddedir. Nahiyeyi tarif ediyor. Nahiye bir köyden mi, bir kaç köyden mi mürekkep olmalıdır? Sonra kasabalar ayrı birer nahiye mi itibar edilmeli? Yani komün teşkilatı, cemaat teşkilatı esasında ruhu mesele şu maddede indimaç etmektedir. Deniliyor ki, Encümeni Mahsus nahiyeyi teşkil etmeği düşünürken...*²⁷.

*Düşünürken, bir veya bir kaç köyü nahiye olarak kabul etmişken, her kasaba ve şehiri de alelülak birer nahiye telakki etmiştir. Filhakika bu bir nazariyedir*²⁸.

Fransa'da teşkilat böyledir. Fakat bir cihetten de değildir. Çünkü orada bir kaç köy bir nahiye itibar edilmemiştir. Nahiye teşkil ederken, bendenizin noktai nazara veya evvela düşünülmesi lazımgelen en mühim cihet; nahiyeyi, yani komünü mümkün olduğu kadar küçük bir daire dahilinde yapmak, yani Hükümeti, Hükümet teşkilatını mümkün olduğu kadar tevsi etmek, köylünün ve ahalimizin evi yanında, yani basanda, mümkün ise köyünün içerisinde bir Hükümet teşkil edip ona menci olacak, istinatgah olacak, himayekar olacak Hükümeti kendi başında bulundurmaktır.

²⁶ ZC, D.I, C.7, s. 259.

²⁷ ZC, D.I, C.7, s. 262-263.

²⁸ ZC, D.I, C.7, s. 263.

Tabii bu, köylüyü de umuru Hükümete teşrik etmek, mahalli kuvvei intihabiyesinden istifade etmek, mümkün olduğu kadar bu intihabatı tevsi etmek, müntehap memurları çoğaltmak, merkez memurlarını azaltmak, ahaliyi kendi kendisini idare etmek gayesine isal etmek, Devletin teşkilatını bu yola getirmek bu şekilde takibi umur etmekle, mümkündür. Bu gayeye vasıl olmak için nahiye teşkilatı yaparken mümkünse her köyde bir nahiye yapabilmek lazım gelirdi ahaliyi kendi kendine idare gayesine daha kolaylıkla isal edelim. Filhakika bu böyledir. Ancak bu bir nazariyedir. Ve bu nazariyeye göre her köyün bir nahiye olması lazım gelir. Bir ikinci nazariye ki bu nazariye kadar haizi ehemmiyettir. O da, nahiye olacak muhitin nahiye olmağa müsteit ve kabiliyetli ve hakikaten Hükümet teşkilatını beslemeğe muktedir bir muhit olabilmesi nazariyesidir. Hiç olmazsa nahiye denince cami olacak, hükümeti olacak, mektebi olacak, nahiye müdürü olacak, orman korucusu olacak, zabıtası olacak, filanı olacak vesaire vesaire... Tekmil teferruatıyla kabiliyeti hayatiye ve inkişafiyesi olacak bir muhit ihdas edebilmeli ki akalli bu muhit neden ibaret olabilir, acaba 25 haneli bir köy de bu şekilde kabiliyeti hayatiyeyi haiz olabilir mi, kendisini idare edebilir mi. Bunu da nazarı itibare almak lazımgelir. Bu ikinci kaideyi nazarı itibara alırken, yani köylerde şarait ve kabiliyeti inkişafiyeyi haiz nahiyeler teşkil etmek zaruretini düşündüğümüz zaman hatırıma ilk gelecek şey, bizim memleketimizde; 20, 25, 35 haneli köylerin kendi başına birer nahiye teşkil edemeyeceğidir. Binaenaleyh bu kaideye ittibaen o gibi köyleri birleştirmek, mesela Bulgaristan'da olduğu gibi mürekkep cemaatlar teşkil etmek lazımgelir. Bunu encümeni mahsusumuz nazarı itibare aldığı için olacak ki “Bir veya bir kaç köyden mürekkep olabilir” demiş. Fakat kaç köyden mürekkep olacağını mahallerine terketmiş veyahut nahiyeler kanununa terketmiş²⁹.

Bendenize kalırsa Teşkilatı Esasiye Kanununda küçük bir kayıt olmalı. BendeniZCe şimdi düşünerek yahut tatbikat sahasında imali fikir ederek edindiğim fikre göre hiç olmazsa bizim memleketimizde, bizim Anadolumuzda nahiye teşkili için laakal 300 haneyi esas tutmak lazım olacağına gere, bu 300 hane, üç köyden mi, sekiz köyden mi ibaret olacaktır?

²⁹ ZC, D.I, C.7, s. 263.

Her halde 300 haneyi yahut 1500 nüfusu esas tutmak ve bu esas dairesinde hareket etmek icap eder. Bunu Heyeti Umumiye kabul ederse o şekilde bir kayıt ilave etmek lazım gelir³⁰.

Hayale gitmiyelim Beyefendi. Bendeniz bu hususta tetkikat icra ettim. 500 hanelik nahiyeler teşkil etmek için Memaliki Osmaniyede - Bendenizin gezdiğim - hiç bir yer yoktur ki, nahiye merkezinin muhite olan mesafesi 2,5 saat mesafeyi tecavüz etsin. Eğer merkezi iyi tertip olunursa, dairenin nısıf kutru hiç bir vakit 2,5 saati tecavüz etmez³¹.

Mamafih bu cihet her teşkilatta malumu aliniz nazarı itibare alınır efendim. Mesela Bulgaristan'da mürekkep ve basit eemaatlar olduğu gibi bir de mürettep cemaatlar, köyler vardır. Orada nahiye için 100 hane esas itibar edilmiştir. 100 hane olursa bir cemaat teşkil eder, bu yüz haneyi ya iki köy veyahut üç, beş köy bir arada içtima ederek teşkil eder. Ona mürekkep cemaat derler. Yahut bir köy kendi başına 100 hanelidir, yahut 120 hanedir, o bir nahiyedir. Ona basit cemaat derler veyahut 70 haneli bir köy olur da ayrı aykırı bir yerde olur, ona ilhak edilecek bir köy bulunmaz.- Kendi başına da müstakil bir komün olarak kalmak mecburiyetindedir. Halbuki kanunun kabul ettiği 100 haneden aşağıdır. Onlara da da mürettep cemaatlar demişlerdir. Bu şekilde tertip etmişlerdir. Tabii biz de ihtimalki nahiyeler kanununda böyle mürettep cemaatlar teşkilini kabul etmek mecburiyetinde kalacağız. Beyefendinin dediği gibi, mesela Konya ovasında bazı köyler kenarda kalmış ve kabul edeceğimiz asgari mizana dahil olamayacak kadar nüfusları da noksan köyler bulunur ki, onları da bu noksanlariyle, bunu yine bir nahiye halinde, bir cemaat halinde kabul etmek ve eğer bütçelerini kendileri temin edemiyorlarsa Hükümeti merkeziye bütçesinden muavenet faslından onların bütçelerini temin etmek lazım gelecektir şüphesiz. Ancak hüküm, küll içindir. Bazı böyle istisnalar için esas kaideyi bozmak doğru değildir. Şurada burada bazı dağınık köyler bulunabilir, fakat ekseriyeti azime böyledir³².

³⁰ ZC, D.I, C.7, s. 263.

³¹ ZC, D.I, C.7, s. 263.

³² ZC, D.I, C.7, s. 263-264.

Kasabalarla köyleri aynı teşkilata tabi tutmak meselesine gelince, bu ayrıca şayanı nazardır. Burada kasaba dahi bir nahiye itibar edilmiş olduğuna göre her ikisi de aynı kanuna tabi tutuluyor demektir. Bendenize kalırsa nevahii emsar ile nevahii kurayı tefrik etmek lazım. Birçok memleketlerde de bu şekil tatbik edilmiştir. Yalnız Fransa bundan hariçtir. Fakat biz neden Fransayı taklide mecbur olalım? Her halde şehir idaresiyle, şehir belediyesiyle köy nahiyesi arasında çok fark vardır. Onların görecekleri vazife ile berikilerin görmesi lazım gelen vazifeler arasında gayet mühim farklar vardır. Mutlaka ikisini aynı kanuna tabi tutmak, zayıf ile kaviyi beraber yürütmek demektir ki kanun zayıfı nazarı itibare alırsa, yani küçük köyleri nazarı itibare alırsak, büyük köylerimizi, yahut şehirlerimizi ihmal etmiş olacağız, onların kuvvetinden istifade etmemiş olacağız. Eğer şehirlerimizi nazarı itibare alıp, onların kabiliyetlerine göre kanun yaparsak, bu sefer de onları nazarı itibare aldığımız için zayıf olan köyler onlara ayak uyduramayacak, binaenaleyh kanun onlar hakkında pek şiddetli ve binaenaleyh muzir olacaktır. Hasılı kabiliyeti hayatiyesi ve şekli içtimaisi itibariyle yekdiğerine benzemeyen köy ve kasaba muhitlerini bir kanun altında, bir kaide altında bulundurmak doğru değil, köylerle şehirleri ayrı ayrı kanunlara, ayrı ayrı teşkilata tabi tutmak lazımdır. Hususiyle bizim memleketimizde böylesi çok nafidir. Almanya'da, Amerika'da, Avusturya'da böyledir. Velhasıl Fransa'dan maada bütün mahallerde böyledir. Binaenaleyh maruzatım bundan ibarettir³³.

6- Meclisin 5 Şubat 1921 tarihli birleşiminde Tedariki Vesaiti Nakliye Kanununun hakkında Zekai Bey'in sözleri şöyledir; *Bu harcirah meselesi için Meclisi Alinizin bir noktaya nazarı dikkati alinizi celbetmek isterim. Mevcut olan Harcirah Kanunu mucibince, dairei memuriyetleri dahilinde tahkikat, tetkikat ve keşfiyat için seyrüseyahat eden memurine harcirah verilmez. Esasen harcirah yoktur. Katettiği mesafe itibariyle saat üzerine yalnız yevmiye verilir ve ihtiyar ettiği masraf verilir. Yani hayvan kirası gibi masarifi zaruriyesi temin edilir. Mesele bundan ibarettir diye konuşmuştur³⁴.*

³³ ZC, D.I, C.7, s. 264.

³⁴ ZC, D.I, C.8, s. 100.

7- Meclisin 9 Aralık 1920 tarihli oturumunda Adana Mebusu Zekai Beyin vermiş olduğu *İstiklal mahkemeleri kanununa bir madde ilavesine dair kanun teklifi ile ilgili* şöyle demiştir;

Efendim bu layihai kanuniyeyi takdim etmekten maksadım şu idi; malumu aliniz biz istiklal mahkemelerinin vazâifine dair olan kanunun zeylinde memleketin kuvayi maddiye ve maneviyesini tenkisa sai edenler İstiklal Mahkemelerince muhakeme olunur demiştik. Bu tabir pek mutlak ve umumi olarak zikredilmiş olduğu için efendim İstiklal Mahkemeleri her tarafta ayrı ayrı tefsir ederler. Bendeniz de bizzat İstiklal Mahkemesinde bulundum, hakikaten bu tabirin tefsirinde müşkülât çekiliyor. Malumu alileri kuvayi maddiye ve maneviye memleketi tenkis etmek deyince; her cürüm alehlîlak kuvayi maddiye ve maneviyei memleketi tenkis eder. Hiç bir cürüm yoktur ki mikdarınca kuvayi maddiye ve maneviyei memleketi tenkis etmesin. Bundan dolayı devairi muhtelif vekaletler kendilerine temas eden mesailde, hususiyle İstiklal Mahkemelerinin gördükleri işleri süratle görmelerinden istifade etmek için her işi İstiklal Mahkemesine tevdiâ çalışıyorlar. EZCümle bendeniz bulunduğum zaman, mesela sivil ahaliden asker elbisesi iksa edenleri İstiklal Mahkemelerine sevkediniz diye Müdafaa-i Milliye vekaletinin bir tamimi olduğu gibi, Hükümete ait reji tütünleri yolda sevk edilirken herhangi kıta kumandanı tarafından efradına lazımdır diye alınmış bir veyahut iki sandığından dolayı bu suiistimal etmiştir emsaline mucibi ibret olmak üzere şiddetle tecziyesi lazımdır diye Maliye vekaletinden İstiklal mahkemesine şikayet var³⁵.

Sonra herhangi bir jandarma zabitanın umuru hususiyesinde Hükümet şifresini kullanmasından yine müracaat var. Bu bütün müracaatlar o zeyilde münderiç kuvayi maddiye ve maneviyei memleketin tenkisine sai edenler tabirinden istifade edilerek yapılıyor ve tabii doğru tefsir ediliyor demektir. Ancak arz etmek isterim ki bütün, bunlar, hususiyle memurine taalluk eden bütün ceraim; dolayısıyla kuvayi maddiye ve maneviyei memleketi tenkis edeceği için, eğer İstiklal mahkemeleri hepsine bakacak olursa, memurin inuhakematından dolayı devairi Adliyyeye hiç bir iş kalmış olmaz. Sonra efendim memurini askeriyeden dolayı divanı harplere de hiç bir iş kalmış olmaz.

³⁵ ZC, D.I, C.6, s. 273.

Tabiidir ki Meclisi alileri bu kanunu vazederken ve İstiklal Mahkemelerini teşkil eylerken, divanın harpler ve mahkemeler mülğadır demedi ve şüphesiz böyle bir şey kasdetmedik. Binaenaleyh, İstiklal mahkemeleri bu günkü vaziyetleri itibariyle, bilhassa ceraimi siyasiyeyi tetkika ve tahkika memur olmalarına ve buna ilaveten de devletin kuvayi maddiye ve maneviyesini tenkise sayedenlerde de yani, mücahedei milliyeye iştirak yolundaki maddi ve manevi kuvvetlerimizi tenkise sayedenler de İstiklal Mahkemesine tevdi edilmek istenilmesine mebni; bu tabirin umumiyetinden, bütün memurunin de alelittlak, mesela bir nüfus memurunun vazifesindeki kusurundan ve terahisinden dolayı yaptığı herhangi bir yolsuz muamele hasebiyle kuvayi. maddiye ve maneviyeyi tenkis ediyor diye İstiklal Mahkemesine tevdi lazımgelir. Bu derece tamim edilirse İstiklal Mahkemeleri bu kadar çok teferruatı umur içerisinde en mühim vazifelerini göremeyecek, yani iş o kadar çoğalacak ve büyüyecektir ki, böyle büyük vazifeler için mahdud yerlerde İstiklal Mahkemesi teşkili suretiyle değil, her livada, her kazada bir İstiklal Mahkemesi teşkil ile ancak bu işlerin altından çıkmak imkanı hasıl olur. Bunun da imkanı olmadığına nazaran demek isterim ki, bendeniz memurin ve hükkam kemafissabık ifayi vazife etsinler ve kendilerine ait olan işleri görsünler, ancak onlar bilsinler ki, bu vazifelerinin suiistimalinden dolayı derhal İstiklal Mahkemeleri bunların başlarındadır. İstiklal Mahkemeleri bunların fevki serinde memleketin hakimiyetini temsil ederken onlara vazifelerini ifa edecek şekilde vaziyet versin ve onların içerisinde suiistimal edenler bulunursa derhal İstiklal Mahkemeleri vaziyed etsin, o suiistimal edenleri tecziye etsin, bir nüfus katibinin veyahut bir orman memurunun veyahut orman korucusunun yaptığı suiistimalden dolayı muhakemesi İstiklal Mahkemesine taalluk etmesin. Eğer İstiklal Mahkemesi böyle bir şeyden haberdar olursa dairei aidinin nazarı dikkatini celp etsin. Mesela jandarma onu takip etsin. Mahkemelerimiz bu işleri uzaktan takip etsin, terahi görürse, kusur varsa o mahkemeyi, o hakimi, o valiyi, o mutasarrıfı yahut o kumandanı muhakeme etsin. Bir veyahut iki misali vaki olursa bunun her halde faydası olur ve devair teşkilatında daha faal bir şekilde, daha fazla bir faaliyetle ve daha fazla hamiyetkarane demiyorum ki,

*namuskararane olmayarak vazife ifa eden bulunsun, Meclisi alinizin arzu ettiği şekilde, devairde daha faaliyetle çalışmaya faydası olur. Maruzatım bundan ibarettir*³⁶.

*Bendeniz öyle zannediyorum ki, rüesayi memurini mülkiyenin vazifelerinde vukubulan suiistimleri her ne suretle olursa olsun, mutlaka kuvayi maddiye ve maneviyei memleketi duçarı hasar eder. Binaenaleyh, o rüesanın vazifelerinde yaptıkları yolsuzlukları İstiklal Mahkemeleri muhakeme etsin, Hükkamın keza. Fakat daha küçük memurların muhakematı devairi aidesine merbut olsun. Rüesanın vuku ulacak suiistimleri, yolsuzlukları, terahileri, kusurları memleketi alakadar edeceğinden, istiklal mehakimi muhakeme etsin. Maruzatım bundan ibarettir*³⁷.

8- Meclisin 20 Eylül 1920 tarihli oturumunda İhracat Rüsumu Hakkında Kanun teklifi ile ilgili Zekai Bey'in sözleri şöyledir; *Beyhude olarak söz söyleyeceğimi anlıyorum. Çünkü reyler toplanmış ve ekseriyetle de kanunun lehinde rey verilmiş. Bittabi pek beyhude olarak söz söyleyeceğim. Yalnız Meclisi alinin bir nokta üzerine nazarı dikkatini celbetmek isterim*³⁸.

*Arzu buyururlursa bu kanunu tekrar encümene havale edelim, iade edelim*³⁹.

Efendim, fakat müsaade buyurun. Maliye Vekili Beyefendi bu vesile ile Meclisi tenvir etsinler. İhracat rüsumu kanunu deniyor. İhracat rüsumunun tezyidi talep ediliyor Esbabı mucibe mazbatasında da Maliye Vekaleti ihracat rüsumunu tezyid ve bu kanunu kabul ettirmek için bir kaç sebep sayıyor. Bu sebepler hulasa edilirse, bilhassa müzayakai maliye meselesi mevzubahis oluyor. İkincisi; bazı Avrupa devletleri misal olarak gösteriliyor, yani Avrupa devletlerinden bazılarının da ihracat rüsumunu tezyid ettiklerini mevzubahis ediyor. Üçüncüsü de; memlekette mevaddı iptidiaiye ve gıdaiye fiyatlarının harice nisbetie pek dun olmasından, Tüccarın fahiş bir nisbette istifade ettiği ve bundan da Hükümetin menafı temin edileceği gösteriliyor. Görülüyor ki efendiler; esbabı mucibe yalnız ihracat rüsumunu tezyid etmek cihetine matuftur. Halbuki asıl mühim olan cihet, ihracata müsaade edilip edilmemesi meselesidir.

³⁶ ZC, D.I, C.6, s. 274.

³⁷ ZC, D.I, C.6, s. 274.

³⁸ ZC, D.I, C.4, s. 224.

³⁹ ZC, D.I, C.4, s. 224.

Evvela halli lazım gelen şey budur; evvela, bu memlekette mevaddı iptidaiye ile mevadöt gıdatyenin ihracına bizim müsaade ekmekliğimiz doğru olup olmadığıdır. Esbabı mucibenin dördüncüsünde; yani dördüncü şık olarak, Heyeti Vekilece ihracata müsaade edilmediğinden bahsediliyor. Asıl tavzih edilmek lazım gelen ve esbabı bildirilmek icap eden cihet budur. Heyeti Vekilece ihracata neden müsaade etmiştir? Mevaddı iptidaiye ve gıdaiyenin; hali harpte bulunan bu memlekette ihracı doğru mudur, değil midir? Ondan sonra resim almak meselesi gelir. Güya bu mesele bir kaziye j mahkeme imiş gibi, güya bunu millet ve Meclis umumiyetle kabul etmiş ve güya bu, hakikaten mantıki imiş gibi ihracat resminin tezyidini talep ediyor. Rica ederim efendiler, bilhassa bu, çok mühim bir meseledir. Rica ederim, bunun üzerinde biraz tevakkuf edelim ve biraz tevakkuf etmek icap eder zannederim. Çünkü bu, muhataralı bir meseledir. Malumu alileri...Müsaade buyrun reyler verilmiş; mesele bitmiş zaten efendim⁴⁰.

Harp kaçağı olarak ilan edilen mevaddan resim alıyoruz efendim⁴¹.

6.3.2 Dahiliye Encümeni Mazbatası Üzerine Yaptığı Konuşma

1- Meclisin 29 Eylül 1921 tarihli oturumunda İdarei Kura ve Nevahi Kanunu hakkında Zekai Bey söz alarak şu konuşmayı yapmıştır; *Efendim bir kanun, nizam farkı meselesi vardır ki bu mevzuubahsoluyor. Bir iki söz de bendeniz ilave edeceğim. Vehbi Bey biraderimize cevap vereceğim. Bendeniz öyle zannederim ki Kavanin ve nizamat tabirini ipka etmek lazımdır, öyle bir kaydı ihtirazı ile zatualinizin buyurduğu gibi, yani açıktan ahkamı kanuniyenin devamı meriyetinde şüphe yoktur. Ancak bundan sonra da Hükümetin buna istinaden kavanin vaz'edebilmesine yol açmış oluruz, buyuruyorsunuz⁴².*

Şunu izah edeyim ki: Esasen kanun ile nizam arasındaki fark budur. Demin Hükümet namına söz söyleyen Hamid Beyin dediği gibi, nizamname behemehal kanun ile muayyen olmak lazım gelen ahkâmın,

⁴⁰ ZC, D.I, C.4, s. 224.

⁴¹ ZC, D.I, C.4, s. 225.

⁴² ZC, D.I, C.13, s. 60.

*tekalifin teferruat ve tatbikatına mütedairdir. O tefermat ve tatbikatı tesbit eden metne nizamname derler. Bu nizamname Hükümet tarafından her yerde mutlaka...*⁴³.

*Müsaade buyrun. Mutlaka nizamname, kanun ile muayyen olan ahkam ve tekalifin teferruat ve tatbikatına dairdir. Onu tesbit eder hatta Aşar Nizamnamesi dahi Aşar Nizamnamesi olarak tesbit edildiği zaman, zannederim ki, onu yazanlar, Bütçe Kanununda Meclisin kanun olarak kabul ettiği Aşar Vergisi Kanununun teferruatının tatbikatını yapıyoruz diye nizamname yapmışlardır. Mutlaka nizamname ahkamı kanuniyeyi muhtevi bulunan tekalifi tesbit eder ve onun eşkalini, teferruatını tayin eder. Başka türlü nizamname olamaz. Nizamname böyledir ve hiçbir zaman Hükümet bu gibi nizamnameleri yapmaktan menedilmemelidir. Eğer Hükümet bu nizamnameleri yaparken, zannettiğiniz ve benim hata ettiğim gibi, ahkamı tekalifi de nizamname içerisine koyarsa o zaman heyeti teşriyenin salahiyyetine tecavüz ediyor demektir. O vakit Meclis derhal müdahale eder ve Hükümetin vaz'etmek istediği o nizamnameyi kaldırır. Eğer ahkamı kanuniyenin tatbikatına dair nizamnameleri Hükümetin vaz'etmesini menedecek olursak o zaman ahkamı kanuniyenin tatbikine mahal kalmaz. Çünkü her kanun bir nizamname ile beraber teferruat ve tatbikatı tayin edilmeye muhtaçtır. Anlaşılmamış bir maddeyi tekrar yenibaştan tarif ve izah etmektir. Hatta talimatlarla yenibaştan tavzih edilirdi. Binaenaleyh hepsi de lazımdır*⁴⁴.

2- Meclisin 1 Ekim 1921 tarihli oturumunda İdarei Kura ve Nevahi Kanunu Layihası ve Dahiliye Encümeni mazbatası üzerine Zekai Bey şöyle konuşmuştur; *Efendim bu nahiyelere merbut köylerin tahvili irtibat meselesi bendeniZCe evvela iki kısma ayrılmalı lazımgelir. Nahiyeler dahilinde vukubulacak tahavvülat ya bir vilayet hududu dahilinde olur veyahut iki vilayeti birden alakadar eder. Binaenaleyh o suretle tadil etmek lazımgelir... Bir vilayet dahilinde olmak lazımgelirse, tekevvün edecek hal, bu maddede gösterildiği gibi üç değil dördtür. Burada bir köyün nahiye haline ifrağı deniyor. Demek ki: Bir köy bir nahiyeden ayrılacak, müstakil bir nahiye halinde kalacak. Ondan sonra nahiyeden ayrılarak diğer bir nahiyeye iltihak edecek... Evet müstakil bir nahiye teşkil etmek, bu ikinci haldir.*

⁴³ ZC, D.I, C.13, s. 60-61.

⁴⁴ ZC, D.I, C.13, s. 61.

Bir de nahiye merkezinin tebdili meselesi mevzubahistir. Bu da üçüncü hal... Bir de nahiye, haliyle diğer bir nahiyeyle iltihak eder. Mesela iki köy haddizatında bir nahiye teşkil etmişler ilçen civarında bulunan nahiyeden fekki irtibat ile daha ziyade inkişaf edeceklerini telakki ederler. Binaenaleyh o nahiye lağvedilir, diğer bir nahiyeyle iltihak ettirilir. Şu halde dört ihtimal mevcuttur. Ve bu ihtimalin dördü de bir vilayet hududu dahilinde olmak «itibariyle ayrı ve iki vilayet hududunu alakadar etmek ve vilayet hudutlarını değiştirmek itibariyle keza başka ahkama tabi tutulmak icabeder. Binaenaleyh maddeyi ona nazaran tadil etmek lazımdır. Bir vilayet dahilinde olursa köy müntehiplerinin sülûsanının talebi ve nahiye şurasının kabulüne mütevakkıftır, deniyor. Bilmem neden encümen, köy müntehiplerinin sülûsanının talebini şart etmiştir⁴⁵.

Karesi Mebusu Vehbi Bey'in "siz encümende değilmisiniz?"⁴⁶ sorusu üzerine konuşmasına devam ederek; *Bu maddenin encümende müzakeresinde bulunmadım. Müntehiplerin sülûsanının tabirini bu kanunda Fransızca mukabili olarak görüyorum. Onda da sülûs vardır. Onu muvafık görmemişler, sülûsanı demişler. Binaenaleyh bir nahiyenin veya bir köyün tekmil müntehiplerinin sülûsanını bir araya cemetmek ve mutlaka tahvilat ve tebeddülât için müntehiplerin ittifaklarını aramak biraz müşkül olur. Mademki nahiye şurasının da kabulüne mütevakkıftır. Binaenaleyh ondan başka olarak hakkı intihabı haiz olan zevattan sülûsanının mutlaka müracaatını şart etmek işi tas'ip etmek demektir. Ne ise Meclisi Ali bunu takdir etsin. Ya sülûsün desin veyahut başka bir şey. Yalnız mühim olan cihet şudur ki, nahiye şurasının kabulü meselesi...Ayrılacak olan köyün nahiye şurası onun kendine iltihakını istiyeyeceği için kabul edebilir. Fakat hem bir köyün ayrılmasını köylü arzu etmeyeceği gibi, nahiye ahalisi, yani diğer köyler muvafakat etmeyeceği için ayrılmasını terviç edecek hemen hemen yok gibidir. Binaenaleyh nahiye şurasının kabulü mevzuubahis ise bendeniz bunu mümkün değil gibi görüyorum. Vilayet kanununda malumu alileridir ki beynelvilayat bazı maddeler vardır. Bir nahiyenin ve bir köyün bir vilayetten diğer vilayete nakli mevzuubahsolduğu vakitte her iki taraf azalarından ikişer veyahut üçer kişi intihabedilerek o taraf mutasarrıflığının veyahut valisinin tahtı riyasetinde bir meclis halinde içtima ederek*

⁴⁵ ZC, D.I, C.13, s. 73.

⁴⁶ ZC, D.I, C.13, s. 73.

o meclisin karar vermesi lazımdır. Bu dahi tatbikatta müşkülaatı mucibolmuş ve hiçbir zaman başka bir nahiyeyle iltihak etmeye muvaffak olamamışlardır⁴⁷.

Nitekim geçenlerde Yahyalı nahiyesi için Meclisi Alide mevzuubahs oldu. Bunun da sekiz on seneden beri Kayseri'ye ilhakına muvaffak olunamamıştır. Bendeniz bu noktayı kolaylıkla halletmek için nahiye müntehiplerinin sülüsünün veya sülüsünün müracaat gerek ayrılacak ve gerekse iltihak edecek nahiye şuralarınca müştereken kabul olunursa febiha. Kabul olunmadığı takdirde aralarında tearuz vaki olduğunda ve mesela, ayrılacak nahiye ayrılmasını arzu etmeyip de diğeri muvafakat ettiği takdirde, tetkikat icra ederek icabına göre muamele ifa olunmasını vilayet şurasına terk etmek lazımdır. Binaenaleyh; ona göre maddede tashihat yapmak icabeder⁴⁸.

Karesi Mebusu Vehbi Bey'in "Reis Bey encümenin mazbata muharriri kimdir? Zekai Bey değil midir? O halde maddeyi encümene isteyiniz⁴⁹." demesi üzerine

Zekai Bey devamla; Encümen kabul etmiş, beyefendi; Heyeti Umumiye de kabul ederse mesele biter⁵⁰, diye konuşmuştur.

Bu konuşma üzerine de Reis Zekai Bey'e; "bu beyanatınız kendi namınıza mıdır? Yoksa encümen namına mıdır?⁵¹" diye sormuştur.

Bu soruya da Zekai Bey şöyle cevap vermiştir; "Hayır kendi namıma söylüyorum. Encümen namına da arzu ederlerse söylerim, diye konuşma yapmıştır⁵²."

4- Meclisin 26 Eylül 1921 tarihli oturumunda İdarei Kura ve Nevahi Kanun Layihası ve Dahiliye Encümeni mazbatasını hakkında Zekai Bey şöyle konuşmuştur; Efendim, ikinci maddeyi müsaade buyurursanız fıkra, fıkra tahlil edelim. Şimdiye kadar tabirini encümen kaldırmış ise...⁵³.

⁴⁷ ZC, D.I, C.13, s. 73-74.

⁴⁸ ZC, D.I, C.13, s. 74.

⁴⁹ ZC, D.I, C.13, s. 74.

⁵⁰ ZC, D.I, C.13, s. 74.

⁵¹ ZC, D.I, C.13, s. 74.

⁵² ZC, D.I, C.13, s. 74.

⁵³ ZC, D.I, C.13, s. 26.

O halde birinci fıkra şöyle oluyor; Her nahiye münasebeti mevkiye ve iktisadiye gözetilerek masarifi zaruriyei daimesini tediye edebilecek veyahut taahhüdedecek bir veya birkaç köyden terekkübeder. Bendeniz zannediyorum ki, bu ifade vazı kanunun maksadını tamamen temin edememiştir. Yani tamamen ifade olunamamıştır. Çünkü masarifi zaruriyesini tediye edebilecek demekle, anlaşılan mana hangi köyler masarifi zaruriyesini tediye edebileceklerse onlar nahiye olurlar veyahut tediye edemiycekse taahhüdedecek iseler onlar teşekkül edecek. Yani masrafını ya berveçhi peşin tesviye edecek veyahut tediye edemezse taahhüdedecek... Onun için ifade nakıstır. Bunu daha iyi tavzih için meseleyi bu suretle münakaşa etmek lazımgelir. Nahiyeleri üç kısma tefrik etmek doğrudur. Şu kanuna nazajran bizde teşekkül edecek nahiyeleri mürekkep nahiyeler, basit nahiyeler ve mürettep nahiyeler diye aksama ayırmak lazımdır. Bazı köyler vardır ki, büyüktür ve doğrudan doğruya bir nahiye teşkilatını idareye kafidir. O köyün varidata, teşekkül edecek nahiyenin tek mil masarifi zaruriyei daimesini temin edebilir. Binaenaleyh o köy bir nahiyedir ve basit bir nahiyedir. Sonra bazı köyler vardır ki, bunların tek başına bir nahiye teşkilatını idare etmesi imkanı yoktur. Münasebeti mevkiye ve iktisadiye gözetilerek bunlar vilayet şurasıma üç, beşi bir araya getirilerek mürekkep bir nahiye teşkil edilir. Birde bazı köyler vardır ki; kendi başlarına bir nahiyenin masarifi zaruriyesini temin edecekleri halde, civarında bir köy bulunamamaktan dolayı müstakillen bir köy halinde kalmak mecburiyetindedir. Yani vilayet meclisi umumi ve şurası da onu başka yere ilhak edemez. Ve aynı zamanda görür ki, kendi başına, otuz haneli olmak itibariyle ne kadar vergi verse o köyün masarifi zaruriyei daimesini temin edemez. O takdirde o köy ne olacaktır? Müstakil bir nahiye olacaktır. İşte “taahhüdedecek” tabiri bu gibi ahvale matuftur. Böyle zaruret muvacehesinde bendenizin kanaatimce Hükümet tarafından beyan edilmek lazımgelir, bu da yine bir nahiye olarak ipka edilmek mecburiyetindedir. Binaenaleyh bu nokta esasen kanunda bütün, bütün meskut geçmiştir. Onun kanunda ayrıca zikri ve tavzihi lazımdır⁵⁴.

Bir hal daha vardır ki, yine bazı köyler bulunur ki kendi başlarına bir nahiye teşkil edemiycek bir haldedirler.

⁵⁴ ZC, D.I, C.13, s. 27.

Civarında bulunan münasip köylerin de oraya ilhakı vilayet şurasınca tensibedildiği halde kendileri ilhakı istemez veyahut kendileri müstakil kalmayı arzu ederler. Bir şehre veya diğer bir köye civar bulunur. Vilayet meclisi umumisi veya şurası, siz şöyle bir nahiye teşkil edeceksiniz dediği halde, o köy; civarındaki köye iltihak etmek istemezse o köye denir ki; öyle ise bir nahiyenin masarifi zaruriyei daimesi şudur, tesviye edecek misiniz? Ve onun için varidatı daime gösterir misiniz? Gösteririz derlerse onları da mutlaka filan köye ilhak için cebretmenin manası yoktur. İşte “taahhüdedecek” tabirinin delalet ettiği mevzu budur, fakat iyi ifade edilmemiştir zannederim. Böyle ifadesini teklif ediyorum. Her nahiye münasebatı mevkiye ve iktisadiye gözetilerek masarifi zaruriyei daimesini temin edebileceği takdirde denilmelidir. “Bir veya birkaç köyden terekkübeder” tabirlerine lüzum yoktur⁵⁵.

Masarifi daimesini temin edemiyeceği halde mevkien ayrı ve diğer köylerden uzak olmasına mebni müstakilen idare olunması lazımgeleceği anlaşılan köylere masarifi daimeleri için muvazenei umumiyyeden para ayrılmalı veya esasen böyle tahsisat belediyelerde mevcuttur. Tabii bu nahiyelere aidolacaktır. Her halde zaruridir. Muvazenei Umumiye yardım etmezse bu nahiyeler teşekkül edemez, böyle bir taahhüd olduğu halde müstakil kalmak istiycek köylerin ise masarifi zaruriyelerinin daimi varidat menabiini irae ve taahhüdeylemesi muktazidir. Bu şekilde ifade edersek o zaman madde daha ziyade tavazzuh eder⁵⁶.

Sonra diğer bir fıkrası geliyor işbu kanunun mevkii tatbika vaz'ını mütaakıp, yine bendeniZCe bu fıkra büsbütün zaittir. Her kaza dahilinde bulunan nahiyelerle her birinin muhtevi olduğu köylerin esamisi bir mecelle haline konularak bu kanuna mütemmim olarak ilave edilecektir diyor. O fıkrayı da hemen, hemen aşağı yukarı fazla bulurum. Bu hususta dahi takririmi takdim ettim⁵⁷.

⁵⁵ ZC, D.I, C.13, s. 27.

⁵⁶ ZC, D.I, C.13, s. 27.

⁵⁷ ZC, D.I, C.13, s. 27.

6.3.3. Bütçeler Üzerine Yaptığı Konuşmalar

1- Meclisin 8 Ocak 1921 tarihli oturumunda Linyit Kömürü İhracına Dair Kanun Layihası ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatasını hakkında dördüncü madde ile ilgili Zekai Bey'in konuşması şöyledir; *İzah edilsin, anlaşılıyor bu madde Reis Bey! Bendenize söz verir misiniz?*⁵⁸

*Efendim, bu madde bendenize gayet muğlak geliyor. Encümen namına Mazbata Muharriri Beyefendi izah etseler ve furuht olunacak kömür bedeli bir taraftan muvazenei umumiye irat ve diğer taraftan falsı mahsusuna tahsisat olarak ilave olunacaktır deniyor. Beşinci maddede (60) bin lira vaz edilmiştir. Nafia Vekaleti ihraç ettiği kömürleri, her defa sattıkça irat olarak elde edilen para ayrıca tahsisat sütununa da mı konulacaktır? Bu halde (60) bin lira tezyit edilecek mi? Yani (60) bin lira indelihtiyaç (80-100) ve (120) bin mi olacaktır?*⁵⁹

*Bu maddeden öyle anlaşılıyor ki, tahsisat avans olarak verilecektir*⁶⁰..

*Bu şekil olamaz, bütçe için şayanı kabul değildir. Masraf, tahsisat mutlaka muayyen olmak lazımdır. Nafia Vekaleti bir milyon liralık kömür ihraç ederse sattıkça bunu ilanihaye tahsisata ilave etmek hiç bir zaman bütçenin manasıyla tevafuk etmiyor. Doğru değildir. Evvela bir kere kanunda avanstaki bahis yok. Efendim, avans demiyor. O mevzuübahis değil. (60) bin liralık mademki tahsisattır, demek ki, Nafia Vekaleti bu kömürü ihraç, için bir sene zarfında 60 bin lira sarfedecektir. Kömür ihracına bütün sene çalışmak için, ne ise vesaiti mesaisi ona göre 60 bin lira ihtiyacı olduğunu hesap etmiştir. Binaenaleyh ihraç ettikleri kömürleri de sattıkça o satış parasını da irat kaydetmek lazımdır. Yoksa irat elde ettikçe bir taraftan da tahsisata ilave ederek bu suretle tahsisatı ilanihaye tezyit etmekte hiç bir mana yoktur*⁶¹.

⁵⁸ ZC, D.I, C.7, s. 221.

⁵⁹ ZC, D.I, C.7, s. 221.

⁶⁰ ZC, D.I, C.7, s. 221.

⁶¹ ZC, D.I, C.7, s. 221.

6.3.4. Diğer Konular Üzerine Yaptığı Konuşmalar

1- Meclisin 29 Ocak 1921 tarihli oturumunda Şurayı Devlet Kanunu Layihası ve Dahiliye ve Adliye Encümenleri mazbataları hakkında Zekai Bey'in konuşması şöyledir; *Beyefendiler Şurayı Devlet müzakeratının Meclisi Aliyi bu kadar işgal edeceğini tahmin etmiyorum. Hepinizin malumudur ki bir Devlet teşkilatı için lazım bir meseledir. En ziyade lüzumu, efrat ile devairi Hükümet arasında hudus eden ihtilafatın mercii hal ve faslı olması itibariyledir. Eğer Şurayı Devlet makamına kaim olacak heyetleri kaldırdığımız takdirde, bilhassa hukukunun mahfuziyetini pek ziyade arzu ettiğimiz ahali ile Hükümet arasında ihtilafların doğrudan doğruya mercii halli bulunmayacaktır. Her vesile ve her sebeple ahaliyi mahkemelere müracaata mecbur etmemek için Şurayı Devlet teşkilatına ihtiyaç ve lüzum vardır. Esasen Şurayı Devlet teşkilatı diyerek Hükümet tarafından teklif edilen kanun layihasının memlekete senede mucip olacağı masraf (8000) lira meselesidir. Yani üç heyet, dörder azadan mürekkep olmak üzere birer Reisin tahtı riyasetinde, haftada birer defa teşekkül etmeleri lazım gelse, dört defa teşekkül edecek demektir. Günde birer liradan haftada on beş lira bir masraftan- ibarettir. Yalnız Şurayı Devlet tabirinin mefhumu yoktur. Bugünkü Devlet mefhumuna nazaran Şurayı Devlet bir Şurayı millettir. Binaenaleyh, vaktiyle mecalisi teşriiyemiz bulunmadığı zamanlarda ihdas edilen ve tercüme edilerek memleketimize alınmış olan teşkilat, efradı ahali ile Hükümet arasında zuhur edecek ihtilaf at ve saire dolayısıyla ipka edilmekle beraber, bunun ismine mesela, bir Meclisi tetkik yahut Meclisi Ali tetkik denir velhasıl umumi bir isim verilir. Fakat Şurayı Devlet unvanı verilmez, olabilir. Fakat Devletin Şurası olmaz. Devlet başka hükümet başka tabii. Malumu alileri olduğu üzere Şurayı Devletin başlıca üç vazifesi vardır. Kavanin ve nizam layihalarının tanzimi, kavanin ve nizamın tefsiri, sonra efrat ile devairi Hükümet arasındaki mesailin hal ve faslı ve bir de memurine ait evrakın tetkiki. Yani muhakemesi değil. Memurinin muhakemesinin icabedip etmediğinin tayini ve bir ihtisas heyeti olmak itibariyle işde cürüm olup olmadığının tayini meseleleridir. Sonra imtiyazata ve saireye ve buna müteallik mesilin bidayetinde tetkikidir. Şimdi bunların içerisinde kavaninin tefsiri doğrudan doğruya Meclisi Aliye aittir. Mademki, Meclisi Ali müstemirren inikat ediyor, artık böyle bir heyete lüzum yoktur.*

Eğer Meclisi Ali senede dört ay içtima edipte ondan sonra tatili içtima ederse, kavanin ve nizamatin tefsiri için Şurayi Devlete lüzum vardır. Fakat ileride teşekkül edecek mecalisi teşriiyede bunu düşünsünler. Şimdi buna tefsiri kavanin meselesi mani değildir. Memurin muhakematı için, yani memurinin muhakemesi lazım olup olmadığı meselesi için bir heyete esasen lüzum vardır ve buna Dahiliye Encümeni muvafakatta etmiştir ve ayrıca bir kanun layihası teklif etmiştir. ister bu ve isterse Şurayi Devlet teşkilatı hakkında Hükümetin teklifi kabul edilsin. Her ikisi de Hükümete masraf itibariyle müsavidir. Devair ile ahali arasında zuhur eden ihtilaf meselesine gelince; bunların her birisi mehakime müracaatla halledilmez. Yani ahaliyi her defa ve her vesile ile mahkemelere sevk etmek doğru olmaz. Malumu alileridir ki, her daire hallinde lüzumu görülen mesailde kendi lehinde olmak üzere kavanini tefsir eder ve daima müracaat eden eshabı mesalihe; bu böyledir der ve bunun üzerine o nereye gitsin? Hepiniz bilirsiniz ki, bir çok yerlerde, nitekim seferberlik esnasında Şurayi Devletin bilhassa lüzumu askerlik meselesinde olmuştur ve ahzi asker şubeleri rastgeldikleri yerde herkesi asker ederlerdi ve herkesi askere almağı vazife bilirdi. Siz müstesna iseniz, malumu aliniz Ahzi Asker Kanununda pek çok mevat tesbit edilmişti. Mesela vezai fi müştereke eshabından olanlar şöyledir, mekatibi aliye mezunları böyledir, bilmem nedir diye ahzi asker daireleri kanunları daima kendi lehlerine tefsir ederek herkesi asker ederler. Fakat Şurayi Devlete müracaat edenler, o kanunları mevkii müzakereye koydurtur. Tetkik edilir, Şurayi Devlet Kanunu tefsir ederek Harbiye Nezaretine tebligat icra eder. Şimdi efendim bunu kaldırırsanız yine böyle; Hükümetten bir orman veya bir kıta almış veya maden iltizam etmiş adamlarla Hükümetin o daire memurları arasında ihtilaf at zuhur eder. Hükümet memurları daima o müteahhidin, o mültezimin aleyhinde olarak kanunları kendi lehine tefsir eder. Etmeği adeta kendine vazife bilir. Eğer o şahsın da hakkı varsa nereye müracaat etsin? Daima mahkemeye mi gitsin? Yahut akdedilmiş konturat ve imtiyaz mevcut ise onu Şurayı Devlete götürür. Şurayi Devlet tetkik eder ve karar verir ve Şurayi Devlet ait olduğu daireye haksızsın diyebilir. Onun için yani eşhasın muhafazai hukuku namına böyle bir heyeti tetkikin bulunması her halde lazımdır ve Dahiliye Encümeninin teklifiyle esasen bendeniz bu masrafı da kabul edilmiş buluyorum.

*Binaenaleyh Hükümetin Şurayı Devlet teşkilatı hakkındaki layihai kanuniyesinin kabul edilerek maddelerin, müzakeresine geçilmesini teklif ederim*⁶².

2- Meclisin 17 Ocak 1921 tarihli oturumunda Teşkilatı Esasiye Kanunu hakkında Zekai Bey şunları söylemiştir; *Efendim, bendeniz uzun söyleyemiyeceğim. Temsili meslekiyi müdafaa eder tarzda Doktor Suat Beyefendi pek güzel söylediler. Filhakika geçenki müzakeresinde bulunmadım. Yalnız şunu arz ediyorum. Meclisi Ali halkçılık yapmak, halk idaresi tesis etmekte müttefiktir. Her kes halkçılık istiyor. Bu idareyi halk eline, ahali eline tevdi etmekte müttefik bulunuyor. Eğer kanaatimiz bunda müttefik ise ki öyle olmak lazım gelir - bunu yapmak için memleketi idare edecek olan heyetleri tamamen halkı temsil edecek şekilde tertip ve teşkil eylemek lazım. Bittabi bu düşünülünce evvela şuralar hatıra gelir, Büyük Millet Meclisi hatıra geliyor. Çünkü Büyük Millet Meclisi hem teşrii ve hem icrayı vazifeyi deruhde etmiştir. Halkı tamamen temsil etmek nedir? Malumu alileri halk bir takım tabakalı içtimaiyeye ayrılmıştır. Henüz bizde meslekler teşekkül etmiş veya etmemiş diye düşünmeğe mahal yoktur. Hakikat şudur ki, halk bir takım tabakalı muhtelifeye taksim olunmuştur. İçlerinde amelesi vardır, rençberi vardır, az çok sınıflar vardır, eshabı akardan olanları çok sığırları vardır, eshabı akardan olanları vardır. Tüccarları vardır, sanatkârı var. Velhasıl herkes kendine göre bir tarzı mesai ve hayat takip etmektedir ve aynı tarzı mesai, aynı tarzı hayati takip edenler arasında şüphesiz bir tesanüt, daha fazla ve daha sıkı bir rabıtai içtimaiye vardır. Buna binaen intihabatta bu tabakaların, bu sanatların her birini ayrı ayrı temsil edecek ve o şekilde teşekkül edecek olan şuralardan her sınıfın, her tabakanın ayrı ayrı ihtiyaçlarını nazarı itibare alarak ona göre hem teşrii hem icrai vazifeye muvafık olmak demektir. Binaenaleyh tabakalı içtimaiydim, her sanatın şuralarda temsil edilmesi esasını bu itibarla kabul etmiyecek zannederim Meclisi Alide hiç bir fert yoktur. Ancak düşünülen cihet, bunun kabiliyeti tatbikiyesi olup olmadığı meselesidir. Deniliyor ki: Mesela bizde meslekler henüz teşekkül ve taazzuv etmemiştir. Sonra deniliyor ki: Bu şekilde; temsili mesleki esasını kabul etmek demek, merkezden idare edilecek, hususi olarak vücade getirilecek teşkilat ile yalnız bir kısım insanları şurada toplamak demektir veyahut şöyle böyle deniliyor.*

⁶² ZC, D.I, C.7, s. 421-422.

Bendenizce bu mülahazaların hiç birisi varit değildir. Meslekler esasen mevcuttur. Yalnız bunları tefrik etmek meselesi tabii ayrıca İntihap Kanununda mevzuubahis olacağı sırada Heyeti Aliye düşünür. Bizde acaba ne gibi meslek vardır? Belki üç, dört kısma tefrik edilir. Belki en mühim olacak teşkilat, sınıflarına nazaran ticaret, sanayi, amele sınıfı, rençber sınıfı ve belki büyük ziraat erbabı sınıflarına taksim edilebilir. Tüccar ve esnafı kısmi ve mesaii ilmiye, ulema sınıfı diyerek taksim edilebilir. Bunların her birerlerinin mesleklerini şuralarda temsil etmesine mani olacak nedir? Hangi teşkilatın noksanıyetidir ki, bizde esnaf teşkilatı yapılmamış diyerek bu mesleki temsilden bzi menediyor? Esasen doğrudan doğruya bir dereceli intihap da yapılsa, deniliyor ki yine meslekler temsil edilecektir. Eğer bizim memleketimiz doğrudan doğruya bir dereceli intihap yapmağa müsteit ise ve o kadar kabiliyeti kendisinde görüyorsa bendeniZCe temsili meslekiyi kabul etmek daha kolaydır. Kolay bir esası memlekete kabul ettirmek demektir. Bir dereceli intihabı yapmağa muktedir olan halk temsili mesleki esası üzerinden intihap yapmağa evleviyetle muktedirdir. Çünkü bir dereceli intihapla doğrudan doğruya halka mebus intihap ettireceksiniz. Filhakika bunda da mebus intihap ettireceksiniz. Aynı zamanda ona kendi sınıfına göre kendi muhiti içerisinde intihap edeceksin demekle hiç olmazsa daha ziyade kavrayabileceği, daha ziyade anlayabileceği bir şekil dahilinde bir intihap tavsiye etmiş olacaksınız. Aksi takdirde bununla da kendisini takyit etmiyerek, aleliltlak mebus intihap edeceksiniz demekle, doğrudan doğruya köylü dayıları merkeze sevkedecek, idare edecek, teşvik edecek, propaganda edecek adamların eline tevdi etmektir. Çünkü o adamlar Meclisi Mebusanda köylüyü düşünemeyeceklerdir. Öyle ise merkezden kendilerine vukubulacak telkinat ile hareket edeceklerdir⁶³.

Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin; Köylü dayı dedin. Burada birçok köylü dayı vardır. Ben de bir köylüyüm demesi üzerine,

Zekai Bey konuşmasına devam ederek; Evet efendim, yani demek istiyorum ki, onları merkezden, mensup oldukları liva ve vilayet merkezlerinden kendilerinin itimat ettikleri adamların, yani merbut bulundukları adamların sevkedecekleri yola teslim etmek demektir.

⁶³ ZC, D.I, C.7, s. 301.

İntihap yapılacağı vakit gelip ondan soracaklar ve kimi yapalım diyecekler. Onların göstereceklerini onlar intihap edeceklerdir. Temsili meslekiyi kabul etmekle onlara bir ikinci kolaylık yapmış olacağız ki; o adam esnaf ise esnaftan bir adam arayup bulmakta ve soracaksa sorup tahkik etmekte biraz daha kolaylık bulacaktır. Eğer mesaii adiyeye erbabından ise meslek mensupları arasında adam intihap etmek için arayıp sormakta kendisinin mensup olduğu meslek itibariyle kolaylık görecektir, maruzatım bundan ibarettir⁶⁴ sözlerini tamamlamıştır.

4- Meclisin 4 Ekim 1920 tarihli oturumunda Baltalık Kanunu Layihası ve İktisat, Ziraat ve Muvazeneli Maliye Encümenleri Mazbataları hakkında Adana Mebusu Zekai Bey'in vermiş olduğu tadilname⁶⁵ ile ilgili konuşması şöyledir; *Bendeniz esas hakkında bir şey demiyeceğim. Tabii -Heyeti Aliyeniz nasıl isterse meseleyi öyle kabul eder. Yalnız bendeniz bazı noktalar hakkında tadilat teklif edeceğim. Faik Beyefendinin demin mevzuubahüs ettikleri gtbi, istimlake ait olan mesail, filhakika Devletin mecellesinde elyevm mevcut olan ve mer'iyülahkam bulunan İstimlak kararnamesine tevfiik edilmek lazımgelir. Ancak Heyeti Vekilenin bu maddede muameleyi İhtisar etmesi, istimlak muameiatmm, kararname ahkamına tevfiikan yapılan muamelatı istimlakiyetnia senelerce uzamasından neşet etmiştir. Mademki köylümüzün baltalık yüzünden mühim bir ihtiyaç içinde bulunduğunu biliyoruz ve bunu biran evvel temin etmek istiyoruz, bu meseleyi senelerce mahkemede süründürmek esasen caiz olmadığı ve köylüler arasındaki münaazaayı daha ziyade teşdit, temdit, tezyit edeceği için, zannederim. Heyeti Vekile bunlara mahal kalmamak üzere bu suretle bir tariki ihtisar bulmuşlar. Yalnız malumu alinizdir ki; istimlak kararnamesinde...Esasen bizdeki istimlak kararnamesi, 'belediyeler hakkında tatbik edilir ve henüz kararname şeklindedir, kanun değildir. O kararname mucibince yapılan muamele şudur ki: İstimlaki icabeden şeyin esasen istimlaki lazımgelip gelmeyeceği ve lazımgелеceği hakkında karar verildikten sonra, ne miktar para verileceğini takdir etmek üzere muhamminler heyeti tayin olunur. O muhamminler heyeti giderler, evvela esas istimlake karar verirler, sonra istimlak edilecek o mülke karar verdikten sonra, mesela su açılacak sokak için şu binanın şu kadar kıymeti vardır derler.*

⁶⁴ ZC, D.I, C.7, s. 301-302.

⁶⁵ ZC, D.I, C.4, s. 524.

Buna tarafeynden biri razı olmazsa istimlak kararnamesi mucibince belediyeye gider ve orada belediye heyetine itiraz eder. Belediye heyetide esas istimlake karar verir, aynı zamanda istimlak heyetinin verdiği kıymeti de kabul ederse, vali vilayetin tasdikına iktiran eder. Vali de tastık ettikten sonra hükiim katidir, sahibi arazi olursa olsun... Yalnız berveçhi peşin kendisi almak istemezse bedeli bankaya yatırılır. İstimlak muamelesi tatbik edilerek o ev kesilir ve sahibi mehakimi aidesine müracaatta serbesttir. İstimlak kararnamesinin ruhu bundan ibaretir. Şimdi istimlak kararnamesi eğer bu ormanlar hakkında da tatbrk edilirse farkı şudur, Burada bedeli peşinen veya mukassatan deniyor, bir kere “Peşinen” demek doğru değildir. Malumu aliniz “Peşin” farisicedir, tenvin kabul etmez. “Berveçhi peşin” demek lazımdır. Eğer bu istimlak kararnamesinin ruhuna da telifi muamele etmek istiyorsak, diğer mesail için de, tabii şimdiye kadar tatbik ettiğimiz istimlak kararnamesini, elyevm de tatbik edeceğiz. Mesele kararnamenin ruhuna muhalif olmamak için “mukassatan” tabirini kaldırmak ve “Berveçhi peşin” demek lazımdır. Sahibi razı olmazsa berveçhi peşin bir bankaya bedeli yatırılır. Sahibi sonra mahkemeye müracaat edebilir. Yani bendeniz demek istiyorum ki bedeli berveçhi peşin köy ahalisi tarafından tediye edilir diyeceğiz. Mukassatan demiyeceğiz. Şayet takdiri kıymet hususunda itilaf has olmazsa denir. Bu takdiri kıymet hususundaki ihtilaf yalnız takdiri kıymetten tevellüt etmez, esas istimlaktan veya takdiri kıymet hususundaki ihtilaftan da tevellüt der. Çünkü bir köye baltalık terkedileceği zaman hususi baltalık veya orman sahiplerinden biri bulunacak, benim ormanımdan mı, falankinden mi, öbirinden mi alacaksınız? Herkes derki; benimkinden almayın da şundan alın. Binaenaleyh esas istimlake karar verecek. Ben ona muteriz olduğum gibi, benim ormanımdan alacak miktara da o muteriz olabilir. Binaenaleyh ya takdiri kıymete veya esas istimlake karar verip vermemek hususunda bendeniz diyorum ki; Şayet takdiri kıymetten veya haddi zatinde istimlak icabedip etmiyeceğinden dolayı ihtilaf hasıl olmazsa, gerek istimlak ve gerekse bedel hakkındaki muamele, İktisat Vekaletince gönderilecek iki müfettişin heyete iltihakıyla yeniden yapılacak tahmin neticesi verilecek karara göre tayin olunur. O muhamminlerin takdir ettiği miktara muvafakat olunmazsa belediyeye gidecekti ya, köylerde belediye heyeti olmadığından artık mahalli itiraz yoktur.

Binaenaleyh bir mahalli itiraz tayin edilmek istimlak kararnamesinin ruhuna muhalif olmayacağı için bendeniz diyorum ki; beş kişiden ibaret olan heyet uyuşamaz veya sahipleri bunların tahminine muvafakat etmezse iş İktisat Vekaletine taalluk eder. Tekrar iki müfettiş veya iki memur gönderilerek o heyette birleşir, onların da iltihakiyle beş kişi bu sefer yedi kişi olur, tabi onlar işi görürler. Mahallinde tahkikat yaparak kanaat hasıl ederler ve bir tarafa iltihak ederler, bir ekseriyet hasıl olur. Artık anlamı vereceği karar katidir ve bu da İktisat Vekaletince tasdik olununca, valinin tasdiki gibi nafiżülahkam olur. Bedeli bankaya yatırılır, Sahibi isterse mahkemeye gitsin, karar icra olunur ve tatbik edilir ve bu suretle istimlak kararnamesi tamamıyla tatbik edilmiş olur ve muhalefet olmaz. Şeklini bir tadilname ile arzedeceğim⁶⁶.

5-Meclisin 3 Şubat 1921 tarihli oturumunda Zekai Bey'in İzmit Mebusu Sırrı Bey'in Hariciye ve Kadro Encümenlerinden istifası münasebetiyle sözleri şöyledir: *Sırrı Beyefendi ekseriyet teşekkül edemediğinden bahis buyurdular. Halbuki bendeniz de geçen gün Hariciye Encümenine, intihap edilmiştim. Bendenizde derhal icabet ettim ve ekseriyet teşekkül etmişti. Fakat müzakere edilecek bir şey yoktu. Altı kişi idik⁶⁷.*

6- Meclisin 16 Ağustos 1922 tarihli oturumunda Maliye Vekaletinin 1920 yılı bütçesi Heyeti Umumiyesinin müzakeresi münasebetiyle Zekai Bey'in konuşması şöyledir; *Muvazenei Maliye Encümeni mazbatasında 65 nci fasıl için Temettü ve Harb Kazançları Vergisi masarîfinin şeraiti sarihai kanuniyeye mugayir ve müevvel sarfiyatından ve komisyonların temadisinden vekalet mesuldür, diyor. Acaba böyle müevvel sarfiyat da var mıdır?⁶⁸.*

Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in cevabından sonra tekrardan söz alarak; *7 nci numarada evrakı nakdiye aidatı tahsiliyesi var. Nedir o?..⁶⁹.diye sormuş Hasan Fehmi Bey'in hazine pullarının satışı için verilen iskonto cevabı üzerine yine söz*

⁶⁶ ZC, D.I, C.4, s. 528-529.

⁶⁷ ZC, D.I, C.8, s. 66.

⁶⁸ ZC, D.I, C.22, s. 191-192.

⁶⁹ ZC, D.I, C.22, s. 191-192.

olarak O evrakı nakdiye mi? Bu evrakı nakdiye kıymetli evrak unvanında olabilir. Yoksa evrakı nakdiye olamaz. Tashih edelim⁷⁰ demiştir.

7- Meclisin 8 Nisan 1921 tarihli oturumunda görüşülen Şarki Anadolu Şimendifer projesi ile ilgili Zekai Bey'in sözleri şöyledir; *Burada esbabı mücribeden bahsediliyor. Yani müddet için esbabı mücbire olmadığım beyan buyurdunuz. Bugün içinde bulunduğumuz hal, yani Amerika Hükümetiyle münnsebatı siyasiyenin avdet etmemiş olması esbabı mücbireden değil*⁷¹.

*Tasdikinden itibaren diyor, bu mukavelenin tasdikinden itibaren dedikten sonra elbette esbabı mücbireden değildir. Zapta geçsin diye söylüyorum. Mukavelei esasıyenin üçüncü maddesinde şeraiti muayyene ahkamına, nizamâtı mevzuaya tevfiikan diyor. Bu şeraiti muayyeneden maksat, dördüncü maddede mezkur olan Türk Anonim Şirketinin sureti teşekkülüne dair olan şeraittir. Başka şerait yoktur. Bendeniz böyle anlıyorum. Zannediyorum ki Hükümet de öyle anlamıştır. Yoksa şeraiti muayyene dairesinde ahkâmı mevzua ne demek? Yani nizamâtı mevzua demek, tabii takarrür etmiş şerait dahilinde demek değildir. Şeraiti muayyene dahilinde demek, dördüncü maddede takarrür eden Türk Şirketinin şekli dairesinde ve nizamâtı mevzua ahkamına tebaan değil midir?*⁷².

8- Meclisin 9 Nisan 1921 tarihli oturumunda Kozan Mebusu Dr. Mustafa Bey ile arkadaşları tarafından verilen Belediye Rüeasasının İntihabı Hakkındaki Kanunun Tafsirine Dair Takriri hakkındaki Zekai Bey'in konuşması şöyledir; *Efendim, geçen sene Belediye Kanununa ilave ettiğimiz iki madde vardır. Hatırı alilennızdedir. Birinci madde belediye reislerinin reyi hafi ile azalar meyanından intihabedileeeğiue dairdi. Malumualiniz, evvelce belediye reislerini Hükümet rüesası azalar meyanından intihabederdi. Bunu muhalifi hakimiyet gören Meclisi Ali, geçen sene tanzim ettiği maddei kanuniye ile kaldırdı. Yani belediye reislerinin azalar tarafından reyi hafi ile intihabedilmek hususunu takarrür ettirdi ve ikinci madde; “Bu suretle intihabolunan belediye reisleri iki senede bir değiştirilir” diyor*⁷³.

⁷⁰ ZC, D.I, C.22, s. 191-192.

⁷¹ ZC, D.I, C.28, s. 508.

⁷² ZC, D.I, C.28, s. 508.

⁷³ ZC, D.I, C.29, s. 21.

Malumualilendir ki, belediye azalarının iki senede bir nısfı tebeddül eder. Dört sene için intihabolunurlar ve eski Belediye Kanunu mucibince o usul elyevm meriyülicradır. Geçen sene kabul ettiğimiz bu iki maddei kanuniyenin kabulünü mütaakıp ilanından sonra her tarafta, evvelce Hükümet tarafından mansubolunan belediye rüessası reislikten sakıt oldular ve işbu kanun mucibince belediye azaları tarafından yeniden, reyi hafı ile intihabolunurlar. Konya'da da bu kanun mucibince belediye reisi, heyet tarafından yine intihabolunmuş, şimdi ikinci maddei kanuniye mucibince “iki senede bir belediye azası tecdidolunur” deniyor. Bu noktadan dolayı yeniden intihabolunan belediye reisi; benim müddetim iki senedir diyor. Halbuki geçen sene bu kanun mucibince azalar tarafından ekseriyetle intihabolunan bu belediye reisi, heyete riyaset etmekte iken bu sene heyetin nısfı tebeddül etmek lazımgelmiş... Bunlar vazifelerini ikmal ettiklerinden dolayı tebeddül etmiştir. Kalan diğer nısf aza, reis de dahil olmak üzere, kura çekmişler... Malumu alileri, kura çekmek usulü vardır. Kurada dolu çekenler, belediyede baki kalır. Boş çekenler ise yerine yeniden intihap icra olunur. Bu suretle reis de diğer nısf azanın kura keşidesine iştirake mecbur olmuş ve dolu çekmiş. Belediyede kalmış... Diğer nısf aza ise tebeddül etmiş. Şimdi nısf aza yeniden heyete dahil olmuş, dahil olduktan sonra bu belediye reisi mevcut azanın nısfının reyine sahip, diğer yeni intihabolunan nısf azanın reyine gayrisahip bulunuyor⁷⁴.

Şimdi ikinci maddei kanuniye ki belediye reisleri iki senede bir tecdidolunur diyor zaiinederim ki, bu kanunu vaazeden Meclisi Ali, yani vazı kanunun bu maddei kanuniyeyi vaazetmekten maksadı, belediye reisinin iki senede bir tecdidini kabul etmesi, belediye heyetini teşkil eden azanın iki senede bir kere teceddüdünden dolayıdır. Yani nısf aza teceddüdettikçe belediye reisi bu teceddüteden azanın arasını da üzerinde cemedebilmek için, belediye reisinin dahi bu noktai nazardan teceddüdü lazımdır. Binaenaleyh, bu sene azanın nısfı tebeddül etti. Belediye Reisi diyor ki; Ben geçen sene intihabedildim. Müddetim iki senedir. Bu sene heyete dahil olan azaların reylerini ihraz etmeye hacet olmaksızın, ben onların riyasetini ifa edeyim ve iki senede bir teceddüdeden nısf azaya nazaran belediye reisinin de iki senede bir teceddüdü lazımgelir. Halbuki bu sene azanın nısfı tebeddül etti.

⁷⁴ ZC, D.I, C.29, s. 21.

Onun için belediye reisinin de yeniden intihabı لازمگهله ve bütün azanın arasını üzerinde cemetmesi لازمگهله. Zira tebeddül eden nısf heyet, hakkı reye malik oldukları halde, bunları kendi intihabetmedikleri bir reisin tahtı riyasetinde ifayı vazifeye mecbur etmek doğru değildir ve bu, hukuk ve Hakimiyeti Milliye ile kabili telif bir nokta olarak görülmemiştir⁷⁵.

Dahiliye Encümeni, maksadı alinizi böyle telakki ederek ve ikinci maddenin maksadd vaazını böyle görerek, Dahiliye Vekaletince her nasılsa belediye reisinin mütalaasını tereihan vaki olan telakkisini yanlış görmüş ve Meclisi Alinin maksadım, yani ikinci maddenin hikmeti vaz'ını, bilhassa Hakimiyeti Mil'liyeyi tecelli ettirmek için belediye reislerinin, behemehal reisleri bulunduğu heyetin bütün azas'-nın reyini üzerinde cemetmesi لازمگهله kanaatini hasıl ettiğinden, belediye reisinin yeniden intihabedilmesine karar vemiştir. Encümenimizin mütalaası böyledir. Kanunu tefsir etmek, Heyeti Aliyeye aittir⁷⁶.

⁷⁵ ZC, D.I, C.29, s. 21.

⁷⁶ ZC, D.I, C.29, s. 21

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi ile Anadolu’da işgaller başlamıştır. Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçişi ile birlikte Anadolu halkı işgallere karşı mücadele sürdürürken, diğer taraftan milli egemenliğe dayalı bir devletin temellerini atmaya başlamıştır. Milli egemenliğe dayalı yeni bir devletin temellerini atan en önemli kurum ise kuşkusuz Büyük Millet Meclisidir. Büyük Millet Meclisinin açılışı aynı zamanda Türk demokrasi tarihinin en önemli gelişmelerinden biridir.

Adana ve çevresi Mondros Mütarekesi sonrası Fransız ve Ermeni işgaline uğramıştır. Adana halkı işgalin başladığı ilk andan itibaren kurduğu milli teşkilatlarla işgallere karşı düzenli mücadele etmiştir. Adana çevresinde verilen milli mücadelede Niğde’de bulunan 11. Fırka’nın da çok önemli rolü ve katkısı olmuştur.

Mustafa Kemal’de kurtuluş fikrinin ilk olarak Adana’da ortaya çıkmış olması da şehri önemli kılan bir diğer husustur. Kurtuluş Savaşı sonrası Mustafa Kemal ilk Adana ziyaretinde bu hususu şu sözlerle ifade etmiştir; ***“Acı günlere ait olmakla beraber, bu memlekete ait kıymetli bir hatırayı yâd etmek isterim. Efendiler, bende bu vekayiın ilk hiss-i teşebbüsü, bu memlekette, bu güzel Adana'da vücud bulmuştur. Suriye felaketini müteakip Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı ile buraya gelmiştim. O zaman memleket ve milletin nasıl bir âtiye sürüklenmekte olduğunu görmüştüm ve buna mümanaat için derhal teşebbüsâtta bulunmuştum. Fakat o zaman için bu teşebbüsümü müsmir kılmak mümkün olamadı”***. Mustafa Kemal Paşa bu konuşması ile Adana’nın Kurtuluş Savaşı başlangıcındaki önemini dile getirmiştir.

Mustafa Kemal’in kurtuluş mücadelesi fikrinin filizlendiği yer olarak gösterdiği Adana, Kuvayi Milliye ruhuyla bağrından, Doğan Bey’leri, Sinan Paşaları, Tufan Beyleri ve birçok yiğidi çıkartarak Anadolu’da bir destan yazmış, gösterdiği kahramanlıklarla bu bereketli toprakları düşmana bırakmamıştır.

Adana'nın Birinci Büyük Millet Meclisi'ne 7 milletvekili ile iştirak ettiği belirlenmekle beraber bunlardan Tefvik Bey ve İbrahim Bey meclis çalışmalarına hiç katılmamışlardır. Adana, Büyük Millet Meclisinin çalışmalarında beş milletvekili ile aktif rol oynamıştır. Zamir Bey ve Zekai Bey'in oldukça faal görev yaptıkları tespit edilmiştir. Abdullah Faik Bey, Eşref Bey ve Mehmed Hamdi Bey'in meclis çalışmalarına katılmakla beraber çok aktif görevlerde bulunmadıkları görülmektedir.

Adana evresinin yurdumuzda verilen milli mücadelede ve yeni Türk devletinin temellerinin atılmasında büyük rol oynayan Birinci Büyük Millet Meclisi çalışmalarında üzerlerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirdikleri görülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİVLER

TBMM Zabıt Ceridesi (1920), 1 - 29 Cilt.

TBMM Arşivi, **1NSD**, Tercüme-i Hal Kağıdı.

TBMM Arşivi, **2NSD**, Tercüme-i Hal Kağıdı.

TBMM Arşivi, **3NSD**, Tercüme-i Hal Kağıdı.

TBMM Arşivi, **4 NSD**, Tercüme-i Hal Kağıdı.

TBMM Arşivi, **5NSD**, Tercüme-i Hal Kağıdı.

TBMM Arşivi, **6NSD**, Tercüme-i Hal Kağıdı.

TBMM Arşivi, **7NSD**, Tercüme-i Hal Kağıdı.

2. TETKİK ESERLER VE MAKALELER

AKYÜZ, Yahya (1988), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı: 27, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

APAK, Rahmi (1990), **İstiklal Savaşında Carp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ARMAOĞLU, Fahir (1987), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara.

ATATÜRK, Mustafa Kemal (1919-1927), **Nutuk** (Der. Zeynep KORKMAZ), Alfa Yayınları, İstanbul.

BAL, M. Akif (2001), **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Akademi Yayınevi, Rize.

- BELEN, Fahri (1983), **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÇELİK, Kemal (1999), **Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇOKER, Fahri (1995), **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, Cilt III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- DEMİRBAŞ, Bülent (1993), **Anadolu İnkılabı, Mili Mücadele Anıları (1919-1923)**, Miralay Mehmet Arif Bey, İkinci Baskı, Arba Yayınları, İstanbul.
- ENER, Kasım (1990), **Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış**, Hakan Ofset Matbaacılık, Adana.
- ENER, Kasım (1970), **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- GEDİK, İlhan (2008), “Ulukışla Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri 1919-1920”, **Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi üzerine**, Edt. Prof. Dr. Musa Şaşmaz, İstanbul Kitabevi, İstanbul.
- Genel Kurmay Başkanlığı (2009), **Türk İstiklal Harbi IV’üncü Cilt Güney Cephesi**, ATASE Başkanlığı Yayınları.
- GENYA, Veysel (1945), **Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 25. Yıl Dönümünü Anış, 23. Nisan 1945**.
- GOLOĞLU, Mahmut (1994), **Üçüncü Meşrutiyet (1920) Milli Mücadele Tarihi 3**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- GOLOĞLU, Mahmut (2008), **Erzurum Kongresi- Milli Mücadele Tarihi 1**, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

GOLOĞLU, Mahmut (2008), **Sivas Kongresi- Milli Mücadele Tarihi 2**, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip (1959), **Milli Mücadele Başlarken I - II. Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine, Sivas Kongresinden, Büyük Millet Meclisinin Açılmasına (4 Eylül 1919 - 23 Nisan 1920)**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

GÜLEKLİ, Nurettin Can ve Rıza ONARAN (1973), **Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü (1920-1970)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

HAŞİMOĞLU, Yasin (t.y.), **Hatıralar**, Cumhuriyetin 50. Yıldönümüne Armağan, Ankara.

KARABEKİR, Kazım (2005), **İstiklal Harbimiz**, Truva Yayınları, İstanbul.

KARAY, Refik Halit (1992), **Minelbab İlelmihrab**, İnkılab Kitabevi, İstanbul.

KURTCEBE, İsrâfık ve, Aydın, BEDEN (2006), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Alp Yayınevi, Ankara.

ÖZKAYA, Yücel (1981), **Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara.

PEKER, Nurettin (1955), **İstiklal Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekatı**, Gün Yayınları, İstanbul.

SEZGİN, Ömür (1984), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali (1953), **30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi (I. Kısım 1918–1922)**, Ülkü Basımevi, İstanbul.

TANSEL, Selahattin (1977), **Mondrostan Mudanyaya Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, C.I, Ankara.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif (20.7.1969), **Yeni İstanbul Gazetesi**, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer (1958), **TBMM Hükümet'inin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri**, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XXIII, S. 3-4, İstanbul.

YALÇIN, Semih, Mustafa TURAN, Mustafa EKİNCİKLİ, Şarika GEDİKLİ (2003), **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

<http://adana.cukurova.edu.tr/cografya.asp> (E.T. 17.05.2010).

EKLER

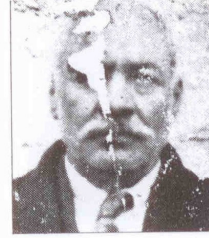
Abdullah Faik Efendi (ÇOPUROĞLU)

KARAIŞALI - 1859, İbrahim - Medrese - Arapça - Feraiz - Karaisali Müftüsü - Os. M. M. 1 ve 2 nci Dönem Adana - I inci Dönem Adana Milletvekili - Evli, 7 Çocuk.
Ölümü : 17.7.1939

Eşref Bey (AKMAN)

YANYA - 1862, Süleyman - Tıbbiye - Fransızca, Rumca, Arnavutça - Operatör Doktor - Adana Sıhhiye Müdürü - I inci Dönem Adana Milletvekili - Evli - 6 Çocuk.
Ölümü : 1.3.1938

İbrahim Bey

I inci Dönem Adana Milletvekili (Meclise gelmeden istifa etmiştir.)

Mehmed Hamdi Efendi (İZGİ)

KARAIŞALI - 1880, Hüseyin - Medrese - Fıkıh - Tüccar, Adana Meclis İdare Üyesi - I inci Dönem Adana Milletvekili - Evli, 6 Çocuk.
Ölümü - 5.1.1959

Tevfik Bey (GÜLEKLİ)

I inci Dönem Adana Milletvekili (Meclise gelmeden istifa etmiştir.)

Zahir Damar ARIKOĞLU

ADANA - 1883, Süleyman - Hususi - Almanca - Ticaret ve Ziraat - Çiftçi, Adana Umumi Meclis Üyesi - I, II, III ve IV üncü Dönem Adana, V, VI, VII nci Dönem Seyhan Milletvekili - Evli, 8 Çocuk.
Ölümü : 8.4.1969

Aziz Zekâi APAYDIN

BOSNA - 1884, Salih - Mülkiye - Fransızca, Rusça - İdare ve Diplomasi - Eskişehir Mutasarrıfı - I inci Dönem Adana, II nci Dönem Aydın (İstifa: 18.10.1924), III, IV ve V inci Dönem Diyarbakır Milletvekili (Moskova Büyükelçiliğine tayini nedeniyle istifa: 28.6.1935) - Ziraat, Nafia, Millî Müdafaa Vekili - Evli, 4 Çocuk.
Ölümü : 29.4.1947

Ek 1: Birinci TBMM'i Adana Milletvekilleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Adana Milletvekili M. Hamdi İzgi'nin kısa özetidir.

Adı ve Soyadı [*]	Muhammet Hamdi İzgi	Eserleri	—
Babasının ve anasının adı	Küçük, Ümmü Gülüm	İsmi rütbesi	Misimut (9. Kısım)
Doğum yeri	Karaisalı Rumkışkaya	Sevinden evvel- ki mesleki ve işi günü	Ulusal idare ayağı Mahkeme ayağı
Doğum tarihi	1294	Milletvekili zamanında evli olup olmama ve kaç çocuğu bulunluğuna	Evli. Altı çocuğu
Öğrenimi	Konya medresesinden Ticaret	Osmanlı Meclisi Milletvekili vatsa seçti yerleri	—
Bildiği diller	—	Öğrenim tarihi	—
Neden uzmanlı- ğı olduğu	İlmî Fikir		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

[*] Sıradaki Kanunlardan evvel ölmüş olanların aldıkları siparişlerdir.

Ek 3: Mehmet Hamdi Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı

T. B. M. M.
OLUMLUK ZEKÂİ SAKKÂİ

7

Adı	Zekâî	İlmî rütbesi	
Soyadı	Apaydın	Neden uzman- lığı olduğu	İktisadiy- t
Baba, ana adı	Salih Ef.	Mesleği ve işi- gücü	Mülkiye memuriyetler
Doğum yeri	Bosna	Evlî olup olma- dığı, kaç çocuğu bulunduğu	Evlî, dört çocuklu
Doğum tarihi	1293	Seçimden evvel- ki iş durumu	Gözetim memuru, meb Bekir Sami Bey'in Bekir Sami Bey'in
Öğrenimi	Mülkiye	Milletvekillik- leri	
Bildiği diller	Fransızca, Rusça		

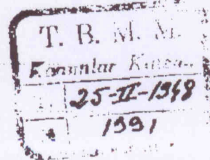
Eserleri: Türkiye İdarî Teşkilâtı
Tahsilî iptidaiî mütemaddin bulundugum Aydında bilikmal aydın
idadiyinde 314 seneinde ve İsmail İsmaili idadiyinde 319 seneinde
ve mektebi mülkiyeden 319 seneinde alümlâ derecelerde şahadetnameleri
çıktı. Şahadetnamelerinin sureti musaddakaları Dahiliye Vekâletinde
bulunmak lazım gelen terümesi halime merbut ve orada mevcuttur. Mekte-
bi 314 tahsilini badelikmal İzmir Vilâyeti Mâliyet memurluğuna tayin
edilerek orada 3 sene mailyette ve hususî mektepler muallimliklerinde
ve Aydın mektebi idadisi müdüriyeti ile Karacasu Kaymakamlığı Vekâletinde
bulundum. Mâliyet memurluğu müddetini badelikmal 322 seneinde Kosova vi-
lâyetinde Dolçetiin Kaymakamlığına, ve bir sene sonra ikinci sınıfla
Palanka Kaymakamlığına ve ilânı megrutiyyetten sonra da birinci sınıfla
Uşak Kaymakamlığına tayin ve naklolundum. Uşaktan sonra 325 Ten 328 sene-
sine kadar Bekir Sami Bey'in idaresinde ve 328 den 329 seneine kadar bekir
Kaymakamlığında ve 329 den sonra sırasıyla silifke, Kereim, Kayseri Bekir-
şehir Mutasarrıflıklarında bilafasıla İstanbul tahriri işgaline kadar
memuriyet ettim. Ondan sonra memuriyetten ayrıldım ve 23 Esu 336 tarih-
hinde açılan Büyük Millet Meclisine Adana Meb'usu sıfatıyla dahil oldum
Geçen seneden Büyük Millet Meclisinde bulunurken Lehdraya gönderilen
Bekir Sami Bey hey'eti muraahhasasına muraahhas sıfatıyla iştirak ettim.
Bade Suriye ile aramızda akdedilecek olan gümrük mukavelesini tetkik
ve müzakeraya memur hey'etin riyasetine Büyük Millet meclisi karariyle
tayin olundum ve bu tetkikat ve müzakerata iştirak ettim. Ondan sonra
İsmail Pa.hazretlerinin riyaseti altında Lomana birinci ve ikinci defa
gönderilen hey'eti muraahhasaya müşarin sıfatıyla iştirak ettim. Büyük
Millet Meclisini ilk defa olarak tesis ettiği istiklâl mahkemelerine de
iştirak ve Bekir Sami mahkemesinde inönü maharebatı safhalarında aza
sıfatıyla ifayı vazife ettim.

Ek 4: Zekai Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde ... Adana ... Milletvekili ... Dr. Eşref Akman ... ir
kısı olumludur.

Adı ve Soyadı [*]	Eşref Akman	Eserleri	Yoktur.
Babasının ve anasının adı	Babası : Süleyman. Annesi : Bedriye	Hina rütbesi	Adaba Sıhhiye Müdürü, Doktor.
Doğum yeri	Yanyanın Libohova şehrinde	Seğinden evvel- ki mesleki ve işi güğü	Emekli serbest doktor.
Doğum tarihi	1278.	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli, altı evladı.
Öğrenimi	Yüksek Doktor.	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	
Bildiği diller	Türkçe, Fransızca, Rumca, Arap- vutca.	İlkü is-i ölüm tarihi	1 Mart 1938
Neden uzman- lığı olduğu	Hariciye-Operatör.		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

Ek 5: Eşref Bey'in Tercüme-i Hal Kağıdı

ÖZGEÇMİŞ

Adana ili Kozan İlçesi nüfusuna kayıtlı olup, 1978 yılında Kozan ilçesinde doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Adana 'da yaptı. 1998 Yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazanarak Lisans eğitimine başladı ve 2001 yılında mezun oldu. 2001 - 2003 yılları arasında özel bir dershanede tarih dersi öğretmenliği yaptı. 2003 yılında Ankara Jandarma Astsubay Okulunu kazandı ve aynı yıl mezun olarak Antalya İl Jandarma Komutanlığı emrinde göreve başladı. 2004 - 2008 yılları arasında Erzurum İl Jandarma Komutanlığı emrinde çalıştı. 2008 Yılında Niğde İl Jandarma Komutanlığı emrine atanmış olup halen buradaki görevine devam etmektedir. 2008 yılında Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı alanında Yüksek Lisansa başlayarak 2012 yılında bitirdi. Evli olup Kutay ve Gökçe isimli iki çocuğu bulunmaktadır.

Gülüstan KÖSE